

Григорій Ключек

Євген Маланюк:
«Проза» поета

Київ
«Український пріоритет»
2019

УДК 821.161.2'06-1.09 Маланюк
К50

Клочек Г.

К50 Євген Маланюк: «Проза» поета / Григорій Клочек. – Київ: Видавництво «Український пріоритет», 2019. – 264 с.

ISBN 978-617-7656-37-0

Рекомендовано Вченою радою Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, (Протокол № 13 від 26 червня 2019 року)

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор **В. Т. Поліщук** (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)

доктор філологічних наук, професор **П. В. Іванишин** (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка)

Головний пафос цієї книжки, що складається зі збірки статей відомого літературознавця Григорія Клочека, породжений прагненням звернути увагу на «прозу» Євгена Маланюка (так поет визначав жанр своєї есеїстики) як на феноменальне явище української літератури. І не лише «звернути увагу», а й розкрити її змістові глибини, що залишаються гостро актуальними для нашого часу, бо стосуються таких життєво важливих для Нації проблем як державність, національна свідомість, малоросійство, національна культура, Тарас Шевченко... Євген Маланюк умів буквально вирізнявати головне у цих проблемах, надавав їм такого завершено-витонченого вираження, що піднімало його есеїстику до висот мистецтва слова.

У прикінцевій частині книги розміщені додатки, які органічно доповнюють основну частину книжки як ілюстративний матеріал.

Книга рекомендується як навчальний посібник для студентів – філологів, що вивчають історію української літератури ХХ ст. Водночас, вона розрахована й на більш широке коло читачів, зацікавлених творчістю Євгена Маланюка як видатного поета та есеїста-мислителя.

© Клочек Григорій, 2019

© Козицька Світлана, дизайн, 2019

© Видавництво «Український пріоритет», 2019

ЗМІСТ

Князь духа і мислі	5
Феноменальність есеїстики Євгена Маланюка: сім ознак	32
Про методологію літературознавчої есеїстики	70
Конгеніальність шевченкіани Євгена Маланюка	79
Володимир Винниченко і Євген Маланюк як два полюси української ідеї	88
Польськомовна шевченкіана Євгена Маланюка: контексти і тексти	99
Євген Маланюк – Єжи Гедройць – паризька «Kultura»: точки пересікання	123
«Малоросійство» Євгена Маланюка і сьогодення	156

ДОДАТКИ

Письмовий твір Євгена Маланюка – учня Єлисаветградського реального училища	181
Євген Маланюк, Єжи Гедройць. Листи. 1948–1963	185
Спогад про друга. <i>Єжи Стемповський</i>	233
«З нотатника» Євгена Маланюка на сторінках «Вісника ООЧСУ» (Вибране)	238

1897-1968

КНЯЗЬ ДУХА І МИСЛІ

ВИТОКИ СТЕПОВОЇ ЕЛЛАДИ

Якщо ви «легкий на підйом» і доволі рішучий чоловік, то раджу придбати доброго надувного човна і, взявши із собою напханий усім необхідним туристський наплічник, якось дістатись до села Скалева, що на межі Кіровоградської та Черкаської областей, і тут, на місці впадіння Великої Висі в Синюху, спустити його на воду. Розпочніть свою подорож по Синюсі. Хай вас повільно зносить навдивовиж прозора – аж синя! – вода. Звикайте до цієї чистоти, до білих лілій, пробуйте ту воду на смак і на дотик – вона на диво м'яка, і тіло, у ній скупане, набуває якоїсь молоді пружності.

Ви проминатимете скелі, сосновий бір, пшеничні та соняшникові поля... Коли ж впливете у Новоархангельськ, то пристаньте до лівого берега десь за 100–150 метрів від старого моста через Синюху. Вийдіть на берег. Зразу ж за кількома рядами високих верб вам відкривається простора ринкова площа. Напружте уяву – хай замість цієї площі, що вкрита рядами базарних рундуків, вам уявиться великий сад, у кінці якого проглядатиме довга, на дві половини, складена із дикого степового каміння та вкрита доброю очеретяною покрівлею хата. У ній народився Євген Маланюк. І якщо ви добре знайомі з його творчістю, то легко за допомогою уяви побуваєте всередині цієї вже давно неіснуючої хати, – вона не раз описувалась ним і в поезіях, і у спогадах. У дідовій половині «завше пахло чебрецем та м'ятою... / Стояв широкий мисник / З тарілками мальованими, / З чарками розфарбованого скла, / З карафкою, обробленою хитро / Під постать птаха [...] Праворуч – ліжко в килимі квітчастім / Та хінська башта подушок на нім, / Ліворуч – дідова лежанка й піч [...] А в кутку висіли образи...»/

Дід був із козацького роду, загострено і якомсь дуже природно відчував своє українство, гордився ним. У його хаті, згадує Маланюк, «панував дух віків, старовинного побуту, тисячолітніх звичаїв і обрядів та свідомого, так скажу, «україноцентризму» (в свідомості діда не-українці були безсумнівними «унтерменшами»¹).

У другій, батьковій, хаті, продовжує Маланюк, «панувала атмосфера, приблизно кажучи, «українського інтелігента», теж «свідомого», тобто не спокушеного ані далеким Петербургом, ані близькою Одесою. Але за дружиною того «інтелігента» тягнулася зовсім інша традиція якихось степових, досить колоніального типу «дворянських гнізд» з клявесинами й дагеротипами, сентиментальними романами й романсами, балями й гостинами, демонічними гусарами, слідами спогадів про «южних» декабристів й байронівських лермонтівських поручників»². Тож були у батьковій хаті і самовар, і клавесин, і старовинної роботи шафа, на полицях якої лежали підшивки різних видань – батько до багатьох з них дописував. У напівтемній, із закритими віконницями, кімнаті матері – «олійне сяйво синьої лампадки» та гострий запах креозоту: мати повільно згасала від сухот, померла, мавши від роду 33 роки.

Маланюк згадував, як не раз повертався сюди із Єлисаветграда, де навчався. Спочатку бачив «сине срібло степової річки, / Лямованої легким золотом верб». Потім – «акації і дім, штахети жовті, фіртку» та рідних, що зустрічали його:

*Високий – дід в святочному жупані,
При ньому – бабця в хустці старовинній,*

¹ Маланюк Євген. Книга спостережень. – Торонто, 1966. – Т. 2. – С. 476.

² Там само.

*Ще далі – батько в сірому жакеті
І, врешті, разом з братом, – Ваша мати,
Усміхнена й заплакана разом.*

Але нехай відвідинами місця, де колись стояла садиба Маланюків, ця подорож по Синюсі не завершиться. Вам конче треба продовжити її, бо без неї не зрозумієте Маланюків край, а значить, і його творчість. Наприклад, ось ці високі верби на березі Синюхи, які ми бачимо зараз і які ще виднілися з обійстя Маланюків, не раз уявлялися поету на чужині, викликаючи у нього ностальгію за рідним краєм:

*Яке ж залізне серце муку стерпить:
Оттут в недужих мріях уявлять,
Як «в кінці греблі шумлять верби».*

У переважній більшості його поезій живе сублімована у різні тематичні та образно-сміслові мотиви дивовижна енергетика цього краю. Продовжуючи спускатись вниз, по річці, проминайте розташовану на високому правому березі знамениту Торговицю, де колись полковникував Іван Сірко. Милуйтеся скелями, що, бува, нависають над синім річковим плесом, дивуйтеся кізочкам, що якимось тримаються на виступах цих скелястих урвищ – і як тільки вони туди вибираються?!

В проміжках між скелястими берегами – бентежний степовий простір. І – тиша, у якій таїться відчуття древності. Десь тут, у далекому 1362 році, відбулась битва між українсько-литовськими і татаро-монгольськими військами, про яку не згадувалось у шкільних підручниках історії, бо вона частково переймала пріоритет перемоги над татаро-монгольськими ордами від іншої битви, добре знаної як Мамаєве побоїще. Відчуття древності з'являється

і від розуміння того, що на берегах Синьої води (так колись називали цю річку) під товстим шаром чорнозему приховано багато залишків ще трипільської культури: наші прапращури уміли вибирати місця для своїх городищ.

І раптом прийде мить розуміння, що для всього цього благословенного довкілля – для чистих вод, скелястих берегів, для цього степового простору і синього небесного огрому, для цієї насиченої аурою вікопомності тиші – знаходиться на рідкість красиве і точне ім'я – Степова Еллада. Це особлива мить, бо вона є миттю наближення до Євгена Маланюка, першим проривом у його поетичний світ, першою удалою пеленгацією його образно-почуттєвої «радіохвилі». Щоправда, відчуття і розуміння усієї точності назви, якою Маланюк освятив свою малу, а з нею і велику Батьківщину, буде всього-на-всього першим кроком до нього. Маланюк надто складний, а головне, надто великий, щоб його можна було досягнути просто так – з ходу...

Але про це – нижче. Поки що уявімо, що в цьому краю він проводив дитячі роки і немало щасливих літніх «вакаційних» місяців, наїжджаючи з Єлисаветграда, де навчався в реальному училищі. Знав цей край осіннім, зимовим, весняним. Знав Різдвяним і Пасхальним. Пам'ятав силу і запахи степових вітрів. Свідчення про все це легко «визбируються» із його ностальгічних поезій. Один тільки степовий вітер образно схарактеризований ним, може, сотню разів.

...За кілька кілометрів від колишньої садиби Маланюків, у селі Тернівка, на березі Синюхи стоїть вражаюче велична, немов середньовічний замок, споруда водяного млина. Він вибудований із гранітних брил ще на початку століття. Маланюк ніде не згадує про нього. Проте, коли думаю про його творчість, цей млин чомусь вперто, аж нав'язливо, починає ввижатися. Уявляється, як на усіх

п'яти поверхах цього млина безперервно, і вдень, і вночі, крутились жорна, вимелюючи борошно найрізноманітніших сортів. І стояли до того млина величезні черги возів, вантажених добірною українською пшеницею. Цей млин давно зруйновано, дивиться на вас пустими вікнами, а в шлюзах лежать розкурочені величезні млинові трансмісії. Для мене цей поруйнований млин – символ нашої національної незреалізованості. В принципі, всю творчість Маланюка можна і треба сприймати як вибухової сили протест проти цієї злої долі бути нацією незреалізованою. Але, знову ж таки, про все це – трохи нижче, бо зараз нам треба простежити за подальшим життєвим шляхом Маланюка.

БІОГРАФІЧНІ ВІХИ

На окремі його періоди глянемо бодай пунктирно. Вісім років навчався в Єлисаветградському реальному училищі, славетному тим, що в стінах його перебували М. Садовський, П. Саксаганський, Є. Чикаленко, Ю. Яновський. Після його закінчення – Петроградський політехнічний інститут, в якому, щоправда, навчається недовго, бо почалась Перша світова війна, і невдовзі він стає курсантом Київської військової школи. Звання підпоручика царської армії. Командування кулеметною частиною полку. Бої. Окопи. Коли ж почався активний розклад армії і прийшли повідомлення про формування українських військових частин, він з допомогою полковника Євгена Мешковського пізньої осені 1917 року прибуває до Києва, в Генеральний штаб України, де починає служити старшиною оперативного відділу. Цей трирічний період служби в штабі діючої армії був надзвичайно важливим для становлення Маланюка як особистості, що все своє наступне життя віддасть досягненню, розробці та пропаганді національної ідеї. Він бачив,

як важко і складно виборювала свою незалежність Українська Народна Республіка. Трохи пізніше, вже після т.зв. «ісходу» (листопад 1920 р.), перебуваючи в таборах для інтернованих, він під впливом ще свіжих вражень напише кілька нарисів, присвячених видатним генералам української армії Євгену Мешковському та Василю Тютюннику, яких близько знав як своїх безпосередніх керівників. З-під його умілого пера постануть надзвичайно привабливі образи великих українців, знайомство з якими дає розуміння того, наскільки окраденою є наша історична свідомість, якщо ми й до цього часу не знаємо таких видатних героїв свого народу. Маланюк показує, як їм, істинним патріотам та високоталановитим професіоналам військової справи, було важко будувати українську армію в умовах безвольного політичного керівництва, дрібних міжпартійних інтриг, погано прихованого зрадництва та шпигунства, яке творилось «п'ятою колоною» та чисельним малоросійським елементом. Участь у цьому протистоянні двох протилежних – українських та антиукраїнських – сил посилювала та загартувала його патріотизм, допомогла йому зрозуміти саму природу малоросійства як основної гальмівної сили на шляху українського народу до своєї Держави.

Настав «ісход», про який йдеться в кількох пройнятих гіркою поезією Маланюка («Ісход-1», «13 листопада 1920 р.» та ін.). Українське військо під ударами орд у «гостроверхих татарських шапках», добре відомих нам як «будьонівки», залишило Україну. Роззброєння та інтернація на території Польщі. Для поляків українське переможене військо не було бажаним гостем. Тримали в таборах – у голоді і холоді. Тут проминуло довгих три роки (1920–1923). Зараз перервемо калейдоскопічність викладу і на якусь мить зупинимось – вже надто важливими були для Маланюка (і не тільки для нього, а й для багатьох інших

вигнанців) ці роки. Можна твердити, що без них він би не відбувся як поет і мислитель-публіцист.

У нашій історичній свідомості досить мало знань та уявлень про життя в тих таборах. Тільки останнім часом вони почали дещо увиразнюватись. Великий внесок у цю справу зробив Леонід Куценко – один із першовідкривачів Євгена Маланюка для материкової України¹. Зараз же звернемось до двох надзвичайно інформативних свідчень, одне з яких – поетичне – належить Юрію Дарагану, а друге – прозове – самому Євгену Маланюку. Вочевидь, свою поезію «Бисть тишина – в Шипюрні у шпиталі...» Ю. Дараган написав під враженнями від перебування у таборовій лікарні:

*Бисть тишина – в Шипюрні у шпиталі,
Бисть тишина та тіні-козаки,
Що від сухот мовчазними вмиралі...
Бисть тишина безмежної тоски...
Ми знали, що, потай улюблений військами,
Отаман виїхав надовго... назавжди...
Ми чули, на серцях лежав могильний камінь
і воском танули гартовані ряди...
І осінь йшла... і плакали безрадно...
Рік двадцять другий – мовчазний відчай...
В таборі мряка – наче сивий ладан
і напівтемний з сахарином чай...
– Хто це робив? – Пригадуєш, не знаєш.
– Чи Гуня, чи Павлюк, чи Гордієнко Кость?
Стояв облуплений, трагічний «Каліш»,
Ридав норд-вест. І – нічогоже бисть!*

Не знаю, чи й можливо з більшою силою і повнотою, із глибшою, сказати б, інтелектуальною змістовністю пере-

¹ Куценко Леонід. Dominus Маланюк: тло і постать – К., 2002.

дати душевні стани вигнанців, як це зробив Юрій Дараган. Вірш хвилює до спазм у горлі. Зауважимо, що вони, переможені, із якоюсь гарячковістю, намагаючись розібратися в причинах своєї нестерпно болючої поразки, звертаються в помислах до історії, намагаючись знайти там відповідь.

Про подібні терзання повідав і Маланюк в есеї «Дмитро Донцов». Над таборами, де, за його словами, зібрався «виквіт нашого народу», зависло питання: «Як це сталося, – запитує Маланюк, – що ми, адже ж озброєні духом великої ідеї, опинилися в таборах? Як це сталося, що ми, адже ж ідейно непереможені, тепер – переможені й безсилі? [...] Аж ось несподівано опиняється серед нас року 1922 перше число відновленого Літературно-Наукового Вісника. Ім'я редактора – «Д-р Д-Донцов» – ми вже чули, але тільки ім'я, бо ми просто не встигли були прочитати його перші речі. Але від того першого числа ЛНВ вже дихнуло на нас першим передчуттям можливої відповіді. Це вже було щось якби прорив облоги, якби вихід в широкий світ, якби відзискання вільного духу і вільних рухів – після довгого спаралізування.

Так таборовий період нашого існування несподівано – і вже навіки – розколовся на дві частини: до ЛНВ (отже – Д. Донцова) і після ЛНВ»¹.

Що ж відкрили таборяни в тому часописі? Те, що деякий час до того відкрив для себе сам Донцов і тепер пропагував через ЛНВ. Всі біди, всі поразки, виявляється, прямо залежні були від її недоформованості, від тої «приспаності» «злыми людьми», про яку писав ще Шевченко у своєму казематському «Мені однаково...». З того часу і розпочався Маланюк як поет і мислитель національної ідеї. Все стало на свої місця. Йому відкрилась істина.

---

¹ Маланюк Євген. Книга спостережень. – К., 1997 – С. 344–345.

Вона потужно спрямувала його як поета, а як мислителя – історіософу, культурологу та літературознавцю – відкрила свою абсолютно несхибну методологію. В особі Маланюка національна ідея отримала могутню особистість, у якій «емоція» та «рація» – головні складові того, що ми називаємо інтелектом, – були навдивовиж згармонізованими. Тому його поезія насичувалась думкою, а наукова «проза» (визначення самого Маланюка) позначалась не тільки рідкісною довершеністю публіцистичного вислову, а й проникливою «художницькою» інтуїцією, яка, як відомо, має свої переваги над інтуїцією суто науковою.

Саме в цей час Маланюку вдалось покинути табори і стати студентом інженерного факультету Української господарської академії у Подєбрадах. І тут треба хоч у подумках подякувати чеському і словацькому народам та низько вклонитися пам'яті їх тогочасного президента Т. Масарика за акцію якоїсь неймовірної – навіть для теперішнього світу, коли «високорозвинуті» намагаються поділитися із «слабкорозвинутими» різного роду гуманітарними допомогою, – шляхетності, що виявилась у відкритті та фінансуванні кількох українських вищих шкіл, у яких отримали змогу навчатись емігранти. Справа ця була зовсім недешевою, коли врахувати, що школи були розміщені в прекрасних приміщеннях, професори отримували пристойну заробітну платню, а студенти – стипендію. То були в усіх відношеннях солідні вищі школи. Для прикладу, в Подєбрадській академії на 59 кафедрах працювали 118 викладачів.

Незважаючи на те, що Маланюк здобував фах інженера-гідротехніка, він чи не більше часу приділяв суто гуманітарним студіям. Ще в Єлисаветградському реальному училищі виявив не тільки схильність до них, а й надзвичайну обдарованість, що засвідчує нещодавно знайдений

в кіровоградському архіві його екзаменаційний твір про місце Баратинського в російській літературі, написаний на рівні, до якого зараз, мабуть, не зміг би піднятися червонодипломний випускник університетського філфаку.

І в Празі, куди часто навідувався Маланюк, і в Подєбрадах українське літературно-мистецьке життя буквально вирувало. Цвіт нашої нації, що зібрався тут, утворив своє високодуховне середовище. Коли думаєш над тим, що надавало сил і бажання молодим людям займатись творчістю, випускати книги і часописи, організовувати літературні вечори і дискусії, то приходиш до висновку, що пояснюється це не тільки природною потребою у самовираженні, притаманною людям високої обдарованості, а й глибоким переконанням у важливості для нації духовної культури, яку вони намагались тут, на чужині, не тільки зберегти, а й розвинути. Творчість стала для них формою служіння Батьківщині. І вони не помилились у своїх намірах. Ми гостро відчули її потрібність саме зараз. Творена у вільних умовах, вона, повернувшись до нас, поступово починає заповнювати собою той вакуумний простір, що утворився після дуже швидкого і, сказати б, зовсім не силуваного, цілком природного відходу у вічне забуття соціалістичної літератури.

Навидовиж красивими особистостями були поети Празької поетичної школи, одним із родоначальників якої був Євген Маланюк. Фактично, на руках у нього помер від набутих у таборах сухот Юрій Дараган – поет, позначений печаттю геніальності. Був земляком Маланюка – народився в Єлисаветграді. Батько – українець, потомок знатного козацького роду. Мати – грузинка княжого походження. Після смерті батька, ще дитиною, був вивезений матір'ю в Тифліс. Потім навчання в Петербурзі та захоплення російською поезією, що переживала свій «сріб-

ний вік». Під час визвольних змагань служить в українській армії – дали, все-таки, знати про себе неубієнні українські гени. Швидко вивчив рідну мову і почав писати нею чудові поезії, в образності яких – це треба сприйняти як диво! – відчувалось справжнє українське начало. Його єдина збірка «Сагайдак», що вийшла у Празі в 1925 році, зробила великий вплив на всю Празьку поетичну школу – фактично, започаткувала її. Дозволю собі сказати хоч кілька слів про Ю. Дарагана тільки тому, що із усіх видних «пражан» він чи не найменше поки що знаний. Постаті Олега Ольжича, Олени Теліги чи ж «княгині української духовності» Оксани Лятуринської вже більше увиразнені, проте ще багато треба працювати, і в першу чергу в школі, щоб знання про їх особистості та їх творчість стали фактами всенародної свідомості.

За час навчання в Подебрадах Маланюк видав дві книжки – «Стилет і стилос» (1925) і «Гербарій» (1926).

Отримавши диплом інженера-гідротехніка, він у 1929 році переїздить до Варшави, де у нього було чимало знайомих як серед українських (Юрій Липа, Павло Зайцев, Наталя Лівачка-Холодна, трохи пізніше – Леонід Мосендз, Петро Холодний, Олена Теліга та ін.), так і серед польських (Юліан Тувім, Я.Івашкевич) митців. Літературне життя проходило досить бурхливо, часом в гострих творчих суперечках. Відрадным для поета було те, що мав змогу виїжджати на українські землі (Львів, Тернопіль), що знаходились під владою Польщі, – то ніби були побачення з рідним краєм.

Але чужина є чужина. Можна уявити, як почувалось і що думалось поету, коли він бачив, як польські власті здійснюють свої плани щодо полонізації споконвічних українських земель. А тут ще інформація про голод на піддзянській Україні, про переслідування та винищування там творчої інтелігенції...

Друга світова війна застала Маланюка у Варшаві. Тут він прожив до 1944 року. Розуміючи, що йому не можна залишатись на територіях, які звільнювались радянськими військами (його прізвище було у списку тих, кого належило арештувати у першу чергу), Маланюк наприкінці 1944 року подається на захід – то була в його житті ще одна, уже друга еміграція. Знову табори, знову доля вигнанця. Тільки 1949 року виїхав до Сполучених Штатів Америки, де після типових для емігранта поневірянь отримав посаду технічного рисувальника, на якій працював аж до виходу на пенсію 1962 року.

Робота була нетворча і виснажлива. Різні думки з'являються, коли уявляєш собі одного з кращих українських поетів і мислителів ХХ століття зігнутим над креслярською дошкою. Кращих українських митців завжди відлучали од свого народу. Розстрілювали, відправляли в заслання робили вигнанцями, просто оточували глухою стіною замовчування...

А втім, на далекій чужині Маланюк тримався; гідно, з честю ніс звання українського поета. Вірізнявся зовнішністю – був високим та ставним. «Він поет. У всій своїй маєстатній подобі – «імператор строф...»» З міцними ковальськими м'язами тіла й духа і такою антеною сприймання, яка могла вловлювати навіть тишу порожнечі. Надзвичайно органічний «дух степу», – писав про нього Улас Самчук у книзі спогадів «На коні вороному».

Кожний, хто розмовляв з Маланюком, вражався його розумом, точністю і глибиною культурологічних та суспільно-політичних спостережень. Був дотепним, іронічним. Багато їздив по США та Канаді з публічними виступами – його запрошували університетські центри та українські емігрантські громади. Свої вірші читав артистично. Намагався, щоб вони звучали на тлі музики Бетховена.

Олександр Семененко, земляк Маланюка, пригадує, що той був по-справжньому щасливим, коли повертався в пам'яті до рідного краю – до Степової Еллади, до Синюхи...

Помер 16 лютого 1968 року.

У цей день і в усі наступні дні у моє зав'южене степове село на Одещині, де я вчителював, жодна газета, жодна радіохвиля не принесли жодної звістки про цю смерть. А хоч би й принесли, то я, червонодипломний випускник філологічного факультету Одеського університету, все одно не знав би, про кого йдеться...

ПОЕЗІЯ ЯК «СТИЛЕТ І СТИЛОС»

Євген Маланюк уже залишився в історії літератури і, треба думати, залишився у ній назавжди. Принципи, за якими Час, як верховний літературний суддя, здійснює відбір, кому жити в літературі довго, а може, й вічно, а кому проіснувати у ній метеликовий вік і назовсім відійти у забуття, загалом-то добре відомі: він, цей суддя, у першу чергу вимагає високої, а то й вищої, сказати б, художності. Це добре відомо. Але мало тих, хто переконливо зміг би пояснити, в чому полягає ось та вища художність, що робить літературний твір нетлінним. Зараз не місце бодай побіжно окреслювати систему критеріїв художності, але, думається, що серед них у тісному зв'язку з іншими знаходиться цілком прагматичний критерій. «Ану подивимось, – немовби говорить той літературний суддя, – чи є в тобі щось таке, що стане в пригоді людині (народу, людству) у майбутньому?» Не можна усе забирати з собою – то просто було б нерозумно. Багато чого залишається в минулому. У майбутнє береться лише те, що украй потрібне.

Через свою багатовікову бездержавність український народ ще не пройшов завершувальних, т. зв. модернових, стадій свого формування у націю. Національна недофор-

мованість – то немовби недокровленість організму. Якщо повноцінного, здорового функціонування за умови такої недокровленості від нього годі чекати. Тому кожне духовне явище, яке сприяє процесам формування нації, має особливу вагу. Ось чому зарядженість національною ідеєю, зрозуміло, при умові її відповідного естетичного втілення, має в українській літературі винятково важливе прагматичне значення, а тому й набуває чинності як критерій художності, за яким відбувається той відбір життєво потрібного у майбутньому часі.

Поезія Євгена Маланюка, і в першу чергу та її частина, що максимально заряджена національною ідеєю, була, є і буде потрібною. Вона – суттєвий духовний чинник нашого подальшого формування як нації.

У доповіді «Поезія і вірші», читаній у квітні 1936 року у Львові, Маланюк намагався висловити своє розуміння справжньої поезії. Як на мене, його спроба дати відповідь на це одвічне питання, є цікавою власне тому, що він чи не першим заговорив про поезію як особливу форму таємничої енергії: «Поезія, – стверджував він, – це вірш, наладований енергією, подібною до електричності. Коли тієї наладованості немає, тоді вірш, хоч як технічно досконалий, зі всіма римами й алітераціями, залишається лише віршем»¹ (До речі, зауважимо в дужках, цю думку не треба розуміти як образний вислів поета, що зайшов у чуже для себе теоретико-літературне поле, – ні, у цьому вислові треба вбачати серйозний науковий сенс: займатись поетикою – це займатись нічим іншим, як розгадкою енергії художнього слова, чого, треба визнати, ми ще не вміємо до пуття робити...).

Так-от: недарма саме Маланюк заговорив про енергію

---

¹ Маланюк Євген. Книга спостережень. – К., 1997 – С. 106.

поетичного слова. Він сам належить до найбільш енергетичних українських поетів. Власне тому й говоримо про зарядженість його поезій національною ідеєю. Він надавав їй високовольтної, пробивної сили, спрямованої як на винищення національного Зла, так і на творення української державності:

*Мій ярий крик, мій біль тужавий,
Випалюючи ржу і гріх,
Ввійде у складники держави,
Як криця й камінь слів моїх.*

Природу цієї енергії можна і треба розгадувати із різних точок зору – біографічно-психологічних, образно-поетикальних... Біль втрати Батьківщини – то лише одна із складових переживань Маланюка як людини і як поета. Цей біль значно посилювався глибоко інтелектуалізованим розумінням того, що бездержавність українського народу – це величезне всеохопне Зло, яке поволі, немов ржа, роз'їдає його національне ество. Розуміти все це було нестерпно важко. Порятунком був у дії. А дією поета було Слово.

Провідна, домінуюча стильова тональність поезії Маланюка склалась відразу, чи не з перших віршів, і її умовно можна назвати «бетховенською» – такою відкрито пафосною, внутрішньо-клокітливою, грізно-наростаючою вона була. Недарма поет, як про це уже згадувалось, прагнув читати на літературних імпрезах свої поезії у супроводі музики Бетховена. Цій тональності, яка, до речі, є одним із чинників потужної енергетики Маланюкового вірша, відповідає його самохарактеристика:

*Напружений, незламно-гордий,
Залізних імператор строф, –*

*Веду ці вірші, як когорти,
В обличчя творчих катастроф.*

«Бетховенська» тональність гармонізувала з іншими складовими поетики Маланюка – із його високо-далекою, може, навіть космічною, фізично-просторовою точкою зору на покинуту Батьківщину, із явно символістською, в чомусь блоківською, образністю, яка, треба визнати, не завжди вдавалась поету, і він, з часом все більш ваблений теплим, життєлюбним мистецтвом київських неокласиків (М. Зеров, М. Рильський, Ю. Клен та ін.), поступово відходив од неї. Але поки що Україна в його символістських візіях поставала як степовий, оповитий холодними північними вітрами простір, по якому пройшли ворожі орди. Це край темних ночей, у яких зрідка бачаться далекі вогники майже безлюдних хуторів. Кожний новий вірш щось додає до цих похмурих картин:

*Хижі птиці летять зі Сходу
На червоному тлі пожеж, –
Бачу, бачу Твою Голгофу
І звідціль, з моїх мертвих меж.
Скитський вітер гуляє й нині,
Як тоді, пам'ятаєш Ти?
А степи Твої знов – пустині,
Хіба тільки нові – хрести.*

Суховії, чорні хмари, чорне вороння, могили. Іноді поетичні візії сягають історичних часів, і тоді – хозари, половці, татарські хани, Мазепа, Орлик, Залізняк... Поезія набирає історизму, щоб поступово витворити історіософську концепцію України.

Проте існує інший, протилежний цим трагічним візіям образний ряд, який власне і складає узагальнюючий образ Степової Еллади. Образні деталі викристалізуються

поступово, вони поволі складаються в одну образну картину сонячної, весняно-літньої України, з її могутньою «чорноземною» силою. Це край зелених степових просторів, оповитих теплими пахучими вітрами:

*А я на полум'ї розлуки
Назавше спалюю роки,
І сниться степ Твій, сняться луки
І на узгір'ях – вітряки.
Там свист херсонського простору!
Там вітер з кришталевих хвиль!
А тут: в вікні опустиш штору –
І п'єш самотній, смертний біль.*

.....
*Знаю – медом сонця, ой Ладо.
В твоїм древнім тілі – весна.
О, моя Степова Елладо,
Ти й тепер антично-ясна.
Десь там квітнеш вишневим цвітом,
Десь зітхаси в веснянім чаду,
А мені ти – блакитним мітом
В золотім полудневім меду, –
А мені ти – фата-моргана
На пісках емігрантських Сахар –
Ти, красо землі несказанна,
Нам немудрим – даремний дар!*

Названий образний ряд, який, в принципі, і складає образ Степової Еллади, породжений величезною поетовою Любов'ю до рідної землі. Думається, що зіставлення світлої Степової Еллади і Чорної Еллади (є і такий вислів у поета – він означає образ загарбаної та зруйнованої ордами України) – це зіставлення двох протилежностей («плюса» і «мінуса»), що само по собі породжує художню енергію.

Але цими двома рядами образ України не вичерпується. Щоправда, аналітики майже не звертають на них увагу, поспішаючи коментувати інший, більш «знакомий» для Маланюка образ України як жінки, яка, ну... скажемо так, без особливого опору віддає себе, своє тіло всякого роду чужинцям. Образ цей виник не відразу. Характерна для раннього Маланюка форма звертання до України («Ти») є формою звертання до Жінки. (В цьому, думається, відчутний творчий вплив Ю. Дарагана, який формою «Ти» звертався до твореного ним образу ідеального чоловічини-українця). Звертання до України як до Жінки поступово починає стверджуватись, набувати більш широкого образно-сміслового наповнення. В одному із ранніх творів поета Україна постає привабливою, розквітлою жінкою, у якій все ж відчувалася легка – поки що – гріховність:

*Біблійним ароматом – коси.
Біблійна давнина – лани.
Дай всі принади! Всі спокуси!
Всім спілим тілом полони!
Відвічний лик не зблід, не стерся, –
Все та ж божественно – проста.
Все ті ж тугі і тучні перса,
Достиглі стегна і уста.
Те ж сонцем викохане тіло,
Смагляве в сонячній меду,
Хітон зелений знов оділо
На вічно-грішину наготу.*

Поворотними у розвитку цього мотиву виявились поезії циклу «Псалми степу», у яких зроблене відкриття, яке, здається, шокувало і самого поета: «Ні, ти – не мати!»

«Україна-ненька» перестала існувати. Для Маланюка вона уже – страшно подумати! – «не мати!». Він ще сам боїться цього відкриття:

*Прости, прости за богохульні вірші,
Прости тверді, зневажливі слова!*

Проте слово уже було знайдене, образ явився, постав,
і невдовзі набув остаточного завершення:.

*Лежиш, розпусто, на розпутті,
Не знати – мертва чи жива.
Де ж ті байки про пуга куті
Та інші жалісні слова?
Хто твалтував тебе? Безсила,
Безвладна, п'яна і німа.
Неплодну плоть, убоге тіло
Давала кожному сама:
Мізерія чужих історій
Та сльози п'яних кобзарів –
Всією тучністю просторів.
Повія ханів і царів...*

Далі цитувати не буду. Хоча б через те, щоб не приносити задоволення певній категорії осіб, які отримують буквально мазохістську насолоду від подібних прокльонів. Забувають при тому, що ситуація зараз зовсім відрізняється від тої, що змушувала Маланюка подібним чином інвектувати Україну. Зараз вона, Україна, є державою, і, значить, є матір'ю. Тільки ось із синами у неї не все гаразд... Не буду говорити і про те, що на такі, за його ж визначенням, «богохульні» вірші Маланюк мав право через свою величезну любов до Вітчизни. Вони породжувались любов'ю, розпачем і, головне, пристрасним бажанням сильної особистості послати своєму народу могутній вольовий імпульс з надією змінити його, а від того – і хід історії. Подібні прецеденти уже були – у «Біблії» і в «Кобзарі». В гнівних посланнях пророка Єремії наскрізним є порівняння Ізраїля, що не знаходив у собі сил скинути чужо-

земне ярмо, із блудницею. Як відомо, плачі Єремії зробили відчутний вплив на Шевченка періоду «Трьох літ». На одній із сторінок рукописного альбому рукою Шевченка змальовано образ цього біблійного пророка. Як свідчить Пантелеймон Куліш, сучасники називали поезії Шевченка зазначеного періоду «плачами» і ставились до нього як до пророка. В поезії «Три літа», що пройнята пекельним розчаруванням у тогочасному українському суспільстві, яке на думку Шевченка, змирилось із московською неволею, є рядки, які до цього часу не коментовані. В них жінка (нема сумніву – Україна) теж порівнюється із блудницею:

*Жаль і батька, жаль і матір,
І вірну дружину,
Молодую, веселую,
Класти в домовину,
Жаль великий, брати мої,
Тяжко годувати
Малих діток неумитих
В нетопленій хаті, –
Тяжке лихо, та не таке,
Як тому дурному,
Що полюбить, побереться,
А вона другому
За три шаги продається.
От де лихо! от де серце
Разом розірветься!*

Отже, лінія Біблія – Шевченко – Маланюк є очевидною.

Але якби національна ідея стверджувалася б тільки гнівними інвективами у бік «приспаного» і не здатного піднятися з колін народу, то цього, погодьмось, було б замало. Навіть для Маланюка, вулканічний темперамент якого якщо і постулався комусь, то тільки Шевченковому.

Необхідна позитивна ж, як зараз кажуть, конструктивна програма. Це добре розумів Маланюк, тим паче, що твердо вірив у дієвість поетичного слова. Всякі розмови про поезію як служіння «чистому» мистецтву, як форму духовного самовираження – то не для нього. До поезії ставився як до Діла або ж, за його словами, як до «Конструктивного Чину». Вона повинна впливати на людський Дух, а через нього – і на суспільство. Повинен, на його думку, діяти зв'язок: духовна енергія поета енергія суспільства.

*Талан – ліричне джерело.
То ж – не поет, хто лиш невпинно
Дзюркоче про добро і зло.
Поет – мотор! Поет – турбіна!
Поет – механік людських мас,
Динамомайстер, будівничий.
Повстань майбутнього сурмач,
Що конструює День над Ніччю.*

Хай не здасться таке бачення завдань поезії занадто прагматично-конструктивним, таким, яким його розуміли на материковій Україні різного роду предтечі соцреалістичного доктринерства. Якщо вже Маланюк, з його високоестетичним смаком і любов'ю до витонченої російської поезії «срібного віку», говорив про «конструктивний чин» поетичного слова, то це засвідчує глибинне розуміння ним особливої місії української літератури як літератури недержавної нації, через *що* вона повинна перебирати на себе функції, які у давно стабілізованих державницьких націях виконують спеціальні інституції.

Але повернемося до конструктивного начала вираженої у поетичному слові національної ідеї. Роздуми про причини поразки визвольних змагань 1917–1920 рр. привели Маланюка і його товаришів до думки про недороз-

винутисть державницького інстинкту в українців. Він був послаблений багатьма віками неволі, які виховали тип людини-малороса. До того ж «еллінство» українців, при всій повазі до таких його чеснот, як природний потяг до краси та емоційна чутливість, стало, на думку Маланюка, чинником їх недостатньої войовничості, без якої, в силу особливого геополітичного становлення України, неможливо побудувати і відстояти Державу. Відомо ж бо, що давній грек, еллін – це тип поета, митця, залюбленого в добро і красу, а римлянин – це воїн, завойовник. Подібним пояснюється і прагнення Маланюка стимулювати варязьке в українському менталітеті. Тому й запитував:

*Куди ж поділа, Степова Елладо,
Варязьку сталь і візантійську мідь?*

У поетів-пражан з'явилась концепція нової української людини, яка поєднувала б у собі державну «сталь і мідь» із природним потягом до добра і краси. Власне такий образ ідеального українця творив Юрій Дараган, коли зображував його в поезії «Ти» (збірка «Сагайдак») у формі античної статуї:

*Ти весь із бронзи, із металю,
Ти вигинаєшся, мов лук...
Ти весь із темного металю,
Весь степ і вітер у степену,
І очі – сірою емаллю,
І громом – бронзовий п'ястук.*

Сірі очі – це не тільки ознака доброї людини, а й свідчення твердого «варязького» характеру. Бронзовий п'ястук – ознака фізичної могутності та здатності захистити себе. Треба звернути увагу, з яким захопленням писав Маланюк про сірі очі генерала Василя Тютюнника –

справжнього, на його думку, Воїна і державного Мужа.

В українському гімні навіть вороги названі ласкаво – «вороженьки». Вони мають згинуть самі по собі – «мов роса на сонці». Маланюк думав інакше, принципово інакше:

*Бо вороги не згинуть, як роса,
Раби не можуть вздріти сонця волі...*

Він закликав українця стати Мужем, здатним захистити свій край, перекувавши леміш на меч:

*О, тоді вже не треба плугу –
Чересло оберни на ніж.
Перекуй на шолом і кольчугу
Посріблений від праці леміш.
Що ж! Хай з кров'ю мішається порох
Відвічних шляхів землі, –
Але пам'ятатиме ворог,
Як топтати твої ковилі,
Але пам'ятатиме хижний,
Що то є – парча пшениць:
Понесе переломані крижі
Під побідний грім гаківниць.*

Трохи пізніше ці заклики Маланюка будуть підтримані Олегом Ольжичем та Оленою Телігою. Комусь може здатись, що для нашого часу вони звучать аж надто войовничо, бо вже маємо державу, а тому нам зараз треба думати про леміш, а не про меч та шолом з кольчугою... Так-то воно, так... Тільки ж Державу ще треба будувати. І доведеться це робити, як ми вже переконались, і важко, і довго. Бо ще, фактично, не постав, як мріялось Маланюку, білосніжний Капітолій поруч із Лаврою, бо ще не стала наша Степова Еллада по-справжньому квітучим, доглянутим і викоханим краєм. А головне – ми ще не стали Нацією із

сильним Характером та сталевною Волею. Тому й потрібно, ой як потрібно нам заряджатись особливою націо- і державотворчою енергією поетичного слова Євгена Маланюка.

ЕСЕЇСТИКА ЯК РІЗЬЛЕННЯ ДУМКИ

Але ось проблема: виявляється, ми катастрофічно швидко втрачаємо здатність сприймати енергію художнього слова. І не тому, що огрубіли, прагматизувалися, а тому, що висловлювані ще на початку 60-х років думки про відсутність потреби «у вік атома слухати спів солов'я» (так говорилося в тогочасній дискусії «фізиків та ліриків»), виявились, на превеликий жаль, не такими вже і наївними. Поетичні книжки навіть у таких традиційно літературних країнах, як Франція, зараз видаються мізерними накладами, їх купують диваки, що полюбляють розгадувати словесні ребуси, а сучасна асоціативно-метафорична або ж, як ще кажуть, концептуальна поезія є у повному розумінні цього слова і справді ребусною. І взагалі, справи із художньою літературою кепські. Ніяк не хочемо бачити цього і ховаємо голову в пісок – приймаємо страусову позу. А тим часом все очевиднішим стає, що зараз художня література втратила свою абсолютно домінуючу роль, якою вона потішалась протягом всього XIX і частково XX століть. Тепер уже вона не королева, а якщо і королева, то англійська. Її ще шанують, але шанують через традицію. Насправді ж, усі добре розуміють, що влади у неї вже нема...

Кажу все це із сумним розумінням того, що прекрасна, так потрібна нам поезія Маланюка навряд чи здатна зараз дійти до мільйонів і зарядити їх своєю енергією. Можна, звичайно, заспокоювати себе: мовляв, і не треба, щоб вона до мільйонів доходила, хай дійде до нечисельної «еліти», через яку енергія Маланюкового слова зможе поширитись шляхом геометричної прогресії. На цьому можна було

б і заспокоїтись – мовляв, хай так і буде. Але, на щастя, Маланюк не тільки поет. Він – публіцист. І якби не муляло відчуття некоректності, що міститься у самому факті порівняльного поцінування Маланюка-поета і Маланюка-публіциста, то з певністю можна було б проголосити, що як публіцист він вищий і значиміший за поета.

Якщо художнє слово для сучасної людини втрачає свою читабельність («бо й справді, кому потрібні видумані сюжети – ця «фікційна» література, ця беле-трис-ти-ка?!»), то гарне публіцистичне (есеїстичне) слово, яке виплекує думку і здатне, ще й до того, заряджати почуттям, принести естетичне задоволення, є ефективною, вигідною, а тому і привабливою для сучасної людини формою передачі і сприймання інформації. Професійне публіцистичне слово на даний момент має усі шанси легко потіснити «англійську королеву» з її престолу. Кажу «має шанси» бо, на жаль, того публіцистичного слова у нас ще недостатньо.

Есеїстика Маланюка живе у формі літературної критики, історії і теорії літератури, історіософії, культурології, мемуарної замальовки... Одне слово, вона немовби прив'язана до якогось тривалого у часі явища, і тому її оминає скороминуща доля типово журналістської (часописної) публіцистики, яку треба читати тільки сьогодні, бо на завтра вона вже буде несвіжою.

В Торонто видано два томи «Книги спостережень» Маланюка. Є свідчення, що були зібрані матеріали для третього тома. І вже не раз висловлювалися думки, що вміщена у цих книгах «проза» Маланюка є одним із найбільших духовних скарбів нашого народу. Поки що ці скарби знаходяться в дорозі до нас. Але вони вже – один за одним – почали відкриватись. І прийде час, коли вони постануть перед нами у всій своїй красі і цілісності. І тоді посилиться процес нашого піднімання, dorостання до

Маланюка-мислителя. То буде дуже цінний процес, чимось адекватний процесу нашого духовного оздоровлення, остаточного ізживання глибоко прихованого відчуття меншовартості. «Книги спостережень» здатні робити нас психологічно іншими – більш впевненими у собі саме тому, що дарують розуміння **правди нації**. Завдяки цьому ми станемо подібними до людей, які вже знають істину і глибоко переконані у своїй правоті.

Що дає підстави для таких тверджень? В чому суть духовного скарбу, яким є «проза» Маланюка?

Почну з оцінки, яка стосовно публіцистики майже не живається. «Проза» Маланюка є красивою, тобто наділеною естетичною якістю. Причому ця якість чітко виражена – естетичне враження від публіцистично-наукових текстів Маланюка таке ж, як і від по-справжньому високохудожньої літератури. Ця особливість ще потребує детального вивчення. Зараз же можна сказати, що Маланюк був наділений неабияким талантом як у вирізьбленні думки, так і в умінні її подати. Це уміння стосується мовних, композиційних і навіть ритмічних компонентів його текстів.

Але все, про що йдеться, – це «техніка» виконання. Вона «грає» тільки при умові, якщо є те, на чому тримається публіцистичний твір, – думка. Навіть не проста думка, а істинна думка або, якщо коротше і точніше, – істина.

Враження, що маєш справу з публіцистикою, у якій усі міркування є істинними, не покидає після першого знайомства із «Книгою спостережень». Можна, звичайно ж, говорити про буквально магічну силу впливу Маланюкових міркувань, але краще вдатись до більш спрощеного підходу, а саме: сприймати міркування публіциста як результат напруження могутнього інтелекту, у якого логічне та образне мислення, як про це уже йшлося, надивовиж згармонізоване, а мистецька за природою, дуже чутлива

до Істини інтуїція безпомилково скеровувала це мислення. До всього цього додамо, що кожний великий твір публіциста фактично був результатом попередньої величезної – часом у ціле життя – роботи.

До уваги ще треба взяти й те, що предметом осмислення для Маланюка були життєво важливі для Нації проблеми – сутність національної культури, Шевченко, малоросійство, національна свідомість... Він прагнув сказати головне з тої чи тої проблеми, намагався розв'язати саму проблему концептуально, вирізьбити, надати їй завершеної форми, – і в такому вигляді її вираження набувало мистецької довершеності.

Чи не найбільше уваги Маланюк приділив постаті Шевченка. Відбувалось своєрідне змагання: з одного боку – досить чисельний загін радянських шевченкознавців, які, виконуючи виключної ваги «державне» і «партійне» доручення, намагались «збільшовичити» Шевченка, знейтралізувати його як поета національної ідеї, а з другого – Маланюк, який, опираючись на розробки деяких своїх однопумців (Смаль-Стоцький, Зайцев), увиразнював Шевченка як геніальну особистість і як національного пророка. Тепер ясно: перемога, і то блискуча, була за Маланюком.

Якось Маланюк відізвався про Миколу Зерова як про «безпомилкового арбітра смаку і стилю». Сам він теж належить до таких арбітрів. Тому кожну його оцінку треба приймати дуже уважно – не забуваймо, що вона, найвірогідніше, є істинною.

ФЕНОМЕНАЛЬНІСТЬ ЕСЕЇСТИКИ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА: СІМ ОЗНАК

«ПРОЗА» ЄВГЕНА МАЛАНЮКА: ПОВЕРНЕННЯ

Слово «феноменальний» вживаємо в значенні *надзвичайний, винятковий, рідкісний*... І якщо це визначення застосовуємо щодо есеїстики, то таким чином немовби возводимо її до рівня видатного, нетлінного літературного явища, що піднесене до рівня класики, здатної витримати випробування часом. І, як явище, приналежне до класичного літературного фонду, воно потребує постійних пізнавальних зусиль – не тільки сьогодні, а й завтра, і після-завтра...

Пам'ятаю реакцію на свою доповідь, котру виголошував 20 років тому на Міжнародній конференції, присвяченій 100-річчю з дня народження Євгена Маланюка (Кіровоград, травень 1997 року), де говорив про необхідність підніматися, доростати до Маланюка-мислителя, до його «прози» (так називав він свою есеїстику), котра зовсім не поступається його поетичній спадщині, а й, цілком можливо, і переважає її. Тим більше, якщо враховувати, що поетичне (художнє) слово в силу певних трансформацій психофізіологічного, морально-етичного, естетичного характеру, котре переживає сучасне суспільство, стає менш затребуваним у порівнянні зі словом, умовно кажучи, публіцистичним. (Про перевагу нон-фікшн-текстів над фікшн-текстами зараз говориться усе частіше).

Так от: проголошуючи в доповіді думку про особливу значущість «прози» Євгена Маланюка, я відчув, що аудиторія, що складалася із літературознавців усіх регіонів України, зустріла якоюсь настороженою тишею, в якій відчува-

лося і здивування, і мовчазна недовіра до мого твердження: всі ж бо, майже без винятку, учасники тієї конференції були знайомі на той час лише з поетом Є. Маланюком, і навіть не підозрювали, що існує бодай його двотомна «Книга спостережень» (Торонто, 1962, 1966) – на той час того двотомника було всього-на-всього кілька десятків на всю соборну Україну.

З часом, звичайно ж, знайомство з «прозою» Євгена Маланюка почало покращуватися. Тут свою роль зіграли і видана в 1995 році «Книга спостережень» (упорядник Сергій Білокін), в котру ввійшли лише деякі статті з відповідного діаспорного двотомника. Через два роки з'явилося нове видання «Книги спостережень» (упорядник Григорій Сивокін), в яке ввійшли есеї про літературу. Окремий розділ, присвячений есеїстиці Є. Маланюка, було відведено у чудово скомпонованій книзі «Євген Маланюк. Повернення» (упорядник Тарас Салига). Періодично з'являлися окремі публікації в часописах та інтернетвиданнях. Чимало граней Маланюка-мислителя відкрилося зацікавленому читачеві в «Нотатниках» (2008 р.), котрі з такою любов'ю, сумлінністю та науковим професіоналізмом були зібрані, розкодовані та прокоментовані Леонідом Куценком. Зовсім недавно видавництво «Смолоскип» подарувало нам «Вибрані твори» Євгена Маланюка (упорядник Олеся Омельчук), де в окремих розділах розміщено чимало нового та маловідомого з «прозової» спадщини письменника.

Як бачимо, Маланюк-есеїст повертається на Батьківщину з далекої діаспори невеличкими дозами, такими собі імпульсами, котрі, якщо їх навіть зібрати воедино, все ж не дають більш-менш цілісного уявлення про його літературно-критичну, літературознавчу, культурологічну, історіософську, суспільно-політичну спадщину.

Маланюк-мислитель повертається до нас розпороше-

ним, а це означає, що його «прозова» спадщина поки що не сприймається сучасним українським суспільством як цілісність. І це є величезною втратою для нас, теперішніх, котрим явно не вистачає якихось могутніх об'єднуючих, твердих ідеологічних засад, котрі нам так необхідні у цю розхристану, цинічну, сповнену інформаційного хаосу постколоніальну і водночас постмодерністську епоху.

Поки що найбільш цілісно, хоч при цьому далеко не повно, прозова спадщина Євгена Маланюка представлена в діаспорних «Книгах спостережень», котрі вже давно набули статусу раритетних.

Сергій Білокінь відзначив, що це видання – «одна з найважливіших, найкоштовніших праць, на яку спромоглась українська еміграція». І додав: «Можна у своїх шафах зняти кілька полиць книжок і поставити на їхнє місце «Книжку спостережень», – вона переважить. Нормальними науковими методами аналогічних результатів можна досягти заходами великого колективу, багатолітньою аналітичною працею, а тоді знову багаторічними синтезами, пройшовши низку монографій і кількесот статей. Маланюк зробив це сам-один протягом одного свого життя»¹.

Оцінка, як бачимо, надзвичайно висока. Та все ж при цьому у ній, наслідую сказати, є елемент неповноти чи недостатності поцінування. Бо в прозовій спадщині Маланюка є «те, що не вмирає» – йдеться про ту загадкову (у певному розумінні) якість, котра надає його кращим «прозовим» творам нетлінності. Саме тому й пропонуємо розглядати його есеїстику як феномен – тобто річ виняткову і, водночас, загадкову, складну для пізнання. Дві-три дисертації та кілька десятків статей, об'єктом яких було

---

¹ Білокінь Сергій. Вояк української культури // Маланюк Євген. Книга спостережень. – К., 1995. – С. 7.

вивчення есеїстики Маланюка, – це лише віддалені підходи до пізнання зазначеного феномену.

Саме тому поряд з мрією, що окремі наші наукові інституції спроможуться підготувати кількатомове, з добре продуманим структуруванням та якісними коментарями, цілісне та максимально повне видання есеїстичної творчості Є. Маланюка, маємо вже зараз зосередитися на її науковій інтерпретації. При цьому треба пам'ятати, що така інтерпретація має не лише наукову, а й соціально-політичну, ідеологічну функцію – донести до свідомості нації ті багатющі і вкрай важливі смисли, котрі необхідні їй на цьому довгому і ще не завершеному шляху її становлення як нації модерної, позбавленої важких постколоніальних синдромів.

Ставимо перед собою завдання визначити **основні ознаки**, котрі роблять есеїстичну творчість Є. Маланюка винятково значущою для національної культури, надаючи їй особливих смислових, тобто енергетичних імпульсів. При цьому вдаємося до тематичних самообмежень: об'єктом нашого аналізу буде лише літературознавча есеїстика.

Зрозуміло, що шлях виділення окремих основних ознак, котрі характеризують феноменальність есеїстики Маланюка, обумовлений методологічною метою, а, точніше, тим дослідницьким принципом, котрий вимагає розкласти об'єкт пізнання на його складові. Зрозуміло, також, що таке розкладання є завжди умовним. Насправді ж усі ознаки, котрі ми виділяємо для окремого розгляду, перебувають у складних взаємообумовлюючих, взаємоперехідних станах, утворюючи таким чином синергетичний ефект, результатом якого є феноменальність есеїстики Євгена Маланюка.

ТАЛАНОВИТІСТЬ: ВИТОКИ І СТАНОВЛЕННЯ

Те, що в розгадці таємниці таланту митця знаходяться основні ключі до пізнання його творчості, вже давно і добре відомо. Проте в літературно-критичній та літературознавчій практиці ця істина постійно ігнорується. Також давно, ще з часів Сент-Бева, його «Літературних портретів», відомо, що перші, сказати б, початкові твори письменника, якщо їх уміло, під певним кутом зору розглянути, дають багатий матеріал для висновків про особливості його таланту і, відповідно, всього того в його творчості, що цим талантом визначається (художні смисли, поетика).

Це твердження стосується художньої творчості, але ж чи буде воно правомірним до літературно-критичної та літературознавчої есеїстики? Поза всяким сумнівом, так! Звичайно ж, можливі нюансові відмінності, а іноді навіть і суттєві. В тому-то і особливість есеїстичної творчості, що вона, на відміну від академічно-наукової, більше універсальна особистість автора.

Леонід Куценко протягом 90-х років і до самого свого трагічного відходу в інший світ відкривав нашому народу Євгена Маланюка. Леонід Васильович буквально ліпив його скульптурний образ як поета та мислителя. Серед здійснених ним багатьох архівних знахідок особливий інтерес викликає літературний твір за 6 клас Єлисаветградського реального училища, написаний Євгеном Маланюком.

Коли прочитаєш ці 5 сторінок, списаних доволі чітким, акуратним почерком 16-річного юнака, то розумієш, що цей учнівський твір, тема якого сформульована як «Значение Жуковского в русской литературе»¹, немов у зародку містить основні характерні ознаки майбутнього феноменального явища, котре іменуємо як літературно-критичну

¹ Див. цей твір у «Додатку».

та літературознавчу есеїстику Є. Маланюка. Не вдаючись до детальної аргументації цього твердження (воно потребує окремого дослідження), обмежимося лише висновками загального характеру.

Твір вражає змістовою місткістю – буквально на кількох сторінках юний Женья Маланюк, кажучи «шкільною» мовою, «розкрив тему». Причому, рівень цього розкриття значно перевищує усі існуючі вимоги до учнівських творів. Більше того, за глибиною осягнення проблеми цей твір відповідає критеріям літературознавчого професіоналізму. Стишло і точно, можна сказати навіть **вичерпно**, охарактеризовано *романтизм* як «общественно-литературное настроение, которое начинает господствовать в конце XVIII и в начале XIX веков на Западе»; визначено – теж вичерпно і точно – індивідуальні, суто його, Жуковського, особливості романтичного світосприймання та вираження («Жуковский уловил в этом литературном настроении только светлое, только примиренное, и поэтому в его произведении такая глубина доброты, искренней и одухотворенной, мечтательной грусти»); вказано на трагедійні моменти його життя («Личная жизнь Жуковского имела много грустного, даже трагического: несчастная любовь к М. Протасовой [...], смерть друга – А. Тургенева, болезнь жены и, наконец, почти полная потеря зрения»), котрі визначили певні мотиви в його творчості (на них теж вказано); охарактеризовано Жуковського як поета, котрий переважно створював не оригінальні поезії, а перекладав зарубіжних поетів, надаючи їх творам своєї доволі індивідуальної інтерпретації; здійснено порівняння поетичної мови Жуковського з мовою найвизначніших поетів допушкінської епохи («...красивый, гибкий язык его баллад и элегий, доведенный почти до совершенства и не похожий на тяжелые стихим Ломоносова и Державина...»); від-

значено поета як прямого попередника Пушкіна («...в то время, когда Жуковский, уже почти слепой, доживал свою последнюю, лебединую песнь, подымалось новое Солнце России – первый национальный поэт – Пушкин»).

Навіть із цього далеко не повного переказу основних змістових моментів учнівського письмового твору юного Маланюка робимо висновок про виразно проявлену **системність** його мислення. А це означає, що він розумів літературне явище – творчість Жуковського – **цілісно**, а значить, по-науковому **точно**: добре відомо, що категорія **системність** / **цілісність** у розумінні явища визначає його, розуміння, точність, правильність, тобто – **істинність**. До вже сказаного треба додати абсолютну композиційну викінченість цього твору: одна думка логічно переходить в іншу. Вражає мовно-стильовий та ритмомелодійний шарм – сприймання тексту супроводжується появою естетичної емоції.

Все щойно сказане підводить до однозначного висновку: не зважаючи навіть на те, що твір, котрий перевіряли аж три викладача, був оцінений на «четвірку», його ж автор, 16-річний Женя Маланюк, був наділений явними ознаками геніальності. У першу чергу вона виявлена в абсолютній точності поцінування художнього явища. І ця точність, як щойно відзначалося, є породжена особливо загостреним, системним мисленням, котре підсилене, звичайно ж, інтуїцією та тонким інтуїтивно-образним чуттям, добре розвинутим слухом до «музики слова».

І тут підходимо до однієї надзвичайно важливої для розуміння природи щойно охарактеризованого таланту психофізіологічної особливості майбутнього поета та мислителя, а саме: особливо розвинену гармонійну взаємодію правої та лівої півкуль головного мозку. Про таку взаємодію правої півкулі, котра «відповідає» за образне мислен-

ня, з лівою півкулею, яка «спеціалізується» на логіко-понятійному осягненні дійсності, зараз говорять доволі багато. Американський нейрохірург та автор кількох резонансних досліджень про функціонування мозку Леонардо Шлейн в своїй останній книжці «Мозок Леонардо. Осягаючи геній да Вінчі»¹ переконливо доводить, що природа геніальності Леонардо да Вінчі, котрий був однаково великим у мистецтві та в науці і техніці, пояснюється надгармонійною взаємодією лівої та правої півкуль. Власне такою взаємодією образного та понятійного, художнього та мислительного треба пояснити виняткову талановитість, а, точніше, геніальність Івана Франка. А те, що геніальна поетеса Ліна Костенко ще з підліткового віку виявляла інтерес до філософії, а після закінчення школи будь-що прагнула вступити на філософський факультет, засвідчує особливу розвинутість власне логічної складової її мислення. Чи ж не в гармонійному співвідношенні розвинутого логічного та образного мислення треба шукати пояснення її феноменальної здатності до афористичного способу висловлювання, де думка, що осягає сутнісне, набуває, як правило, довершеного мовно-образного оформлення?

Але та вражаюча проникливість у сутність літературного явища, добре проявлена системність його осмислення, що поєднана з витонченим естетично-стильовим вираженням, котру продемонстрував 16-річний юнак, не могла бути породжена лише вродженими здібностями. Вроджені психофізіологічні дані можуть трансформуватися в дієвий талант, здатний породжувати вагомий творчий результат, лише за умови його вирощування та шліфування, що і відбувалося протягом семирічного навчання Євгенія Маланюка в Єлисаветградському реальному училищі, випуск-

---

¹ Шлейн Леонардо. Мозг Леонардо: постигая да Винчи. – М., 2016.

ники якого готувалися до здобуття в майбутньому інженерно-технічних професій. Зрозуміло, що така орієнтація вимагала особливо уважного ставлення до навчальних предметів фізико-математичного циклу. Євген Маланюк володів математичними здібностями, після закінчення реального училища він обрав для навчання Петербурзький політехнічний інститут. Здобув інженерну освіту в Подєбрядській українській господарській академії, деякий час викладав математику в українській гімназії у часи перебування у таборах Ді-Пі. Все це засвідчує розвинуту функціональність лівої півкулі мозку. Але при цьому відомо, що він настільки захоплювався малюванням, що вчитель з живопису «Федас Сафонович Козачинський, вихованець Петербурзької академії мистецтв... радив вчитися малярства»¹. А це говорить про природну розвинутість правої півкулі мозку, котра «спеціалізується» на образному мисленні.

Та все ж особливе значення в цьому процесі шліфування природного таланту мала блискуча літературна освіта, котру він отримував у реальному училищі. Початок століття був взагалі «золотим віком» літературної освіти, коли в тогочасному суспільстві вже сформувалося і набуло свого апогею переконання у потужності виховного потенціалу художньої літератури – тоді література була ще повновладною «королевою мистецтв». Але особливо важливо, що довгий час директором реального училища був Михайло Завадський, автор підручника з російської літератури, яким користувалися в навчальних закладах усієї імперії. Серед викладачів були професор, колишній

---

¹ Куценко Леонід. Євген Маланюк про Ліну Костенко // Маланюк Євген. Повернення: Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи / Упор., наук. ред., передм. Тараса Салиги. – Львів: 2005. – С. 288.

завідувач кафедри Новоросійського (Одеса) університету, всесвітньо відомий вчений Віктор Григорович (щоправда, він викладав в училищі ще до навчання у ньому Жені Маланюка) та улюблений учень О. Потебні, теж відомий учений Василь Харцієв.

Важливо відзначити, що протягом року учні цієї технічної гімназії писали 10 письмових робіт. Письмова робота Маланюка, про яку вище йшла мова, перевірялася трьома викладачами і була оцінена на «добре». Відмінних оцінок взагалі не було. Проте шість письмових творів були оцінені на «незадовільно». Можна уявити, які високі вимоги ставилися до знань та умінь учнів цього училища.

Величезна увага приділялася позакласному читанню. Для цього створювалися відповідні умови. Питання про позакласне читання розглядалося на педагогічній раді училища. Ось один із пунктів рішення педради: «освободить каждого из преподавателей-руководителей (тобто викладачів, яким було доручено керувати позакласним читанням учнів – *Г.К.*) од шести недельных уроков» (!) та встановити за керівництво «вознаграждение не менее 450 рублей в год». Для довідки: вчитель за рік отримував 1000–1200 карбованців.

В таких умовах надзвичайно високого рівня літературної освіти шліфувався природний дар майбутнього поета та есеїста-мислителя. Надалі він не навчатиметься ні філології, ні будь-якій іншій гуманітарній науці. Проте, міцний фундамент літературної освіченості вже був закладений. Усі інші величезні знання, котрими не перестаєш дивуватися, знайомлячись з його літературознавчою есеїстикою, здобувалися самостійно – Маланюком рухала ненаситна жадоба до знань з літератури, мистецтва та історії свого народу.

Всі зазначені особливості літературознавчого таланту митця, що так виразно проявився у його першому з відо-

мих нам літературознавчих есеїв (глибоке проникнення в сутність явища, системність мислення, висока ерудиція, витончена манера висловлювання) будуть характерними домінуючими ознаками його літературно-критичної та літературознавчої прози.

ВИРАЖЕННЯ СУТНОСТІ

Здатність проникати в сутність речей та явищ є взагалі чи не основною рисою справжнього художнього таланту. У митця вона часто проявляється в загостреній інтуїції, тому «шостому чуттю», який з легкої руки американських психологів усе частіше іменується як «емоціональний інтелект» і який виводить його, митця, на Правду-Істину, тобто виводить на сутнісне, котре і є тим чинником, що надає творові художньої вартості. Бо ж кому потрібна неправда, нехай навіть обгорнута в найкрасивішу художньо-образну обгортку? Вона просто не витримує іспиту часом.

У справі ж об'єктивного поцінування художнього явища зовсім недостатньо розвинутого «чуття на естетичне». Тут власне і потрібна та гармонійно розвинута взаємодія логічно-поняттєвого та чуттєво-образного, що була так виразно проявлена як риса обдарування Є. Маланюка. На перший погляд для того, щоб переконливо аргументувати його здатність об'єктивно, з особливою точністю аналізувати та поціновувати художнє явище, тобто показати, його здатність проникати в суть речей та явищ, треба було б проаналізувати досить значну кількість його есеїв. Але, враховуючи, що ця проблема розглядатиметься в різних аспектах при характеристиці інших особливостей його «прози», обмежимося окремими, на нашу думку, найбільш показовим прикладом.

Йшов 1920 рік. Шипюрн – табір інтернованих вояків УНР. 7–8 десятих з піщаним ґрунтом, обнесених колю-

чим дротом у кілька метрів заввишки. Дерев'яні бараки, в яких – ліжка у кілька ярусів. Тисячі голодних, холодних, обідраних людей. Масове захворювання туберкульозом.

Іноді сюди з України якимось чудом приходили невеличкі посилки з книжками. В одній із них була збірка поезій «Сонячні кларнети» Павла Тичини. Десь у 1920 році Євген Маланюк пише статтю «Напровесні», в якій коротко оглядає поетичні збірки, що надійшли з України в цей «облуплений, трагічний «Каліш». Вельми стисло характеризує поезії Петра Стаха, Кліма Поліщука, Петра Карманського, Марійки Підгорянки. Але при цьому найбільше зупиняється на «Сонячних кларнетах». Мало ймовірно, що Маланюк був знайомий з рецензією Юр. Меженка (Музагет, 2019, № 1–3), у якій високо поціновується перша збірка Павла Тичини; навряд чи дісталася таборів і книжка Андрія Ніковського «Vita Nowa» (1919), де в статті «Павло Тичина» він, проявляючи бі-професіоналізм, тобто однаково глибоке розуміння поетичного слова і музики, здійснив чудовий, і досі багато в чому неперевершений аналіз поезій «Сонячних кларнетів». Проте оцінка Є. Маланюком цієї збірки є не менш глибокою та вражаючою. «Взагалі усе, що являється останнім словом сучасної віршотворної техніки, – пише він, – ми находимо в творах Тичини, але вся ця техніка, настільки природно споріднена зі змістом, завданням та музикою, що вона й не почувається спеціально як техніка.

Тут є асонанси й консонанси, внутрішні й початкові рими. Тичина вживає самих витончених, ще ніким не вживаних розмірів. І по будові вірша його можна рахувати одним з найліпших поетів світової літератури [...].

Павло Тичина співає свої пісні так, як співає птах: співає тому, що існує. І можна сміливо сказати, що він так для української літератури, як і для світової поезії є явищем

незвичайним»¹. І особливо, звичайно, звернена увага на музичність поезій «Сонячних кларнетів»: «Треба зауважити, що музика, котра завжди була і є кістяком справжньої поезії, служить Тичині тим органом, котрим він сприймає враження. Музикою йому виявляється весь світ. Музика – це його очі»².

Надалі «Сонячні кларнети» притягуватимуть до себе все нові покоління дослідників. Василь Барка та Юрій Лавриненко для характеристики особливої музичності «Сонячних кларнетів» вдадуться до терміну «кларнетизм». З'являться дослідження Леоніда Новиченка, Станіслава Тельнюка, Григорія Клочека, Марії Фоки та ін., у яких музичність першої збірки Тичини, її образний світ аналізуватиметься під різними кутами зору і з позицій різних методологічних підходів. Але в усіх цих дослідженнях лише варіюватиметься, деталізуватиметься, конкретизуватиметься те найсуттєвіше про «Сонячні кларнети», про що було сказано Маланюком у тій його ще «таборовій» статті.

Проте, міне трохи часу, він познайомиться з наступними поетичними збірками Павла Тичини і першим зрозуміє, що в Тичини стався злам – непоправний і остаточний. У Маланюка не було жодних ілюзій, що Тичина як поет буде здатний відродитися, повернутися до себе «сонячно-кларнетного» – і в цьому теж проявилася його здатність до глибинного розуміння сутнісного. Відома характеристика зламу в поезії «Сучасникам» (з присвятою Павлові Тичині), у якій той злам визначено жорсткою формулою «...від кларнета твого – пофарбована дудка зосталась». Не будемо зараз говорити про підстави такого апеляційного

---

¹ Маланюк Євген. Вибрані твори / Упор. Олеся Омельчук. – К., 2017. – С. 261–262.

² Там само. – С. 260.

і, фактично, безнадійного стосовно майбутнього «після-сонячно-кларнетного» Тичини – про це з вичерпною повнотою Є. Маланюк оповість у статті «М. Рильський в п'ятдесятиліття», у якій буде зіставлено ці дві знакові постаті української поезії і при цьому пояснено, чому, перебуваючи в однакових умовах, один з них зумів фактично зберегти себе як поета, а другий – ні.

Інший приклад, котрий засвідчує вражаючу здатність безпомилково визначати сутність того чи того літературного явища стосується оцінки творчих постатей поетів-шістдесятників.

Є. Маланюк пішов із життя у 1968 році. А це означає, що він був свідком, умовно кажучи, лише першого, щоправда, найбільш значущого періоду творчої долі поетів-шістдесятників. Після їх творчого апогею, що припадає на кінець 50-х – початок 60-х років, зі зміною суспільно-політичної атмосфери у кожного шістдесятника склалась своя траєкторія творчої долі, про яку, зрозуміло, Маланюк знати не міг. Проте, як свідчить, опираючись на архівні матеріали, Леонід Куценко, він надзвичайно уважно ставився до творчості поетів-шістдесятників. Його думки про декого з них виявилися пророчими стосовно їх майбутніх творчих доль. Ось, наприклад, стисла характеристика Віталія Коротича: він – «київська синтеза багатьох первнів: «вундеркінство» (але обмежене і **контрольоване** характером-інтелектом), творчість (здібність до неї), талановитість (вроджена, очевидно).

Але: естрадність, маніфестаційність (може, від Маяковського), певна акторськість і декламенаційність (не читання, а саме рецитуння), декларативність лірики (!!), адже забагато я..., я..., я...»¹.

---

¹ Маланюк Євген. Нотатники (1936–1968) / Упор. Леонід Куценко – К., 2008. – С. 209.

В той же час, як справедливо зауважив Леонід Куценко, ще в 1959 році Є. Маланюк не тільки причислив Ліну Костенко до «української інтелектуальної еліти», а й визначив чинник, завдяки якому «по виданні тільки двох книжок поезій – вона опинилася з кляпом в роті»: то була її «ДУХОВНА суверенність. Україна в серцях і мозку. І цього, – з дивовижною пророчістю передбачав Є. Маланюк, – Ліні не вибачать»¹.

Забігаючи наперед, відзначимо, що фактично безпомилкове бачення та розуміння сутності явища, котре до того ж здійснювалося в естетично витонченій мовно-стильовій формі, надає прозі Є. Маланюка незрівнянної привабливості та притягальності. Річ у тому, що висловлювані ним твердження викликають довіру. Іншими словами, вони наділені особливою магією – магією довіри, котра з'являється завдяки майже інтуїтивному відчуттю наявності у тих твердженнях **правди / істини**.

Можливо, саме таке відчуття **вираженої сутності**, котрим супроводжується сприймання есеїстичних текстів Є. Маланюка визначає одну з характерних рис його стильової манери, а саме: він майже не вдається до деталізованої аргументації висловлюваних думок. У нього, за незначним винятком, не зустрічаються аналітичні розбори окремих текстів. Він констатує істини, але констатує так, що ти у них віриш. Більше того, їх сприймання наділене **ефектом відкриття**. Тому сприймання есеїстичного тексту реципієнтом супроводжується постійно діючим процесом **відкриття сутнісного**.

---

¹ Куценко Леонід. Євген Маланюк про Ліну Костенко. // Маланюк Євген. Повернення: Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи / Упор., наук. ред., передм. Тараса Салиги. – Львів, 2005. – С. 343.

То ж не дивуймося, що Маланюкові тексти позначені узагальненим поглядом на предмет осмислення. Це викликане проникненням у сутність предмету і, що важливо відзначити, його системним баченням. У нього сутнісне і системне органічно поєднано. Деталізацію і аргументацію висловленої сутності він немовби залишає іншим.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ДОКТРИНА

Прийнято вважати, що головною зброею літературознавця є методологія, тобто основні дослідницькі принципи наукового аналізу, якими він послуговується. Насправді ж, це не зовсім так. Бо щодо вченого – дослідника літератури – можна сказати словами Гегеля: «Відсутність таланту нічим не компенсується». І тут справа в тому, що наявність таланту не тільки дає змогу вченому проникати в суть досліджуваного предмету чи явища, а й, зрозуміло, обумовлює вибір найбільш результативних дослідницьких шляхів. Бо якщо виявляється суть явища, то процес його виявлення, треба думати, відбувається найбільш результативним шляхом. І якщо талановитий літературознавець не має змоги користуватися уже розробленими і перевіреними дослідницькими принципами через ту просту причину, що тих принципів, котрі відповідали б його потребам, просто немає в науковому обігу, то він починає творити їх самостійно – можливо, навіть і не на свідомому рівні, готуючи таким чином ґрунт для появи в майбутньому цілісних методологічних доктрин. Ось чому в науковій спадщині Олександра Потебні чи ж Івана Франка знаходимо так багато геніальних здогадок, які в даний час активно слугують формуванню системного підходу та рецептивної поетики – методологічних доктрин, які є останнім словом літературознавчої науки, її «ноу-хау».

Євген Маланюк не належав до методологічно заклопотаних авторів через ту просту причину, що він, як про це вище йшла мова, володів надзвичайною, на рідкість проникливою здатністю осягати суть речей та явищ. При цьому треба відзначити, що, як побачимо нижче, у нього є чимало цінних спостережень теоретико-літературного характеру.

Уважне приглядання до його літературознавчої есеїстики засвідчує, що він фактично виробив, а, точніше, довів до завершення, до певної цілісності дуже важливу методологічну систему, суть якої полягає в тому, що кожне явище пізнається, інтерпретується та оцінюється з національних позицій.

Звідкіль джерела цієї системи? Які сили зумовили її появу?

Багато з тих, хто перебував у «облупленому, трагічному» Каліші та й в інших таборах для інтернованих, був, за словами Маланюка **«виквітом нашого Народу»**. І тут вони, переможені, із якоюсь гарячковістю намагались розібратися в причинах своєї поразки. У статті «Дмитрій Донцов» Євген Маланюк писав: «Як це сталося, що ми, адже ж ідейно непереможені, тепер – переможені й безсилі? Як могло статися, що ми, сини Батьківщини, Батьківщину – покинули, і Вона – залишилася без нас, її вірних синів?»¹.

Саме в таборах почався для цієї національної еліти («виквіту Нації») надзвичайно інтенсивний процес національного самоосмислення. Прийшло чітке розуміння того факту, що всі біди, всі поразки, виявляється, були прямо залежні від національної недоформованості, від тієї «приспаності» «злими людьми», про яку з геніальною пророчі-

---

¹ Маланюк Євген. Книга спостережень. – К., 1997. – С. 343.

стю писав ще Шевченко у своєму казематському «Мені однаково...». Саме в цей «таборовий» період Євген Маланюк проявив себе як публіцист – одна за одною в таборових виданнях («Веселка», «Український сурмач», «Наша зоря» та ін.) з'являються його статті, котрі чітко засвідчили, що в тому процесі національного самоосмислення, котрий є процесом розуміння тієї великої правди / істини, що міститься в однім слові «НАЦІЯ». З того часу і розпочався Маланюк як поет і мислитель національної ідеї. Все стало на свої місця – назавжди. Вона потужно спрямувала його як поета, а як мислителя-історіософу, культурологу та літературознавцю – відкрила свою абсолютно несхибну методологію. Грунт, на якому постала названа методологічна доктрина, вельми глибокий. Тут і народницька критика, і більш модернізовані національні спрямування початку століття, що виявилися у публіцистиці «Української хати», і, звичайно ж, Дмитрій Донцов, його «Літературно-науковий вісник».

Творчість та особистість Тараса Шевченка – це основний матеріал, на якому відшліфувався і набув довершеності Маланюків метод.

В одній із перших своїх статей, що була присвячена творчості Шевченка («Ранній Шевченко»), Маланюк чітко визначив і номінував свою дослідницьку доктрину: «...розуміння творчості Шевченка і висвітлення його особистості можливі лише за **національного підходу** до національного генія»¹.

Не ставлю за мету детально виокреслити цю методологію – і через те, що така деталізація зараз не є моїм завданням, так само і через те, що науково-теоретичного дискурсу, який би був розроблений у нашому літературознавстві

---

¹ Маланюк Євген. Книга спостережень. – К., 1997. – С. 37.

і нависав би над категорією «національний підхід» ще надто мало.

Відзначу лишень два моменти.

По-перше, не треба вульгаризовувати цю методологію, приписуючи їй змістову плоскість, котра межує з примітивізмом – мовляв, національний підхід полягає в тому, щоб виявляти в особі і творчості митця прояви національної ідеї і простежувати заангажованість нею. Так, треба враховувати, що вся художньо-вартісна українська література породжувалася як форма самовираження нації, що протягом багатолітньої Ночі Бездержавності прагнула самозбереження. Українська література в основній своїй масі творена національною ідеєю. Тому й методологія її інтерпретації та оцінки має бути відповідною. І через те, що Є. Маланюк, з його геніальною здатністю проникати в суть речей і явищ, зрозумів цю парадигму краще і глибше за будь-кого в ХХ столітті. Саме тому він відійшов від примітивного розуміння цього підходу і **практично** розробив методологію національного підходу на принципах системного аналізу, завдяки якому літературне явище пізнавалося системно, з розумінням причин і наслідків, з виявленням системотворчого чинника, з осягненням внутрішніх синергетичних зв'язків усіх складових цього явища. Кожний літературний портрет, котрий створювався Є. Маланюком, (Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Максим Рильський та ін.) тою чи тою мірою будувався власне на системному, а це означає – найбільш валідному для нашої гуманітарної науки методі. Власне з цих позицій він радарно вловлював прояви «раси» – спосіб мислення, особливості світобачення митця, рівень осягнення ним національної культури, відчуття «музики» національного слова і т.д. і т.п. Таким чином вловлювалася, набувала осягнення органічна єдність між «змістом» і «формою».

Дотримуючись такої чітко і глибоко вираженої позиції, він зовсім не виявляв того, що іноді іменується як «національна обмеженість». Щоб переконатися в цьому, достатньо звернутися хоча б до статті «Думки про М. Рильського»¹. Він «прощає» поету його поезії типу «Із-за гір та з-за високих» («Пісня про Сталіна»), проте з величезною повагою ставиться до його високої культури взагалі і поетичної зокрема – коріння останньої він вбачав у потужних впливах А. Міцкевича та О. Пушкіна.

По-друге. Треба зрозуміти гостру актуальність для сучасного українського літературознавства власне національного підходу, блискучі зразки якого Євген Маланюк продемонстрував у всій своїй прозі – не лише літературно-критичній та літературознавчій. «Його теоретичний спадок, – читаємо в Оксани Пахльовської, – безмірно цінний поєднанням культурології і, сказати б, національного психоаналізу. Маємо, з одного боку, блискучі культурологічні та літературознавчі синтети, як есе й цикли статей про Шевченка, Франка, Лесю Українку, про Мазепу і Гоголя, історичні екскурси в російську літературу. З другого – гостру есеїстику публіцистичного характеру, в якій письменник аналізує національні комплекси не лише як історик, а і як психолог, добре обізнаний з Ніцше, Бергсоном, Фройдом. Маючи погляд історика-поета, Маланюк бачив наперед – і візіонерно, і *раціонально – драматичні колізії української історії*»².

Маємо зрозуміти, що через різного роду внутрішні та зовнішні обставини наша нація переживає своє становлення дуже важко. Західний світ, нації якого уже давно

¹ Маланюк Євген. Вибрані твори. – К., 2017. – С. 555–578.

² Пахльовська Оксана. «Поет апокаліптичних літ» // Маланюк Євген. Вибрані твори. – К., 2017. – С. 806.

сформувалися, з острахом ставиться до «націоналізму» – звідси й емісари, котрі з'являються в ролі месій із західного світу на полі нашої літературної науки, намагаючись відволікти її від національного підходу, пропонуючи другорядні методології у формі вже давно віджилого структуралізму або ж міфологічного чи гендерного підходів.

Активна ліберальна політика заходу вже дала свої «плоди» у вигляді посилення різних течій уже по-справжньому агресивного націоналістичного руху.

Нам же – «своє робить». Нам би глибоко досягнути методологію національного підходу, котра втілена в живу плоть літературознавчих есеїв Євгена Маланюка. І при цьому сформулювати її у добре розроблену методологію, котра увиразниться настільки, що стане не тільки надійним та ефективним методологічним інструментом сучасної української літературної критики та літератури про науку, а й ввійде окремим розділом у підручники з теорії літератури вищих навчальних закладів.

МАЛАНЮКОВА ШЕВЧЕНКІАНА ЯК КАРКАСНА КОНСТРУКЦІЯ ДЛЯ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА

Це так природно, коли один із кращих українських мислителів ХХ ст., вийшовши на українську літературознавчу ниву, в першу чергу взявся за досягнення особистості та творчості Тараса Шевченка. Саме на створеній Є. Маланюком Шевченкіані проявлені, злютовані в одну цілісність такі його якості, як здатність проникати в сутність явища як методологія національного підходу, як системність та синтетизм мислення і його відображення у стильовій манері висловлювання.

У сучасній кількісній, а, точніше, «сторінковій» вимірі шевченкіана Є. Маланюка невелика – всього-на-всього 5–6 статей та кілька польськомовних (цифри можуть бути

не точними, бо не всі його рукописи з цієї тематики надруковані), окремі міркування, розкидані по різних статтях та особистих записках, котрі ввійшли у відомі, підготовлені Леонідом Куценком, «Нотатки».

Вжите Оксаною Пахльовською у плані жанрової характеристики прози Маланюка слово «синтези» («блискучі культурологічні й літературознавчі синтези, як есе й цикли статей про Шевченка...») дуже точно характеризують одну з визначальних ознак Шевченкіани Маланюка – її змістову згущеність.

Цитовані вище слова Сергія Білоконя про те, що «можна у своїх шафах зняти кілька полиць книжок і поставити на їхнє місце «Книгу спостережень», – вона переважить», здавалося б, виходячи з нашого твердження про змістову щільність Маланюкової шевченкіани, давали б підстави для ефектної заяви, що його статті, присвячені постаті і творчості Тараса Шевченка, здатні замінити кілька полиць існуючих книжок з шевченкознавчої науки. Але така заява була б не коректною. Бо кожному – своє. У Маланюкової шевченкіани своя функція, своя роль у тому безконечному та багатогранному процесі осягнення творчості нашого найпершого національного генія. При цьому, як нам видається, треба все-таки відзначити окремішність, особливу статусність Маланюкової шевченкіани в існуючому огроми шевченкознавчого дискурсу. Вона, ця особлива статусність, – в діамантовій кристалізації найголовнішого, найпосутнішого, що стосується як особистості поета, так і його творчості. І до цих сутностей різними шляхами, часом прямими, добре вивіреними і в кінцевому результаті – успішними, такими, що приносять цінні набутки, а часом – оманливими, блукаючими, піднімалось колишнє і продовжує підніматися сучасне шевченкознавство.

Маланюкова методологія спрямувала його до розумін-

ня домінуючої сили, що формувала як особистість, так і всю творчість Шевченка – такою силою для нього була національна ідея. Йдеться про виявлення головного системотворчого чинника, що сформував феномен Шевченка. Це було безпомилково точне відкриття (свого роду «попадання в десятку»), яке активно почало давати пізнавальний результат, виявляючи феномен Шевченка як системно організовану еволюціонуючу цілісність. Так завжди буває, коли дослідник, ведений знанням, досвідом і проникливою інтуїцією, виявляє найпосутніше, що формує явище. І тоді більш глибоке пізнання того явища стає справою умілої дослідницької техніки.

Зовсім не випадково Маланюк приділяє стільки уваги власне особистості Шевченка. Вся справа в тому, що він як ніхто інший до нього, відчув абсолютну неадекватність образу Шевченка, що вже склався і міцно вкоренився у масовій свідомості (кріпак за походженням, мужицький поет, недостатньо освічений самоук і т.п.), і вражаючою смисловою глибиною його поетичних текстів. Тому Маланюк переконливо і рішуче, з характерною для нього пристрасстю, знімав цю неадекватність шляхом творення абсолютно аргументованого образу «живого» Шевченка. І що оновленішою поставала фігура поета, і що активніше відпадали з неї нашарування із стереотипів, то більше відкривалися смислові глибини його поезій. Відбувався ефективний у науковому плані пізнавальний процес, коли осягнення особистості поета допомагало поглибленіше сприймати зміст його творів, і, навпаки, глибше розуміння поезій Шевченка сприяло увиразненню образу поета.

Маланюкова шевченкіана створена немовби на виріст для усього майбутнього шевченкознавства – вона висвітлює шлях, яким має рухатися процес пізнання національного генія. Перемога Маланюкової методології, його

проникливого в суть речей та явищ таланту, є безсумнівною. Він немовби створював нову будову, яку належить викінчувати всім наступним поколінням шевченкознавців. Зрозуміло, що таке твердження може комусь здатися перебільшеним. Тим більше, що Є. Маланюк не все міг охопити, та й не прагнув цього, бо добре розумів увесь неосяжний огро́м Шевченкової постаті, її здатність, за його ж словами, «постійно зростати».

До його шевченкіани треба ставитися як до рідкісної за своєю змістовою щільністю «синтези» (Оксана Пахльовська). Ця змістова щільність, котра, як правило, втілена у вражаючу за своєю вишуканою красою мовно-стильову форму, у текст, котрий аж проситься бути «розібраним на цитати». Той текст потребує декодування, і дуже часто окремі, розкодовані смисли здатні розростатися настільки, що для їх більш-менш повного вираження потрібна стаття, а то й монографія. Беру перший-ліпший приклад – один абзац маловідомої статті «Шлях до Шевченка», що була надрукована в пражському часописі «Пробоем»: «Він був не лише пророк і Кобзар Нації, не **тільки** поет і не **тільки** маляр, і не **тільки** діяч чи історична постать... Це щось зовсім інше. І в плані лише історії, і в плані лише культури – він все виглядатиме сплосченим і обкраяним. Він, що якимось дивно сполучував в собі і Гонту, і Мазепу (соромлюся, що колись, в молодечім пориві, цього недобачав), і тайну української жіночності, і втілення мужеськості, він, що увесь шарів найчуйнішого ніжністю і що, за хвилину, вибухав бурею пекельного гніву, він, що **до кінця** любив і так само **до кінця** ненавидів, і що в нім ненависть і любов, помста й ласка якимось гомерично зливалися в одну потужну мелодію, – то соборний витвір самих землі, підсоння, краєвиду, повітря нашої Батьківщини. То – найглибший вибух раси, що в добі історичного

занепаду – саме ним – відновила душу й тіло народу»¹.

У цьому фрагменті є чимало моментів, котрі, на перший погляд, цілком зрозумілі і не потребують коментарів / інтерпретацій. І в цьому важлива особливість Маланюкового стилю – його висловлюванню віриш. Це – важливий момент рецепції його тексту, котрий визначається внутрішньою переконаністю автора у висловлюваному, темпераментно-енергетичною інтонаційністю та – і це є найголовніше! – істинністю висловлюваних смислів, котра навіть на рівні підсвідомості, «шостого чуття» вловлюється реципієнтом. Проте висловлені думки мають ще одну особливість, а саме: **глибину**, осягнення якої якраз і потребує, в одних випадках, серйозних аналітично-наукових зусиль, а в інших – просто ширших знань, більшої фактичної інформованості або ж розвинутої чутливості на поетичне.

Скажімо, можна вірити твердженням, що поява Шевченка – це «вибух раси», що Україна «в добі історичного занепаду – саме ним – відновила душу й тіло народу», але ж ця теза хоч і може бути сприйнята «на віру», щоправда, далеко не всіма, все ж для її остаточного ствердження потребує складних наукових розробок.

Інший, для прикладу, момент фрагменту, де говориться про «тайну української жіночності», стане зрозумілим, коли прислухаємося до слів Корнія Чуковського, який у статті 1911 року так висловився про ставлення поета до своїх героїнь: «Коли він (Шевченко – **Г.К.**) пише про принижених і ображених, про своїх наймичок і покриток, він не тільки їх любить, не тільки жаліє, він тут же, на сторінках, начебто голубить їх, бере за руку, гладить по голові, – і нелюдська ніжність, небувала, обожнювання без-

---

¹ Маланюк Євген. Шлях до Шевченка // Пробоєм. – 1942. – № 3. – С. 156.

мірно переповнює його всього – захоплювання обожнюванням, екстаз обожнювання і ніжності, якого не звідав жодний поет, і часто, не в силі стримати такий раптовий наплив розчуленості, ось він падає ниць і молиться про цю «ясочку», «ласочку», Катерину, Оксану, Мар'яну:

*О Боже мій милий,
За що ти караєси її молоду?»¹.*

Є. Маланюк був переконаний, що «наше знайомство з поетом щойно почалося»². І це його переконання, навіть якщо б він дожив до наших днів, зараз би не змінилося. Він як ніхто розумів, що постать і творчість поета наділена феноменом – тут вдамося до його, Маланюка, слова – **невичерпальністю**. Тому й шлях до Шевченка є безконечним. Проте у шевченкознавства на цьому безконечному шляху є виразні і, головне, точні, безпомилково розставлені орієнтири, що містяться в Маланюковій шевченкіані.

ДЕСАКРАЛІЗАЦІЯ РОСІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У тій «гібридній» війні, яку вже довгий час веде російська імперія за утвердження позитивного / привабливого образу «русского міра» в свідомості не лише колонізованих народів, а й народів ближнього й далекого зарубіжжя, величезне значення приділялось і приділяється возвеличенню та пропаганді російської літератури. Є. Маланюк з цього приводу ділиться таким спостереженням: «...ще яких п'ятнадцять, найбільш – двадцять літ тому Захід мав про російську літературу дуже імлісте уявлення. І от світова війна, большевизм, спроби інтервенції, російська еміграція, врешті – що найважливіше – величезна систематична

¹ Чуковський Корній. Шевченко // Сучасність. – 1992. – № 3. – С. 166.

² Маланюк Євген. Книга спостережень. – К., 1997. – С. 151.

й нахабна пропаганда Москви, і російської, і комінтернівської, і «міжнародної» – зробили своє: російська і советська література стали нечувано популярні¹.

Той, хто навчався в радянські часи в українській школі, добре пам'ятає те майже сакральне поклоніння перед «великою русскою літературою», що виховувалося в учнів різними засобами. Для цього навіть на початку 80-х років учителям російської мови й літератури в «братніх» республіках спеціальною постановою ЦК Компартії офіційно підвищили заробітну плату. Добре також відомо, що пропаганда російської літератури в зарубіжних країнах ще й зараз використовується як важливий інструмент створення російськими спецслужбами позитивного іміджу своєї країни.

Перша велика стаття Є. Маланюка, що була присвячена російській літературі, має досить показову назву «Кінець російської літератури». У ній є багато вражаючих моментів. І перший з них – це глибоке знання російської літератури, в тому числі й новітньої для того часу. Створюється враження, що автором цієї статті є професійний літературний критик, котрий найуважнішим чином вивчав тогочасний літературний процес. А тим часом під статтею стоїть дата її написання – 1923 рік. Саме восени цього року Маланюк полишає табори і стає студентом Подебратської академії. Звідкіль така інформованість, таке проникнення у сутність кожного згаданого в цій статті «персонажа» в особі якогось відомого російського літератора, його надивовиж точна і глибока характеристика? Звідкіль це тонке знання навіть нюансових проявів тогочасного літературного процесу? Відповідь на це питання дати зовсім не просто, воче-

---

¹ Маланюк Євген. Книга спостережень.–Торонто, 1962 – Т. 1. – 1962. – С. 411.

видь, його треба шукати в таємницях небуденного, позначеного геніальністю таланту Маланюка.

«Героїчний період російської літератури скінчився, власне кажучи, на Чехові. З ним ця, нехай штучна, нехай навмисна, і механічно-складна, але все ж потужна і широка ріка пропадала в чеховських сутінках, у безплідних болотах російсько-інтелігентського видіння.

Це був один із найбільш російських європейців, що іронічним зором протявши російське життя – гоголівським гірким сміхом посміявся вдруге і, виставивши його на загальне глузування, – прокляв. Можливо, навіть, разом із собою. Звідтіля особиста трагедія Чехова: він **знав і не міг**.

Він знав усю брехню, всю нісенітницю, усе безглуздя існування Росії – механічної суміші племен і народів за в'язничними мурами імперії, але будучи сам, сказати б, «общеросом» і на останній глибині своїй – тим же російським інтелігентом, він не міг голосно про це сказати»¹ – у цих містких – як завжди у Є. Маланюка – кількох фразах дана і узагальнююча характеристика «героїчному періоду російської літератури» (мається на увазі література XIX ст.) і сутнісне, афористично висловлене бачення творчої постаті Чехова, який «знав усю брехню, всю нісенітницю, усе безглуздя існування Росії – механічної суміші племен і народів за в'язничними мурами імперії».

І ось ця характеристика імперської сутності Росії буде постійно варіюватися, поглиблюватися та поширюватися в усіх статтях, присвячених російській літературі через те, що, як писав у цій же статті Маланюк, «Література – завше є проекцією всього комплексу національного чи дер-

---

¹ Маланюк Євген. Книга спостережень.–Торонто, 1962 – Т. 1. – 1962. – С. 344–345.

жавного буття – на площу духовну. При чому завше в синтезованій формі і значно опережаючи теми буття в часі»¹.

Грунтуючись власне на такій характеристиці Росії, доповнюючи її ще й жахіттями більшовизму, Маланюк розкриває чинники життєвої трагедії Блока, Єсеніна, Гумільова. Створює блиц-портрети: Пільняка, Леонова, Бабеля, Брюсова, Хлебнікова, Буніна, Купріна та ін.

Окремо у цій же статті – про Гоголя, як про одного з творців «великой русской литературы» і, водночас, як її руйнівника. «Фундамент «великої рускої літератури, – пише Маланюк, – це, перш за все, – Гоголь зі всіма трагічними цього факту наслідками. І в цьому розпаді і розкладі російської літератури, свідками яких ми є нині, і здійснюється якраз своєрідна помста українського національного духа, що через Гоголя руйнує й нищить будівлю імперсько-російської культури»².

Маланюк зовсім не самотній у цьому твердженні про «помсту» Гоголя російській літературі. Наприклад, В. Розанов йде далі – говорить про Гоголя як про руйнівника Росії: «Гоголь отвинтил какой-то винт внутри русского корабля, после чего корабль начал разваливаться, он «открыл кингстоны», после чего началось неудержимое, медленное, год от года потопление России»³.

Після статті «Кінець російської літератури» йде низка наступних статей, котрі з нещадною аргументацією руйнують старанно вибудовувані міфологеми стосовно російської літератури: «Петербург як літературно-історична

---

¹ Маланюк Євген. Книга спостережень. – Торонто, 1962 – Т. 1. – 1962. – С. 344.

² Маланюк Євген. Книга спостережень. – Торонто, 1962. – Т. 1. – 1962. – С. 357.

³ Розанов В. Когда начальство ушло. – М., 1997. – С. 196.

тема» (1931), «Толстоєвський» (1935), «Вінець кінця. Іван Бунін» (1933), «Південь і російська література» (1964) та ін. Всі вони надивовиж щільні у змістовому плані. Скажімо, за наявною в ній аналітичною інформацією, а, головне, за згущеністю смислів, така стаття як «Петербург як літературно-історична тема» адекватна окремій монографії або ж – навіть! – докторській дисертації.

Окремі статті своєю рішучістю в десакралізації майже «святих» за рівнем пошанування постатей здатні буквально шокувати не тільки людей, котрі гордо висловлюють на кшталт «я вырос (ла) на русской литературе», а й значно поміркованіших щодо прихильності до російської словесності. До таких статей у першу чергу належить стаття «Толстоєвський». Хіба ж не вражають, наприклад, такі слова: «Достоевський не криється своєю епілепсією. Насолоджуючись гноєм і смородом своїх, будь-що-будь, геніяльно спостережених і до фантастичности реальних постатей, бодай не впевняє нас, що Карамазови, Шігалови або Єлізавета Смердящая – вінець творіння і взір для наслідування. Всі його спроби «підвести під огиду ідеологію» кінчалися на порожній містиці й на іконописній схемі Альоші Карамазова...»¹. І чи ж не звучить як шокуюче відкриття, як твердження, що відкриває істину, таке, наприклад, посилення Маланюка на слова Редьярда Кіплінга, який «з властивою собі прямою й стислістю сказав колись про Достоевського: «Почав читати й кинув... Гадаю, що то цікавий, геніяльний романіст, але цілий його світ настільки для мене дикий, що я не маю бажання перебувати в нім більш, як півгодини»².

¹ Маланюк Євген. Книга спостережень. – Торонто, 1966. – Т. 2. – 1966. – С. 399–400.

² Там само. – С. 400.

І про Льва Толстого в такому ж плані, і навіть у жорсткішому. Ось, для прикладу, один із узагальнюючих пасажів: «Толстой був вузловим пунктом історії духа в Росії. Безформенно-тьмянний і димний, євразійсько-подвійний і історично-фальшивий, дух той в Толстому обнажився й «переполовинився» остаточно, детермінуючи долю петербурзької імперії й «очищуючи» від європейських декораций місце для з'явлення віддавна причаєної стихійної суті – большевизму»¹.

І щоб подібні цитації не звучали як надто тенденційні, однобокі та несправедливі, пошлюся на Олександра Невзорова, добре знаного російського публіциста, який у відносно недавній статті з красномовною назвою «У русской литературы закончился срок годности» стосовно Толстого писав буквально таке: «Богоискательная истерика имеет к сегодняшнему дню такое же отношение, как шумерские глиняные таблички. Пафосное мучительное многословное фэнтези Толстого о войне 1812 тоже свое отжило. В этом жанре появились образы и поинтереснее. Тема многолетних предсовокупительных терзаний самок в криноменах тоже сегодня особенного интереса не представляют».

І, нарешті, такий пасаж Є. Маланюка із вже цитованої статті «Кінець російської літератури», над яким варто подумати, щоб відкрити для себе певні смисли, котрі кардинально можуть вплинути на наше сприймання та розуміння «образу» російської літератури: «Штучне – довго не живе. Проти природи нічого не вдієш. Раніше чи пізніше вона помститься. Так сталося з «русскою» літературою, так буде з «русскою» культурою. Вони не вирости органічно з тіла єдиної (або д у х о в о найсильнішої на сході

¹ Там само. – С. 403.

Європи) нації, а просто в московській формі і на гнилих московських дріжджах було замішане пшеничне українське борошно. Печиво вийшло гостре, зовнішньо привабливе, смаком – химерне, але страва з нього була в істоті – нездорова і непожиточна. Вона отруювала державний організм, труїла нації російської імперії, труїла, нарешті, Західню Європу. Большевизм – це також наслідок харчування такою стравою»¹.

І наостанок – кілька думок, що стосуються нашої теми.

Загалом тема «Євген Маланюк і російська література», так само як і тема «Вісниківство і російська література» є мало вивченими. Тут можна назвати всього-на-всього кілька імен: Ігор Качуровський, Тарас Салига, Олег Баган, Олесь Омельчук. Про гостру актуальність цієї проблеми можна й не говорити – для думаючої людини вона більш ніж очевидна.

Зрозуміло, що знайдеться чимало людей, котрі категорично не сприйматимуть позицію Є. Маланюка стосовно російської літератури і готові з ним гаряче сперечатися. Але ж вони мають пам'ятати, що сперечатимуться з поетом і мислителем, кожне твердження якого вже не раз випробоване часом на істинність. І кожного разу Час, цей найоб'єктивніший судія, підтверджував правдивість його висновків.

Треба наголосити, що, не зважаючи на високий градус критичності Є. Маланюка стосовно російської літератури, все ж йому не можна дорікати, як дехто готовий заявляти, в «зоологічній ненависті» до неї. Завдяки абсолютному слуху на естетичне, він, звичайно ж, розумів значущість багатьох постатей російської словесності. Він шанував Пушкіна як «аполлонічно-соняшного» поета, не зважаючи на «Полтаву», що була написана на замовлення російського

¹ Там само. – С. 357.

царя. Ще з часів навчання в реальному училищі, захоплювався поезію «срібного віку». Високе поціновуння Олександра Блока, Сергія Єсеніна, Миколи Гумільова та ін. поєднувалися у нього з розумінням трагедійності їх долі.

НОВАЦІЙСТЬ ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНОЇ КОНСТРУКЦІЇ

Літературознавча есеїстика такої змістової глибини і тематичної просторовості не могла не мати своєї теоретико-літературної конструкції, того каркасу, на якому вона тримається як цілісність.

Пізнання цієї конструкції, її системне осмислення є одним із майбутніх завдань нашого літературознавства. Причому це завдання не із простих, бо для його вирішення треба відмовитися від багатьох парадигм, що склалися у нашій теоретико-літературній науці, від тих «найіздужених колій», якими зазвичай рухаємося, прагнути виявити у літературному явищі якісь узагальнюючі моменти.

Якщо ж конкретніше говорити про особливість Маланюкової теоретико-літературної конструкції, то вона породжена головною, визначальною ознакою його мислення – здатністю глибинного проникнення в суть речей і явищ. Це і визначило головну проблему, до розгляду якої він неодноразово повертався у статтях «Думки про мистецтво» (1923), «Творчість і національність» (1935), «Поезія і вірші» (1936), «Лист до молодих» (1966) та в багатьох інших статтях. Йдеться про постійне намагання висловити своє розуміння **художності** – найпосутнішої для літератури якості. Саме з цією метою він постійно вдавався до дихотомії митець / не-митець, творчість / не-творчість, поезія / вірші.

Осягнення цієї проблеми прямо було пов'язане з категоріями «геніальність» і «талановитість», яким Маланюк приділяв особливу увагу. Таким чином в його теорети-

ко-літературну конструкцію вводився елемент, що стосується психології творчості.

Є. Маланюк чи не першим підняв проблему **художньої енергії** і чимало зробив для пояснення її джерел: «Поетизія – це вірш, наладований енергією, подібною до електричності. Коли цієї наладованості немає, тоді вірш, хоч як технічно досконалий, зі всіма римами й алітераціями, залишається лише віршем»¹.

Розвиток дослідницьких принципів рецептивної поетики, котра шукає способів об'єктивного моделювання впливу художнього тексту на реципієнта, виявляючи таким чином джерела художньої енергетичності твору, лише підтверджує безпомилкову точність виходу Маланюком на категорію «художня енергія».

Окрема важлива категорія, яка постійно приваблювала Маланюка, стосується **«музичності»** як естетичної ознаки літературного твору. Йдеться не лише про «тичинівське» розуміння музичності (хоч на неї, як знаємо, була звернена особлива увага), а про характерне для кожного високохудожнього твору випромінення тонкої естетичної енергії як синергетичної за своєю природою єдності звукового ритмомелодійного ладу зі смисловими випроміненнями літературного слова.

Питання національної сутності літератури як чинника художності було провідним для Маланюка, для якого, як знаємо, національний підхід був основною методологічною доктриною. Для вивчення цього питання, котре через свою фундаментальність потребує монографічного підходу, необхідно в цьому аспекті розглянути всі літературні портрети, в тому числі і блиц-портрети, простежити принципи вибудовування Маланюком історико-літературних оглядів, котрих у нього є немало.

¹ Маланюк Євген. Книга спостережень. – К., 1997. – С. 106.

Отже, утворення більш-менш повної картини теоретико-літературної конструкції, що вибудована в есеїстиці Маланюка, є справою майбутнього. Здійснення цієї роботи внесе в існуючий теоретико-літературний дискурс чимало нового і цінного.

КРАСА СТИЛЮ

В статті «Поезія та вірші» є моменти, котрі звучать як **гімн творчості**. «Творчість є, перш за все, п о р и в, порив духа до звитязтва над «дійсністю» (...) Але який високий той порив не був би, що звемо р е м е с л о м (...). Воно справді незглибиме, коли творче. При всій бо прозаїчності своєї назви, що її часом мистці вимовляють з презирством, ремесло теж має свої високі таємниці, а навіть свою містику»¹.

То ж спробуємо розгадати ті «високі таємниці» та «містику» його ремесла як майстра есеїв, бо без цього неможливо розгадати джерел поезики есеїв Євгена Маланюка.

І тут знову ж таки треба звернутися до **таємниці таланту** поета і мислителя. Як поет, у якого «раціо» та «емоціо» зрівноважані і взаємоконтрольовані (що засвідчує уже згадувану гармонізацію лівої та правої півкуль головного мозку) і як людина з абсолютним відчуттям естетичного, тобто відчуття Краси, Євген Маланюк просто таки не міг у своїй есеїстиці не домагатися краси стилю. Краса есеїстичного тексту будується на глибині і правдивості / істинності думки. Це перша і непорушна вимога. Йдеться, сказати б, про системотворчий, фундаментальний чинник. Глибина і чіткість розуміння проблеми, тої проникливості у суть речей і явищ, на якій ми не втомлювалися наголошувати, характеризуючи всі без винятку ознаки феноменальності есеїстики Є. Маланюка, визначає спосіб висловлювання,

¹ Там само. – С. 101.

котрий, через відсутність більш точного визначення, можна назвати як **наближеним до афористичності**.

Вже йшла мова про риси подібності між обдаруванням Є. Маланюка та Ліни Костенко – йшлося про виразно проявлену у обох митців згармонізованість логічно-мислительного та емоційно-образного. Нещодавно я спробував вибрати з поетичних текстів Ліни Василівни афористичні висловлювання і був вражений їх кількістю – понад 300. Можна скласти збірник «золотих розсипів». А кожний афоризм – це не лише діамантова щільність змісту, а й краса – теж діамантова! – форми. Не думаю, що в сучасній світовій поезії хтось здатний зрівнятися з українською поетесою в якості афористичного висловлювання.

Чимало афоризмів можна вибрати і з есеїстичних текстів Є. Маланюка. Проте наголошуємо на іншому: тексти його есеїв настільки щільні і точні у змістовому плані і настільки економно (стосовно витрат словесного матеріалу) виражені, що у стильовому плані вони всуціль є наближеними до афористичного способу висловлювання. Їх сприймання відбувається як процес таких собі більших чи менших змістових відкриттів, котрі супроводжуються появою у реципієнта емоційно-естетичної реакції.

До цього треба додати енергійну, дуже чутливу до висловлюваних смислів ритмомелодіку, породжену творчим процесом як **поривом**. І якщо Є. Маланюк говорив про «музику», що складає «зміст» к о ж н о г о з мистецтв¹, то тексти його есеїв теж звучать як музика, бо вони – теж мистецтво.

Із двох есеїв його шевченкіани виберемо кілька перших-ліпших фрагментів, котрі ілюструють щойно висловлені думки. Пропоную вдуматися і вслухатися у них – у їх смисли і «музику».

¹ Там само. – С. 76.

«З тіла вже наполовину мертвої, урочисто оголошеної за «неісторичну», нації зроджений чудом, зроджений наперекір, мовляв, «законам» канонізованого матеріалізму і раціоналізму («буття визначає свідомість»), Шевченко і як поет, і як особистість, був живим запереченням тих «законів». Може внутрішньо найправдивіше втілення романтизму, він, цей ніби «мужик», здолав – крізь всі лаштунки петербурзької імперії Миколи І уздріти її д і й с н у, потенціально-большевицьку диявольську суть. Крізь лаштунки, які враз з «декабристами», з Пушкіном, з ліберальним дворянством, з свіжовипродукованим слов'янофільством та народництвом і іншою орнаментикою, – засліплювали і знечулювали голови багатьох, дуже багатьох панів з освіти і з уродження. Він – бувший кріпак – вогнем своєї романтичної душі, інстинктом своєї благородної раси і чуйністю своєї вірної крові – відчув і закипів таким гнівом до псевдоімперської потвори і такою любов'ю до свого zagrożеного народу, що і цим гнівом, і цею любов'ю нарід його віджив, живе і житиме» («До справжнього Шевченка»);

«Що ж говорити про «селянськість» на тій землі, де – беручи в історичній перспективі – ціла історія зводиться до періодичного перековування селянського плуга на лицарський меч і навпаки!» («До справжнього Шевченка»);

«І день його народження і день його скону (11.III.– 10.III), замикаються в одне коло, творять один замкнутий цикл – символ вічності» («До справжнього Шевченка»);

«... Шевченко є органічним згустком нашої нації аж до майже повної герметичності не-українця» («Шевченко – живий»).

«Між генієм і сучасністю завше колізія. Геній дає всего себе, але сучасність бере від нього те, що вона з д у ж а є взяти» («Репліка»).

Отже, «формулу краси» есеїв Євгена Маланюка можна

(умовно, звичайно) характеризувати як результат, породжений синергетичним ефектом таких ознак: глибина змісту – афористичність як стислий і точний спосіб висловлення цієї змістової глибини – музика як породження творчого пориву.

* * *

Отже, підкреслимо **7 ознак феноменальності есеїстики Маланюка:**

перша, засаднича ознака – талановитість автора; *друга* – здатність виявляти найбільш сутнісне у явищах, що були предметом осмислення; *третья* – «національний підхід»; *четверта* – створення шевченкіани, як каркасної конструкції для шевченкознавства; *п'ята* – першість в десакралізації міта про велич російської літератури; *шоста* – іноваційність літературних концептів; *сьома* – краса і стиль «прози» створеної поетом.

І наостанок наведу слова Оксани Пахльовської, котрі, здається мені, виправдовують і підтверджують пафос, з яким писалася ця стаття:

«Голос Маланюка сьогодні долинає до нас як позивні з космосу – чуємо сигнали, але не вміємо їх розшифрувати. Це можна було зрозуміти хіба що в радянські часи – Маланюк належав до найбільш заборонених письменників української діаспори. Грандіозний грабунок національного духу – позбавити культуру цих голосів. Але сьогодні? А може, саме тут і криється одна з причин сьогоднішніх проблем: українське суспільство досі не зуміло як слід почути ані його жорстких аналізів, ані його драматичних пророцтв. Тож ці аналізи й ці пророцтва сьогодні ще актуальніші, ніж раніше, а гордіїв вузол українських проблем затягнувся до критичної межі»¹.

¹ Пахльовська Оксана. «Поет апокаліптичних літ» // Маланюк Євген. Вибрані твори / Упор. Олеси Омельчук. – К., 2017. – С. 804.

ПРО МЕТОДОЛОГІЮ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ ЕСЕЇСТИКИ

На початок – кілька вступних зауважень.

Майже всі літературознавчі праці Євгена Маланюка мають виразний есеїстичний характер – тобто належать не до науково-академічного жанру, а до жанру досить таки вільного, не обтяженого тими обов'язковими «правилами гри», що їх дотримуються дослідники академічного стибу. То ж на перший погляд може здатися, що літературознавча есеїстика не зобов'язана клопотатися методологічними чи методичними проблемами. Проте це не так. Одна із своєрідностей літературознавчої науки полягає в тому, що в ній про складні речі можна говорити або просто (але не спрощено), або ж надто складно, коли думка вже й не думка, а якась важко вловима ефемерність. Тут все залежить від способу мислення автора та від його домінуючих установок. Але не будемо зараз ставити на терези з оцінювальною метою той чи той спосіб наукового висловлювання. Відзначимо тільки, що в літературознавчій науці, як у своєрідній функціонуючій системі, обидва способи є важливими і потрібними, більш того, вони діалектичне пов'язані.

А ще відзначимо, що в науці про літературу, мабуть-таки, можна говорити про таке явище наукового висловлювання, яке в стильовому плані гідне характеризуватися як «геніальна простота». Ця дуже і дуже не проста простота породжується особливою здатністю проникати в суть осмислюваних речей і явищ, розуміти **Істину**, бачити її стереоскопічно і настільки виразно, що адекватне вираження цієї суті, цієї Істини сприймається як щось просте і зрозуміле. Геніально простим був стиль науково-дослідницьких праць Івана Франка. До подібного стильового напрямку тяжіли такі видатні літературознавці, як Сергій

Єфремов, Микола Зеров, Олександр Білецький, Іван Дзюба та ін. Сміслова прозорість характерна і для літературознавчої есеїстики Маланюка.

Зразу ж відзначимо, що обрана Маланюком есеїстична манера не заважає бачити його як автора з винятково потужним науковим мисленням.

Рідко зустрічаються спроби осмислювати специфіку суто літературознавчого таланту. Один із його найбільш поважних складників – це те, що часто визначається як природний розум. Він виявляється у все тій же здатності безпомилково проникати в суть речей і явищ, бачити кожне осмислюване явище як системну цілісність з її системотвірними чинниками та з усіма взаємопов'язаними складниками. Сила розуму, його, так би мовити, якість проявляється ще у здатності вмент, без особливих труднощів, виходити на оптимальний варіант вирішення тої чи тої проблеми. Йдеться, зрозуміло, про «рацію», яким вирізнявся інженер, а у певний час і викладач математики Євген Маланюк. Але для високопрофесійного літературознавця одного лише «рацію», яким би розвинутим і якісним воно не виявилось, недостатньо. Йому потрібно підніматись до досліджуваного письменника, щоб бути його співпереживачем, рівноправним партнером і, одночасно, поціновувачем. А тут без розвинутого «емоцію» просто не обійтись. Саме тому талант літературознавця наближений до художнього. Тому розвинуте «емоцію» необхідне літературознавцю, бо саме воно є ґрунтом для формування естетичного чуття. В особі інженера та поета Маланюка ті «емоцію» і «рацію» виявились навдивовиж згармонізованими – вони стали головними складовими того, що ми називаємо інтелектом.

Щодо інтелектуальних, тобто пізнавальних спроможностей дослідника літератури можна сказати словами

Гегеля: «відсутність таланту нічим іншим не компенсується». І тут справа у тому, що наявність таланту не тільки дає змогу вченому проникати в суть досліджуваної проблеми, а й, зрозуміло, обумовлює вибір найбільш результативних дослідницьких шляхів. Інакше й бути не може. Якщо вже виявляється суть явища, то процес його виявлення, треба думати, відбувається результативним шляхом. І якщо талановитий літературознавець не має змоги користуватися уже розробленими і перевіреними методологічними принципами через ту просту причину, що тих принципів ще просто немає в науковому обігу, то він починає творити їх самостійно – можливо, навіть, і не на свідомому рівні, готуючи таким чином ґрунт для появи у майбутньому цілісних методологічних доктрин. Ось чому в науковій спадщині Олександра Потебні чи ж Івана Франка знаходимо так багато геніальних здогадок, які в даний час активно слугують формуванню системного підходу в дослідженні і поетики – методологічної доктрини, яка є останнім словом літературознавчої науки, її «ноу-хау».

У статті «Феноменальність есеїстики Євгена Маланюка: сім ознак» вже відзначалося, що він фактично виробив, а точніше, довів до завершення, до певної цілісності дуже важливу методологічну систему, суть якої полягає в тому, що кожне літературне явище пізнається, інтерпретується та оцінюється з позицій, які він визначив як «н а ц і о н а л ь н и й п і д х і д». Відзначалося також, що ґрунт, на якому постала названа методологічна доктрина, є вельми глибоким. Тут і народницька критика, і більш модернізовані націоналістичні спрямування початку століття, що виявилися в публіцистиці «Української хати», і, звичайно ж, Дмитрій Донцов, його «Літературно-науковий вісник».

Творчість та особливість Тараса Шевченка – це основний матеріал, на якому відшліфувався і набув довер-

шеності Маланюків метод. В статті «Ранній Шевченко» Маланюк чітко визначив і номінував свою дослідницьку доктрину таким чином: «... розуміння творчості Шевченка і висвітлення його особистості можливі лише за н а ц і о - н а л ь н о г о підходу до національного генія»¹. Важливо зауважити, що цей дослідницький принцип, номінований Маланюком як «національний підхід» (надалі і ми будемо дотримуватися цього визначення), базується на понятті, що було переконливо окреслене ним у статті «Творчість і національність» як «життедайнотворча правда нації»².

Погляд на Шевченка і на його творчість з позиції цієї «життедайнотворчої правди нації», тобто з позицій національного підходу дав змогу Маланюку витворити і подати українському суспільству свою шевченкологію з добре окресленими контурами. У неї дуже міцний, зроблений на віки, каркас, який зараз намагаємось встановити у себе на материковій Україні на місці всуціль струхлявілого і фактично уже розваленого без особливого зовнішнього втручання радянського шевченкознавства.

У чому ж виявилась ефективність національного підходу в осмисленні творчості Шевченка? У тій же статті «Феноменальність есеїстки Євгена Маланюка: сім ознак» ми вже відзначали, що Маланюк відкрив домінуючу силу, що формувала як особистість, так і всю творчість поета – такою силою для Шевченка була національна ідея. Йдеться про виявлення головного системотворчого чинника, що сформував феномен Шевченка. Це було точне, безпомилкове відкриття (свого роду «попадання в десятку»), яке активно почало давати науковий результат, виявляючи феномен Шевченка як системно організовану еволюціонуючу

¹ Маланюк Євген. Книга спостережень. – К., 1997. – С. 124.

² Там само. – С. 83.

цілісність. Так завжди буває, коли дослідник, ведений знанням, досвідом і талановитою інтуїцією виявляє найпосутніше – силу, що формує явище. І тоді більш глибоке пізнання того явища стає справою умілої дослідницької техніки.

Зовсім не випадково Маланюк приділяє стільки уваги власне особистості Шевченка. Вся справа у тому, що Маланюк, можливо, як ніхто інший у той час, відчув абсолютну неадекватність того образу Шевченка, що уже складався в масовій свідомості (кріпак за походженням, мужицький поет, недостатньо освічений самоук і т.п.), і вражаючою смисловою глибиною його поетичних текстів. Тому Маланюк намагався зняти цю неадекватність шляхом творення абсолютно аргументованого образу Шевченка. І що оновленішою поставала фігура поета, і що активніше відпадали з неї нашарування із стереотипів, то більше відкривалися смислові глибини його поезій. Відбувався ефективний у науковому плані пізнавальний процес, коли осягнення особистості поета допомагало поглибленіше сприймати зміст його творів, і, навпаки, глибше розуміння поезій Шевченка сприяло увиразненню образу автора. Треба сказати, що цей добре знаний і широко вживаний дослідницький прийом був блискуче реалізований Маланюком. Відбувся свого роду прорив до майбутньої методологічної системи, що набуває певного окреслення в наші дні, – маю на увазі все ту ж методологію системного підходу, яка дуже уважна до особистості митця, до специфіки його художнього мислення, в якій треба шукати ключ до особливостей його художнього світу, стилю, поетики. Увага Маланюка до особистості автора успішно опонує тим поважним і добре у свій час розпропагованим методологічним системам, які принципово ігнорували т.зв. «позатекстові фактори» – маю на увазі російську формальну школу (ОПОЯЗ) та її наступницю – структуральну

поетику. І, знову ж таки, треба відзначити, що осягнення особистості Шевченка здійснювалось із позицій проповіданого Маланюком національного підходу. Він постійно підкреслював, що Шевченко був людиною «живою національно», і виводив із цієї його національної повнокровності майже всі сюжети внутрішньо-творчого і суто зовнішнього життя поета. Саме з цієї позиції Маланюк цілком аргументовано обстоював наявність у Шевченка національно-державницької свідомості. Підкреслюю цей момент, бо є дослідники, які заперечують державницьку спрямованість Шевченкової поезії.

Співставлення «національне живого» Шевченка і «національно недокровленого» Гоголя – це, окрім всього, теж ефективний методичний прийом, з допомогою якого увиразнюється важливе положення про вирішальне значення для кожного митця, взагалі для мистецтва закоріненості в національне. «Справжня культура, – нагадує Маланюк нам цю відому істину, яку, проте, багато хто через різні причини не бажає сприймати, – завше о р г а н і ч н а, завше в и р о с т а є з національної суті, підіймається потім до вселюдських висот»¹.

Не втримаюся від спокуси навести один із моментів чисельних зіставлень Шевченка і Гоголя. Роблю це з метою не тільки продемонструвати сам смисл зіставлення, а й той стильовий шарм, що притаманний Маланюковій есеїстиці і який має виключно високу, ще майже не усвідомлену нами ціну. Бо довершена, елегантно виконана форма словесного вираження засвідчує майже зі стовідсотковою вірогідністю, що виражений нею зміст є істинним. «...Гоголь, – писав Маланюк в трактаті «Нариси з історії нашої культури», – без сумніву, просто з природи свого

¹ Там само. – С. 117.

генія, із характеру своєї творчості, не може бути явищем зміцнюючим, будівним, запалюючим. Гоголь є явищем типом «нічним», коли так можна висловитись, «місячним». І в нашій Ночі Бездержавности він і відігравав роль своєрідного «місяця», що або згущував тіні на й без того тінювих явищах нашого історичного життя, або й освітлював їх, але світлом фантастично-чарівним, часто зловісним, якимось демонічним і страшним. І в цім відношенні він – цілковита протилежність Шевченкові, що зродившись, вірніше вульканом вибухнувши в Ночі Бездержавности, іншим, зовсім іншим світлом освітлив батьківщину. Тим світлом, мовляв Куліш, «при яким всі побачили, кудою манить іти»¹.

Есеїстика Маланюка, в принципі, висвітлює шлях, яким має йти сучасна українська шевченкологія. Перемога Маланюкової методології є безсумнівною. Хоч він, зрозуміло, не все міг охопити, та й не прагнув цього, бо добре розумів усю масштабність Шевченкової постаті.

Маланюк майже не аналізував окремих поезій Шевченка. Він прагнув сказати про поета головне, визначальне. Він немов би створював каркас нової будови, яку належить викінчити його наступникам. Перед сучасним українським шевченкознавством, гадаю, лежить перспектива подальшого осмислення Шевченка в напрямі, окресленому Маланюком. Думається, що це відбуватиметься, в основному, шляхом поглибленої інтерпретації окремих творів Шевченка. Бо раніше, в часи радянського шевченкознавства, такої можливості фактично й не було. Для пануючої політичної системи поглиблений аналіз окремих поетичних творів таїв у собі небезпеку, бо вів до відкриття справжнього Шевченка. А кожний Шевченковий твір – це ще майже не відкритий космос, сповнений хвилюючих

¹ Маланюк Є. Книга спостережень. – К., 1995. – С. 134–145.

таємниць. І коли відчуваєш це, і думаєш про це, то стають зрозумілими слова Маланюка про те, що «наше знайомство з поетом щойно почалося»¹.

Свій принцип національного підходу Маланюк застосовував до інтерпретації та оцінки будь-якого літературного явища. І всюди досягав блискучих результатів. Кожному, хто сумнівається в цьому, радив би ознайомитись бодай із такими статтями Маланюка, як «Крізь бурю і сніг» (Студентський вісник. Річник IV. – 1926. – №4. – С.10–12), що присвячена пам'яті Юрія Дарагана, чи «Максим Рильський» із 2-го тому «Книги спостережень». Культивований Маланюком національний підхід допоміг йому пояснити феномен Ю. Дарагана, що зріс на своєрідно трактованій національній ідеї, на прагненні поета витворити довершений тип ідеального Українця. Стаття про Максима Рильського фактично дає нам ключ до розуміння талановитих українських митців, що були змушені творити в умовах тоталітарного режиму. А ми з кінця 80-х років осмислюємо проблему переоцінки усієї радянської літератури, не знаючи, що методика такої оцінки вже давно була розроблена Маланюком у його невеличкій статті про М. Рильського.

Так чому ж таким ефективним виявився метод Маланюка? Відповідь на це питання нам видається такою. Треба врахувати, що вся художньо вартісна українська література породжувалась як форма самовираження нації, що протягом багатомісячної Ночі Бездержавності прагнула самозбереження. Художньо ціннісні твори української літератури в основній своїй масі творені національною ідеєю. Тому й методологія її інтерпретації та оцінки має бути відповідною.

В умовах сьогодення нам так потрібні блискуче розроб-

---

¹ Маланюк Є. Книга спостережень. – К., 1997. – С. 151.

лені і вишукано реалізовані Маланюкові принципи інтерпретації. Треба відкрито сказати, що зараз йде непримирима боротьба двох культур – з одного боку, колишньої імперської, російської, яка ніяк не хоче поступатися із завойованих раніше теренів, а, з другого боку, – української, що продовжує позбуватися постколоніальних синдромів. До того ж нікуди не зникло наше рідне малоросійство, так геніально описане Маланюком. Уникнути цієї боротьби неможливо. На прю виходимо, тримаючи в пам'яті думку, що така боротьба уже була в 20-х роках. Тоді перевага намітилась за українською культурою, яку, в основному, представляла наша славна генерація літераторів. Темній імперській силі, що опікувала свою культуру, нічого не залишалось як фізично знищити цю генерацію, що зараз поіменована як «розстріляне Відродження».

Наше рідне малоросійство разом із п'ятою колоною прикладає чимало зусиль для гальмування процесів українізації України. Всякого роду «інтернаціоналісти» полюбляють зіставляти «національне» і «загальнолюдське», при цьому «національне» ставлять на ступінь нижче від «загальнолюдського», натякають, що «національне» – це атавізм, пережиток, пройдений цивілізованим людством.

Наша національно свідомо еліта, хоч і знає, що на її боці Правда, не завжди знаходить сили гідно відстояти свої ідеї, часто губиться перед знахабнілістю. І тут, як на приклад гідного відстоювання національної ідеї, звертаємо увагу на Євгена Маланюка. Він був прекрасний боєць – розумний, інтелектуально проникливий, висококультурний. Сучасній національній еліті відчутно не вистачає такого духовного лідера, яким був Євген Маланюк. Та все-таки нам залишилось у спадок його Слово – його головна зброя.

І дай нам Бог розуму вміло скористатися цим спадком!

КОНГЕНІАЛЬНІСТЬ ШЕВЧЕНКІАНИ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

1. Через матеріальні нестатки та поліцейські переслідування 25-річний Іван Франко був змушений покинути Львів та переїхати у рідне село Нагуєвичі, де знайшов притулок у хаті свого вітчима. Тут він жив з квітня 1881 року. Весь день важко працював по господарству, а ввечері та вночі писав оповідання, вірші, статті. У жовтні того ж року він написав статтю «Темне царство», яка й до цього часу вражає своєю глибиною аналізу Шевченкових поем «Сон» («У всякого своя доля...») та «Кавказ». То був аналіз, котрий розкрив у здавалося б добре знаній поемі якісь глибинні смислові плани. Це були моменти такого відкриття творів, які і до цього часу вражають своїм сучасним звучанням. Поеми «Сон» і «Кавказ» сприймалися не як «критика російського самодержавництва», а як твори з таким глибоким художньо-аналітичним проникненням, що й досі Шевченковий аналіз російської самодержавницької системи не втратив актуальності як всебічний і точний погляд на тоталітарну систему. А окремі висновки молодого Івана Франка, до яких його підштовхнули поеми Шевченка, ну, скажімо, ті, де йдеться про саморуйнування «темного царства» як тоталітарної системи, будуть неодноразово підтверджені чисельними прикладами як далекої, так і зовсім близької всесвітньої історії: «Машина темного царства так і збудована, – читаємо у Франка, – що мусить швидше чи пізніше сама розпастися. Адже головні її причини – несправедливість, деморалізація, облуда та самоволя, – се не жодні закони природи, вічні та незмінні, се тільки часові недуги людськості, по яких мусить наступити й виздоровлення»¹.

¹ Франко Іван. Шевченкознавчі студії. – Львів, 2005. – С. 76

Геніальність названих поем Шевченка є очевидною. Здійснений Іваном Франком аналіз, який відкрив та проаналізував у цих поемах раніше ніколи і ніким не вловлювану сутність і тим самим актуалізував на всі наступні часи їх художню значущість, є конгеніальним.

Зрозуміло, що на «Темне царство» Івана Франка ми посилаємося як на приклад конгеніальної інтерпретації геніальних творів.

2. Шевченкіана Євгена Маланюка складається з циклу статей, з фрагментарних вкраплень про поета в есеях іншої проблематики, скажімо, в теоретико-літературних міркуваннях «Думки про мистецтво», «Поезія і вірші», з окремих записів у т.зв. «нотатниках» Маланюка, які скрупульозно зібрав та залишив нам Леонід Куценко, із кількох поезій...

Проте наслідуюся висловити думку, що в нашому шевченкознавстві як до, так і після Маланюка, аж до сьогоднішнього дня включно, важко, а швидше всього неможливо знайти дослідження, котре зрівнялося б із шевченкіаною Маланюка своєю проникливістю у найбільш сутнісне, приваблювало б своєю новизною, енергійним переливом думок, врешті-решт красою вислову. А головне – всі ці позитиви породжені точністю думки, котра є самою Правдою. Є все-таки щось спільне, що визначає довге чи коротке існування в часі як художніх текстів, так і текстів літературно-критичних. І там, і там визначальну роль відіграє наявність у них – нехай у різних формах! – Правди-істини та Любові.

На думку Маланюка універсальним чинником художності є «...життедайнотворча правда Нації»¹ «Правда

---

¹ Маланюк Євген. Книга спостережень. – К., 1997. – С. 85.

Нації» – одна з наскрізних художньо виражених категорій в поезії Тараса Шевченка. Надзвичайно ємких висловів на зразок «У своїй хаті своя Правда, і сила, і воля» чи «А правда наша п'яна спить» зустрічається чимало – у своїй сукупності вони створюють потужний смисловий концепт, досі, до речі, на потрібному рівні не проаналізований. «Правда Нації» – це право нації на гідну самореалізацію, якого ми ще й досі через різні причини як внутрішнього, так і зовнішнього порядку не досягли. У другій половині ХХ століття у всьому світі дуже багато говорили і продовжують говорити про «права людини», менше – про «права нації». Тут відчувається неабияке лицемірство. Бо моє право людини ніколи не буде зреалізоване, коли не зреалізоване право моєї нації.

3. Один із способів наблизитися до поняття «правда Нації» полягає у зверненні до іншої категорії, яка дотична до неї, співіснує з нею, перебуває з нею у постійних взаємозв'язках та взаємопереходах. Маю на увазі Шевченкову національну ідею. Треба визнати, що якраз в останні роки, як ніколи раніше, ми відчули, наскільки сучасною є поезія Шевченка. Може комусь це твердження і здасться надто перебільшеним та недостатньо коректним, однак мушу сказати, що зараз у нас немає жодного митця, жодного мислителя, жодного політика, який би пояснив сьогоднішні наші проблеми глибше за Шевченка. Національна Шевченкова ідея пояснює нам нас самих, виявляє нашу силу і красу, і в такій же мірі з якоюсь нещадною відвертістю вона виявляє і темні сторони нашої «національної душі». Національна Шевченкова ідея – це той величезний смисловий огром, який ще не осмислений як цілісність, не сконцентрований в якомусь одному дослідженні і невідомо, чи взагалі це коли-небудь буде зроблено. Написані

тисячі статей і сотні книжок висвітлюють якусь частинку цього огрому, у кращих випадках – якісь окремі фрагменти. Пояснюється це, на наш погляд, дуже просто: кожний, хто прагне заглибитися у якусь одну проблему, тобто намагається висвітлити якусь одну частинку того огрому, за умови, якщо він володіє достатньою проникливістю, починає занурюватися в ту частинку, втягується у безодню смислу, що відкривається йому і невмолимо втрачає змогу з потрібною проникливістю схопити «всього Шевченка». А якщо з'являються наміри не втягуватися у розгляд окремих проблем, а схопити, піддати якомусь синтезуючому осмисленню «всього Шевченка», то така спроба, нехай навіть вона здійснюється дослідником з могутнім інтелектуальним потенціалом, перетворюється у довгу констатацію ідей та смислів уже більш-менш добре відомих.

Таким чином з'являється проблема осмислення творчості Шевченка як цілісності – такого осмислення, завдяки якому його національна ідея набула б сутнісного і водночас рельєфного вираження.

Насмілюсь ствердити, що таке осмислення вперше і востаннє у шевченкознавстві було здійснене Євгеном Маланюком. Саме тому це досягнення набуває рівня конгеніальності.

Євген Маланюк загострено відчував «правду Нації». У цьому один із найважливіших чинників його конгеніального осмислення «правди Нації», якою пройнята вся поезія Шевченка.

Погляд на Шевченка і на його творчість з позицій цієї «великої правди», «правди Нації» і дав змогу Маланюку витворити і подати українському суспільству свою шевченкологію з добре окресленими контурами. У неї міцний, зроблений на віки, каркас. Насмілюсь сказати, що вона зроблена «на виріст» для всього нашого шевченкознавства.

4. Протягом своєї шевченкіани Євген Маланюк варіює буквально кілька концептів. І кожний з них є каркасним для його шевченкології. Зовсім не претендуючи на їх більш-менш повну характеристику, лише назву їх.

Концепт перший: **«Монолітність»**. Вона виявляється в наступному: «... жадних ідеологічних «борсань», жадних «спалювань ідеалів» і жадних «матеріалістичних» (отже й «соціалістичних») звужувань виднопорухів ані в Шевченковій свідомості – ніколи не було. Був безупинний ріст. І свідомість його, і його творчість являють рідкий в історії культури приклад органічного, суцільного зростання особистості й її світогляду вверх»¹.

Концепт другий: **«Вулканічна енергія Шевченкового слова»**. На думку Маланюка, яка досить часто варіюється, «...Шевченко – явище єдине й неповторне, що то вийняток, а не «правило», що то згусток затисненого єства народу, що то вибух вулкану...»².

Концепт третій: **«Месіанство»**. Найстисліше цей концепт висловлено словами з поезії «Шевченко»: «Він, ким зайнялось і запалало».

Концепт четвертий: **«Живий Шевченко»**. З есеїстики Маланюка постає цілісний образ поета як живої людини – не «мужика», не такого собі «співця селянської недолі», врешті-решт не «кобзаря», а найпроникливішого інтелектуала та високої, найвищої для свого часу, культури. «Не є вже Шевченко, – пише Маланюк, – ані селянським співцем, ані навіть, як здавалося Ю. Липі, селянським королем, ані, мовляв, тим «кобзарем». Є він складним виразом нашого всенаціонального творчого духу і є він дотеперішньою вершиною нашої національ-

¹ Там само. – С. 123–124.

² Там само. – С. 202.

ної культури в якнайширшій значенні цього слова»¹.

Ми тезово вказали лише на чотири концепти Маланюкової шевченкіани. Чотири з багатьох інших, не менш важливих. І кожен з цих названих і не названих концептів легко «розкручується в глибину».

5. Таке «відчуття глибини» кожного концепту однозначно засвідчує його істинність. Маланюку віриш, і тому що він з допомогою одного-двох точно підібраних прикладів аргументує свої концепти, а ще й тому, що його текст наділений якоюсь особливою магією впливу. Суто психологічний чинник такої віри в істинність сказаного Маланюком, полягає, по-перше, у його глибокому переконанні в правдивості своїх думок (тут спрацьовує принцип – переконує лише той, хто сам переконаний у своїх твердженнях). І, по-друге, в темпераментній емоційності тексту.

6. Есеїстичний текст Маланюка є надзвичайно щільним у змістовому плані. Його щільність є вищою за інформаційну щільність будь-якого академічно-наукового тексту. І це дає підстави висловити майже еретичну думку: есеїстичний стиль викладу (зрозуміло, за умови його високої якості) є найбільш органічним для художньо-літературного матеріалу.

7. За великим рахунком треба визнати, що всі, чи майже всі думки, висловлені Маланюком, не є абсолютно новими, бо у величезній літературі про Шевченка завжди можна знайти праці, в яких висловлена та чи інша думка, яка зустрічається в Маланюка. Проте думка Маланюка

---

¹ Там само. – С. 153.

настільки опукла і точна, що створюється враження, ніби вона висловлена вперше. І їй віриш беззастережно. Про подібний ефект стосовно поезії говорив Маланюк. «Про троянду й соловейка досі написано безліч віршів – від Гафіза до наших днів, – читаємо у його есеї «Поезія і вірші». – На цю тему писатимуть вірші й далі, бо теми справжньої поезії більш вічні, чим поезія справжніша.

З'являється питання: чому з віршів про троянду й соловейка так мало залишається імен і так мало творів? Коротко кажучи, чому з тієї безлічі віршів тільки кілька є п о е з і є ю ? На вістрі ножа – границя між ними.

І то – добра форма, і це – добра форма. І там – рими, і тут рими. І там слова, і тут – слова. І там слово «обрій», і тут слово «обрій». Але то – п о е з і я, а це – лише в і р ш і [...].

Поезія – це вірш, наладований енергією, подібною до електричності. Коли тієї наладованості немає, тоді вірш, хоч як технічно досконалий, зі всіма римами та алітераціями, залишається лише віршем¹.

Есеїстика Маланюка культурологічного та літературно-критичного спрямування відрізняється від так званих суто «наукових текстів» так само як відрізняється справжня поезія від простовіршів. Енергетика есеїв шевченкіани Маланюка на кілька порядків вища за будь-які, навіть знамениті «наукові тексти» найбільш відомих шевченкознавців, не кажу вже про нашу посередню, безнадійну у своїй «дисертаційній» сірості, літературознавчу науку.

Так, в есеях Маланюка потужно пульсують емоції і через те вони наділені якоюсь заряджаючою енергією. Але з приводу щойно сказаного раціонально настроєний читач може поставити «вбивче», на його думку, запитання:

¹ Там само. – С. 105–106.

мовляв, треба бачити різницю між емоційною есеїстикою та всуціль раціональними «науковими текстами». Цілком можливо, що в цих «емоційних» есеях наукові істини й не ночували. Раціо, справедливо стверджує він, – ось чим живиться справжня наука.

На те відповідаю: існує поняття так званого «емоціонального інтелекту», який на думку відомого американського психолога Деніела Гоулмана, автора бестселера «Емоціональний інтелект», може значити більше, ніж IQ¹.

8. Рідко зустрічаються спроби осмислювати специфіку суто літературознавчого таланту. Один із його найбільш поважних складників – це те, що часто визначається як природний розум. Він виявляється у все тій же здатності безпомилково проникати в суть речей і явищ, бачити кожне осмислюване явище як системну цілісність з її системо-твірними чинниками та з усіма взаємопов'язаними складниками. Сила розуму, його, так би мовити, якість проявляється ще й у здатності вмент, без особливих труднощів, виходити на оптимальний варіант вирішення тої чи тої проблеми. Йдеться, зрозуміло, про «раціо», яким вирізнявся інженер, а у певний час і викладач математики Євген Маланюк. Але для високопрофесійного літературознавця одного лише «раціо», яким би розвинутим і якісним воно не виявилось, недостатньо. Йому потрібно підніматись до досліджуваного письменника, щоб бути його співпереживачем, рівноправним партнером і, одноразово, поціновувачем. А тут без розвинутого «емоціо», без щойно згаданого «емоціонального інтелекту» просто не обійтись. Треба звернути увагу на думку Маланюка, що справжній літературознавець – «це безпомилковий інстинкт чи нерв

---

¹ Гоулман Дэннл. Эмоциональный интеллект. – М., 2013.

відрізнявання поезії від не-поезії.[...] Відомо також, що жодна школа чи лектура того не навчають: з тим інстинктом треба народитися, як родяться люди, наприклад, із музичним слухом»¹. Талант літературознавця наближений до художнього. Тому розвинуте «емоціо» необхідне літературознавцю, бо саме воно є ґрунтом для формування естетичного чуття. В особі інженера та поета Маланюка ті «емоціо» і «раціо» виявились навдивовиж згармонізованими – вони стали головними складовими того, що ми називаємо інтелектом.

9. Маланюк майже не аналізував окремих поезій Шевченка. Він прагнув сказати про поета головне, визначальне. Він немовби створював каркас нової будови, яку належить викінчити його наступникам. Перед сучасним українським шевченкознавством, гадаю, лежить перспектива нового етапу в осмисленні Шевченка – перспектива завершити будову, каркас якої створив Маланюк. Це завершення має відбуватися в основному шляхом поглибленої інтерпретації окремих творів Шевченка. А кожний Шевченковий твір – це ще майже не відкритий космос, сповнений хвилюючих таємниць. І коли відчуваєш це, і думаєш про це, то стають зрозумілими слова Маланюка про те, що «наше знайомство з поетом щойно почалося»².

---

¹ Маланюк Євген. Літературні нотатки // Вісниківство: літературна традиція та ідеї. Науковий збірник: Вип. 2. – Дрогобич, 2012. – С. 387.

² Маланюк Євген. Книга спостережень. – К., 1997 – С. 151.

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО І ЄВГЕН МАЛАНЮК ЯК ДВА ПОЛЮСИ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕЇ

Перечитуючи видану ще 1878 року працю М. Драгоманова «Шевченко, українофіли і соціалізм», не перестаєш дивуватися, як міг її автор, «рейтинг» якого серед усіх українських інтелектуалів другої половини XIX ст. був і залишається чи не найбільш високим, так грубо, так недопустимо грубо помилятися в оцінках творчості Тараса Шевченка. Із позицій сьогоденної науки питання про абсолютно неадекватне розуміння й оцінювання Драгомановим поетичної спадщини Шевченка настільки очевидне, що про якусь його дискусійність навіть не може йти мова. Знаний учений, знаменитий публіцист наговорив про Шевченка стільки неточного й несправедливого, що навряд чи знайдеться у величезній літературі про Кобзаря бодай ще хоч одна праця, яка продемонструвала б таке повне нерозуміння й навіть несприйняття творчості нашого національного генія.

Дуже непросто пояснити цей парадокс: чому Драгоманов, який, поза всяким сумнівом, був повністю відданий українській національній ідеї, виявив таку внутрішню неготовність до адекватного сприйняття і оцінки творчості Шевченка?

Уважно придивившись до положень згадуваної праці, можна зрозуміти, що головним чинником, який обумовив фактичне нерозуміння, а точніше, несприйняття поезії Кобзаря, були соціалістичні погляди Драгоманова. З тексту статті легко вичитується його переконаність в абсолютній прогресивності соціалістичних ідей. Відчувається гордість автора від того, що він ці ідеї сповідує. Він впевнений, що йде в ар'єргарді світової політичної думки.

Судить про життя і творчість Шевченка, характеризує його як особистість з позицій соціаліста, ні на грам не сумніваючись в істинності своїх поглядів та оцінок. І є у цій самовпевненості щось таке, що нагадує нетерпимість майбутніх «марксистів-ленінців» до всього і вся, що не відповідало їх догмам. Із якимось розчаруванням він відзначав, що, мовляв, Шевченко не соціаліст, як, скажімо, Чернишевський. А раз не соціаліст, то значить «не доріс» (яка знайома позиція!) до «правильного» розуміння історії, «не розумів» значення «спількового» господарства; якщо малював свій «рай», то показував «осібну сім'ю, а не спілку або громаду»¹. І так далі, і тому подібне. Не сприйнявши Шевченка перш за все ідеологічно, Драгоманов досить часто виявляв і суто естетичне нерозуміння поета. «Більша половина поем Шевченка («Гайдамаки», «Відьма», «Сотник», «Неофіти») дуже необроблені, – констатував він. – Багато в нього таких же необроблених і ліричних дум, і пісень, а також посланій. «Сон» (1845 р.) і «Посланіє до земляків» можуть назватись примірами розтріпаності. Видно зараз, що Шевченко і мало-таки прикладав праці, щоб обробити свої писання, і мало знав добрі приміри артистичної роботи у інших письменників»².

Не варто зараз, як про це вже йшлося, заперечувати Драгоманову. Бо заперечив йому сам Час – цей виключно об'єктивний третейський суддя. Він з усією можливою переконливістю довів, що Шевченкова художня концепція історії України є найбільш істинною, що його суспільно-політична поезія не тільки була виключно точною в осмисленні та оцінках тогочасних реалій, а й наділена потенцією жити у «великому часі» (М. Бахтін), щоразу

¹ Драгоманов М.П. Вибране. – К., 1991. – С. 380.

² Там само. – С. 396.

дивуючи нас своєю здатністю давати відповіді на питання, що постають перед нами після кожного нового повороту на нашому історичному шляху. Ну а з приводу тверджень Драгоманова про «недовершеність» багатьох поезій Шевченка, їх «розтріпаність», то зараз можна тільки здвигнути плечима – мовляв, і треба ж було професору до такого додуматися.

Та повернемося до питання, яке ми вже поставили: чому, все-таки, Драгоманов з такою неадекватністю сприймав Шевченка? Гадаю, що якщо спробувати добратись до самого кореня цієї проблеми, то вийдемо до висновку про несумісність «соціалістичного» й «національного», – несумісність, яка перебуває в різних формах і має різні вирази. Одна з найпоширеніших форм – внутрішня – тобто, така, що виявляється у конфліктному співіснуванні «соціалістичного» й «національного» в світогляді однієї особи. Людей, які пройняті цією внутрішньою конфліктністю, є чимало. Серед політиків та митців, тобто, серед індивідуумів, які цю конфліктність не тільки «носять у собі», а досить активно виражають у тій чи іншій формі, було і є чимало видатних особистостей – серед них на чільному місці й знаходився Драгоманов. Далі – В. Винниченко. Ще далі – досить довгий перелік українських митців радянської доби, які, в основному, щиро намагалися поєднати у своєму світогляді «соціалістичне» та «національне» (М. Хвильовий, П. Тичина, М. Рильський, О. Довженко, М. Стельмах, О. Гончар, Б. Олійник...). Внутрішня конфліктність митця між цими двома названими початками – це проблема, яка ще потребує серйозного вивчення. Зрозуміло, що методологія та методика такого дослідження вимагає серйозної розробки, бо одна справа досліджувати природу такої внутрішньої конфліктності в Драгоманова й Винниченка, а зовсім інша, – наприклад, у О. Довженка,

а ще інша – в Б. Олійника. Вже надто багато різних «вихідних» даних треба враховувати при дослідженні співіснування в світогляді цих авторів «соціалістичного» і «національного».

Найсерйознішого осмислення потребує сама природа конфлікту. Бо ж чому все-таки «соціалістичне» та «національне» конфліктують? Чому між ними існує «психологічна» несумісність? На всі ці питання, повторюю, не так і просто знайти відповідь. До того ж передбачаємо появу й опозиційної точки зору: мовляв, ніякого внутрішнього конфлікту між «соціалістичним» та «національним» нема й бути не може; це різні речі, але гармонійне їх співіснування все ж цілком можливе.

Інша форма конфлікту має не внутрішній, а, сказати б, міжособистісний характер, такий, як в опозиційній парі «Драгоманов – Шевченко». Думається, що дослідження опозиційності саме таких пар дасть можливість глибше зрозуміти саму природу конфлікту між «соціалістичним» та «націоналістичним». У даному випадку цілком очевидним є те, що «соціалістичний» чинник треба вважати системотвірним у світогляді Драгоманова. Домінантною ідеєю усєї творчості Шевченка є ідея національна. У неї була своя еволюція – розвиваючись, міцніючи, ця ідея формувала творчість поета як цілісний ідейно-естетичний витвір, що набув здатності до могутнього енергетичного випромінювання. Цей витвір став невід'ємною і вкрай функціонально необхідною частиною «тіла і духу» нації, яка через відомі чинники вельми часто почувала себе обезсиленою.

Ось ці полярні світогляди й зіткнулись. Шевченко мовчав. Він уже зробив свою справу. Його слово пішло в народ. Шевченко вже стояв на п'єдесталі, Драгоманов намагався скинути поета з нього. Д. Донцов цілком справедливо відзначав, що, «лякаючись Шевченка, Драгоманов засудив його

на громадську смерть. Він хотів в корінні знищити Шевченкову традицію, щоби вона навіть не постала на Україні¹. Тут же Донцов визначив основні моменти несумісності Драгоманова й Шевченка. «Все в них різне, – писав він. – Різні джерела їх мудрості – в одного блискучі традиції своєї країни і їх літописців – автора «Слова», автора «Історії Русов», у другого анархічна, матеріялістична філософія соціялізму XIX ст. Різні джерела їх мудрості, різна й сама їх мудрість. У одного пристрасна любов до свого, і – нехідь до агресивного чужого. У другого – понижуюче братання з цим чужим. У одного розуміння життя, як пишної феєрії, трагічної, страшної, небезпечної і віра в людину, як активну дієву силу історії. У другого – розуміння життя, як поступенного автоматичного «поступу», як пристосування до обставин, які – не людина – є рішеннячим чинником.

У одного – суворий кодекс загального «вірую», якому в жертву приноситься все. У другого – апотеоза анархістичної одиниці, яка має право безкарно ломити те «вірую», в ім'я особистого чи групового матеріяльного «щастя». ... У одного – правда своєї породи, у другого зв'язування своєї правди з якоюсь чужою надрядною, без якої моральної санкції – своя правда не сміє жити... Це були два антиподи. Це були два джерела, з яких потекли дві течії нашої духовності: – одна Шевченкова, животворна, терпка й гаряча, і друга Драгоманівська – млява, літепла, отруйна для всякої живої думки і живого почуття, і відважного чину.

Це були два представники двох різних каст: панської, героїчної володарської (козацько-лицарської) і касты духовних плебеїв, які в тяжку перерву нашої історії – уявили собі, що мають зайняти місце першої...»².

¹ Донцов Д. Дві літератури нашої доби. – Львів, 1991. – С. 43.

² Там само. – С. 45–46.

Є. Маланюк і В. Винниченко мабуть є другою – після Шевченка й Драгоманова – опозиційною парою (парою антиподів) у нашій духовій історії. Вони є представниками іншого часу, свідками й учасниками новітнього періоду національної історії.

Є. Маланюк – повний послідовник Шевченка, один із найбільш потужних носіїв національнотвірного у своїй суті знаменитого Шевченкового пафосу.

В. Винниченко представляє Драгоманівську течію. Це не говорить про нього як про митця, що ігнорує національну ідею. Нема заперечень: національна ідея, ідея формування української нації як нації модерної й державної є досить відчутною у прозі Винниченка (оповідання «Поміркований і щирий», «Малорос-Європеєць», а також повісті та романи, які поки що не перевидані, а через те ще маловідомі сучасному читачеві: «Божки», «Хочу», «По той бік», «Нова заповідь»).

Щоправда, у драматургії письменника ця ідея менш функціональна – тут, у першу чергу, треба відзначити його драму «Між двох сил», і в певній (досить незначній) мірі «Співочі товариства». У більшості п'єс українська ідея буває ледь-ледь зазначеною, а то й зовсім відсутньою. Драматургу було не до неї – він вирішував своїм експериментальним методом різного роду «нові» морально-етичні проблеми, що постали перш за все на ґрунті його соціалістичних переконань («чесність з собою» і т.п.).

Конфлікт між національним і соціалістичним як внутрішній конфлікт Винниченка – окрема надзвичайно цікава й ще мало досліджена проблема. Пізнати й зрозуміти Винниченка як особистість, як митця і як політика без висвітлення цієї проблеми фактично неможливо. Історики націоналістичної орієнтації (див., напр.: Петро Мірчук. Українська державність. – Філядельфія, 1967) подали своє

бачення того, як політик Винниченко, один із лідерів українського соціал-демократичного руху, допустився багатьох фатальних для молодого української держави помилок. Суть цих помилок визначалась політичною позицією Винниченка як соціаліста. Бачення України як невід'ємної частини Російської федерації, фактично добровільне обеззброєння, яке виявилось в тому, що Центральна Рада не тільки не пішла шляхом створення сильної української армії, а навпаки, не підтримувала, а то й вороже ставилась до стихійної «українізації» багатьох військових частин, постійне оглядання на Петербург і Москву – все це, за версією істориків та політологів націоналістичного спрямування, стало чинником серйозного стримування, а то й деякого призупинення зростання української національної свідомості, яка мала здатність набути вибухового характеру й стати вирішальним чинником у ствердженні української державності у 1917–1920-х роках.

Надзвичайно показовими для розуміння внутрішнього конфлікту між соціалістично-комуністичним світоглядом Винниченка і його національними чуттями та переконаннями є сторінки його «Щоденника», у яких він з притаманною йому ейдологічною майстерністю передав і зовнішню ситуацію, і власні рефлексії під час свого приїзду у Москву й Харків, де він перебував у травні-вересні 1920 року з метою переконати московський більшовицький уряд в необхідності надати радянській, більшовицькій Україні певної автономії в межах російської федерації. Якими наївними були ці намагання! Винниченко поїхав випрошувати хоч яку-небудь самостійність для України в Леніна, Троцького, Каменєва й у інших більшовицьких вождів, хоч добре знав, що саме вони зробили все можливе для того, щоб Українська Народна Республіка перестала існувати. Парадоксальність ситуації полягала ще й у тому, що

сам Винниченко, якщо виходити із його драми «Між двох сил», був одним із тих, хто, як здавалось, розгадав до кінця як антиукраїнську, так і взагалі антигуманну сутність більшовизму. І все ж йде на поклін до більшовицької Москви, де, за його ж чисельними свідченнями, був підкреслено зігнорований та принижений. Спостерігаючи за Винниченком у цій ситуації, починаєш думати про особливу чіпкість соціалістичної ідеї, – іноді вона просто деформує природне світобачення, і тоді носій цієї ідеї втрачає здатність до адекватного, природного сприймання дійсності. А втім, ця особливість стосується не тільки активних носіїв соціалістичної ідеї, – вона, думається, характерна для усіх випадків, коли та чи та ідея аж надто жорстко визначає світорозуміння.

Але у всьому цьому слід бачити один суттєвий момент. Одна справа, коли особа перебуває у полоні фальшивої ідеї – і тоді, як правило, ця особа зазнає деградуючого впливу цієї ж ідеї. Зовсім інша справа, коли ідея є істинною, виправданою в історичній перспективі. Про соціалістичну ідею не можна в цілому говорити як про ідею фальшиву. Треба бачити, яку величезну прогресивну роль вона відіграла в гуманізації, скажімо, «дикого» (у своїй вихідній природі) капіталізму. Але є варіанти. Є російсько-більшовицьке буття цієї ідеї, а також скандинавське, канадське, українське, китайське, «пол-потівське», німецько-фашистське тощо. Кожна з них має свою особливість. Історія довела фальшивість російської соціалістично-більшовицької ідеї. Вона ж, історія, як про це вже йшлося, розсудила соціаліста Драгоманова і націоналіста Шевченка.

Усе це підштовхує до думки, що національна ідея несе в собі більше істини, ніж ідея соціалістично-комуністична. І це особливо суттєво для українського варіанту, що

представлений опозиційними парами Шевченко – Драгоманов, Маланюк – Винниченко. Думається, що вся справа в тому, що українська нація перебувала й ще перебуває в процесі формування. Це й робить національну ідею особливо значущою для долі народу, нації, а ця практична значимість і надає їй істинності.

Узявши до уваги ці тези, розглянемо опозиційну пару Маланюк і Винниченко.

Євген Маланюк, як відомо, був не тільки поетом з абсолютно домінуючою ідеєю, а й культурологом та літературознавцем з гостро вираженою націоналістичною спрямованістю. Йому належить вельми чітка й однозначна оцінка творчості Винниченка. Оцінка украї різка, незвична для сучасного читача, який звик сприймати Винниченка як несправедливо вилучену із нашого духовного життя літературну знаменитість. Придивимося уважніше до цієї оцінки, не забуваючи при цьому, що в попередній опозиційній парі Шевченко – Драгоманов правда була на боці націоналіста Шевченка. Чи ж можна буде думати, що в другій опозиційній парі правда буде теж на боці націоналіста?

У своїй оцінці Володимира Винниченка, Маланюк виходив із характерної для українського націоналіста позиції, яку сформулював Д.Донцов: українська література є продуктивною духовною силою тільки в тих випадках, коли виховує новий, «козацько-лицарський» у своїй суті національний тип людини. «Отже, – пише Маланюк, – яку особистість могли плекати й формувати винниченківські писання, цей фатально-задушливий світ, населений пожадливіми, ненаситножерущими й слиняво «кохаючими» тарантулами?»¹

В цьому запитанні виділив би один момент, а саме:

---

¹ Маланюк Є. Книга спостережень. – К., 1995. – С. 16.

Маланюк говорить про всю творчість Винниченка як про «фатально-задушливий світ». Тобто в оцінці творчості він вдається до такого критерію, як естетична якість художнього світу митця. Тут Маланюк підтвердив те, що нами, в принципі, ще не зовсім добре усвідомлено: він є одним із кращих українських літературознавців ХХ ст. Категорії, якими він вільно користувався, у сьогоденному літературознавстві, вживаються поки що на рівні «ноу-хау». Думається, що при подальшій розробці системи критеріїв оцінки художності обов'язково наткнемося на категорію «естетична якість художнього світу».

Чи й справді художній світ Винниченка є фатально-задушливим? Маланюк, як і належить вченому, не тільки констатує це визначення, а й вибудовує систему аргументів, які б підтверджували цей висновок. Він по черзі характеризує складники художнього світу Винниченка. У першу чергу, підкреслює перевагу матеріалістичного над духовним у Винниченка, який був, як і належить людині із соціалістично-комуністичним світоглядом, матеріалістом-атеїстом. (До речі, Драгоманов теж був атеїстом і оцінював вельми негативно Шевченкове захоплення Біблією.) «Релігією» Винниченка, нещадно іронізує Маланюк, є «двобожіє: 1) шлунок і 2) інші елементарні органи. Понуро-вперта свинорила спрямованість вниз, в порох, у болото. При читанні винниченківських «романів» зникає думка про висоту, про небо.

Найогидніше ж у тім, – саркастично продовжує Маланюк, – що в антракті між їжою і «коханням» (а то й під час) ведуться відповідні філософічні монологи і діалоги... Коли б вже Смердяков, – можна було б багато вибачити, але в тім то й мука, що до Карамазових і Смердякових цим кирпатим мефістофелям дуже далеко.

Ось, напр., такий «герой» на протязі трьохсот сторінок

веде філософічні теревені хохляцького Смердяковенка і то під інтригуючим псевдонімом «Кирпатого Мефістофеля»... З кожного рядка б'є в ніс парикмахерська самозакоханість малоросійського «хвітьхвебеля», якому на все, опріч шлунку й «кохання» – «пашти што наплювать!»¹. В подібному знушально-саркастичному стилі Маланюк характеризує винниченківський зміст таких понять як любов, родина, мораль, духовні страждання.

Цілком справедливий, як на нашу думку, є випад проти Винниченка як письменника «з протухлим реквізитом підозрілої (перелицьованої!) горківщини»².

Розгром, здавалося б, повний. Але чи справедливий він? Чи не спрацювала тут характерна для націоналістів ненависть до Винниченка як до політика, що, на їх погляд, перебуваючи в керівництві УНР, наробив чимало стратегічних і тактичних помилок, які й не дозволили ствердитися молодій державі?

Так, оцінка Маланюком творчого доробку Винниченка й справді видається дещо тенденційною. У принципі, Маланюкові можна опонувати, посилаючись і на високу художню майстерність письменника (яка все-таки проявилася в окремих творах письменника), і на його внесок у «модернізацію» української літератури, у її «європеїзацію».

Та все це ще не дає нам права просто так відмахнутись від оцінок Маланюка, робити вигляд, ніби їх нема.

Вони є. І їх не можна не враховувати, коли хочемо об'єктивно, по-науковому осмислити спадщину Володирича Винниченка.

---

¹ Там само. – С. 16.

² Там само. – С. 11.

ПОЛЬСЬКОМОВНА ШЕВЧЕНКІАНА ЄВГЕНА МАЛАНЮКА: КОНТЕКСТИ І ТЕКСТИ

КОНТЕКСТИ

Варшавський період (1929–1944 р.р.) життя і творчості Євгена Маланюка у порівнянні з усіма наступними (умовно кажучи, з Регензбурзьким та Нью-Йоркським), що йому належало ще прожити, був чи не найбільш успішним у його житті і творчості. Більш-менш влаштоване особисте життя: одружений, жив у власному помешканні, яке, за окремими свідченнями, було «розкішним», бо йшлося про окремих будинок із садком. Мав роботу – то інженер-меліоратор, який проектував гідротехнічні споруди на Віслі, то викладач російської мови та літератури у військовій академії або ж математики в Українській православної семінарії. Цікаво проводив літні вакації – відвідував престижні курорти, як, наприклад, популярні в ті часи Заліщики на Дністрі.

Мова йде про **побут** – річ важливу, але для творчої людини не завжди визначальну, бо для неї просто необхідним є перебування у відповідному творчому середовищі. А тут, у Варшаві, воно було по-справжньому живильним. По-перше, сформувалося потужне коло з українських письменників та вчених – Ю. Липа, Н. Лівницька-Холодна, О. Теліга, П. Зайцев, Р. Смаль-Стоцький, С. Балей та ін. Виходило чимало українських видань. По-друге, Євген Маланюк мав дружні стосунки з багатьма представниками польської письменницької еліти – назвемо лише імена Ю. Тувіма, Я. Івашкевича, Станіслава Стемповського та його сина Єжи Стемповського¹. Спілкування з названими

¹ Див.: Stempowski J. W dolinie Dniestru. Pisma o Ukrainie. – Warszawa, 2014.

і не названими письменниками було тісним, по-справжньому дружнім, з великою взаємоповагою один до одного.

Земляк Євгена Маланюка по Єлисаветграду Олександр Семененко так описує свої зустрічі з ним в Нью-Йорку: «Були у нас з Євгеном спільні шухляди, звідки ми витягали сотні імен, десятки місцевостей і тисячі подробиць. Особливо останні роки просто пірнали в ту чудову річку нашої спільної пам'яті. У мене на Брукліні, над будинком, траса реактивних літаків, вони гудуть, а ми все пораємося у своїх шухлядах. Марія Романівна, моя дружина, вже просить до столу, а ми все з'ясовуємо, хто жив у тому будинку, знаєте, там, на розі Перспективної вулиці в Єлисаветі.

Ці мандрівки для Євгена були живучою водою. Такий був чоловік»¹. Цей спогад наводжу для того, щоб уявити суть розмов між Євгеном Маланюком та Ярославом Івашкевичем, що відбувалися під час їх частих зустрічей у маєтку польського письменника в Ставиську – їм було що пригадувати, бо обидва майже в один час жили і навчалися у Єлисаветграді.

Між поетом і глибоким – на рідкість глибоким! – знавцем літератури Євгеном Маланюком і чи не найбільш помітним у міжвоєнні часи польським поетом-інтелектуалом Юліаном Тувімом просто не могло не бути щирої та глибокої взаємозацікавленості.

«Станіслав Стемповський (1870–1952), – пише Елліна Циховська, – з яким український поет познайомився під час евакуації, в Жмеринці, влітку 1920 р., – привернув його увагу тим, що тримав в руці «Сонячні кларнети» П. Тичини». Саме тоді, як згадує Є. Маланюк, «...розпочалася наша довголітня приязнь: батьківська з його боку, синівська –

¹ Семененко Олександр. Там, де була юність... // Євген Маланюк. В 15-річчя з дня смерті. Упорядник Оксана Керч. – Філадельфія, 1983. – С. 13.

з мого»¹. Тут є важливою одна деталь – «Сонячні кларнети» Павла Тичини в руках видатного польського політика та державного діяча, який був прямо причетний до української справи. Євген Маланюк буде одним із перших інтерпретаторів цієї поетичної збірки, який зрозуміє і переконливо пояснить її геніальну інноваційність.

Єжи Стемповський, син Станіслава Стемповського, став хрещеним батьком сина Є. Маланюка Богдана. Але, як на мене, їхня дружба та глибока взаємоповага ґрунтувалася на творчій спорідненості як видатних майстрів есеїстичного висловлювання: «Стемповський був, без сумніву, кращим польським есеїстом ХХ сторіччя»², есеїстика ж другого по праву характеризується як феноменальна, що за багатьма параметрами є неперевершеною в українській літературі. Взаємоприхильність Євгена Маланюка та Єжи Стемповського, обумовлена, думається, двома чинниками: по-перше, як видатні есеїсти, мистецтво яких вибудовується на мудрості та особливій мовній харизмі, вони не могли не розуміти і, відповідно, не пошановувати один одного як майстри одного творчого «цеху»; по-друге, Маланюк не міг не поцінувати не тільки прихильність Єжи до української справи, а й те глибоке її розуміння, що повною мірою проявилось у його посмертній збірці есеїв «В долині Дністра. Листи про Україну» («W dolinie Dniestru. Pisma o Ukrainie»)»³.

Наводимо лише кілька прикладів, які характеризують тогочасні зв'язки Маланюка з елітним творчим середовищем Варшави. Насправді ж, тих зв'язків було значно біль-

---

¹ Stempowski J. W dolinie Dniestru. Pisma o Ukrainie. – Warszawa, 2014.

² Вільчинський Марек. Пан Єжи // Стемповський Єжи. Вибрані есе. – Чернівці, 2017. – С. 9.

³ Stempowski J. W dolinie Dniestru. Pisma o Ukrainie. – Warszawa, 2014.

ше – тут ми знову посилаємося на вже згадувану монографію Елліни Циховської. Вочевидь, цей за характеристикою Єжи Стемповського «високий, худий, коротко підстрижений брюнет», котрий «тримався просто, голос його мав легкий металічний тон, який спостерігаємо в його віршах». Звичайно ж, створювало враження те, що «уважний погляд темних очей видавався водночас доброзичливим і скептичним»¹ – усі, хто спілкувався з Маланюком, як про це не раз засвідчено в мемуаристиці, зразу ж відчували, що перед ними людина гострого, проникливого в суть речей та явищ розуму. І той скептицизм у його погляді якраз і характеризував його як всерозуміючого інтелектуала.

Але з'являється питання: чому так мало, а, фактично, і зовсім відсутня у його есеїстиці хоч будь-яка оцінка тої держави, у якій він, як вигнанець, знайшов для себе доволі комфортне проживання? Бо ж все-таки у тій II Речі Посполитій, творцем якої був Юзеф Пілсудський, з її режимом «санації», з репресивними акціями проти українського населення на «східних кресах», з її страшним концтабором Картуз-Березою було багато такого, що мало б викликати внутрішній спротив Маланюка. До цього можна ще й додати історію з його відмовою за прикладом Уласа Самчука, Олега Ольжича, Олени Теліги та інших «рушити на Київ» влітку 1941 року – тоді він не відгукнувся на заклик Андрія Мельника «Пане сотнику, ваше місце в Києві».

Частково відповіді на ці питання дав Василь Бондар у своїй статті «Євген Маланюк в роки Другої світової» («Літературна Україна» від 8 березня 2018 року). При цьому він опирався на «Нотатники» Євгена Маланюка², що так дбайливо, так розумно були підготовлені та подарова-

¹ Циховська Е.Д. Поезія Маланюка в контексті українсько-польських літературних зв'язків. – К., Ніжин: 2006. – С. 28.

² Маланюк Євген. Нотатники (1936–1968). – К., 2008.

ні нам Леонідом Куценком. І справді, у тих «Нотатниках» можна знайти відповіді на поставлені вище питання.

Не вдаючись у деталі, приходимо до наступного висновку. Помітно, що Євген Маланюк відчував нехоть до участі у будь-яких політичних партіях. Якась практична, дієво-конкретна робота була не для нього. Він стояв НАД нею. І це не йшло від його зарозумілості чи від якоїсь іншої подібної пози – зовсім ні. З його вражаючою здатністю проникати в суть речей та явищ він розумів основну причину незреалізованості свого народу, його нездатності створити і відстояти свою державність, яку він спостерігав як активний учасник війни за українську незалежність у 1917–1920 роках. Ця причина – в національній недоформованості українського народу, у хворобі малоросійства, яку він чітко і глибоко пізніше діагностував в одноіменній статті. У цьому він, як ніхто інший, був наближений до Тараса Шевченка, який у поезії «Чигрине, Чигрине...» прямо висловився про необхідність помінати кров в національному організмі – із поганої «сукроватої» на «живу», «козацьку», «чисту і святу». У цій поезії він рішуче, без найменших сумнівів, визначився у своєму призначенні як поета стати будителем, можна сказати, спасителем нації з допомогою свого слова. Ось цей визначальний для Шевченка рубіжний момент, на який в шевченкознавстві не звертається достатньо уваги:

*Не рвіть, думи, не паліте,
Може, верну знову
Мою правду безталанну,
Моє тихе слово.
Може, викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і чересло.*

*І в тяжкі упруги...
Може, зорю переліг той,
А на перелозі...
Я посию мої сльози,
Мої щирі сльози.
Може зійдуть і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне...
І вицідять сукровату,
І наллють живої
Козацької тії крові,
Чистої, святої!!!*

Євген Маланюк, як ніхто у його час, розумів необхідність **заміни крові** в національному організмі. У його нотатках читаємо: «В дійсності ж національна свідомість – це своєрідна **пульсація крові**, це **серце**, а не **голова**. Нац[іональну] свідомість можна обудити, але ніколи не можна «прищепити» чи «вмовити».

Причини моєї нехиті до «сусп[ільних] справ».

Національна свідомість – «Styl gui cot Igume memo» (стиль – це людина. – **Г.К.**), а не азбука й арифметика. Їй не можна навчитися...»¹.

Цей запис із «Нотатників» Маланюка багато дає для розуміння його суто людських і, відповідно, творчих позицій. Підняти рівень віками нищеної національної свідомості, знайти ліки від за давньої хвороби малоросійства, тобто знайти спосіб поміняти, як це і прагнув зробити Шевченко, кров в національному організмі – у цьому він бачив сенс свого життя і своєї творчості.

---

¹ Маланюк Євген. Нотатники (1936–1968). – К., 2008. – С. 59.

ПОЗИЦІЯ. ПРОГРАМА.

Все сказане сприяє тому, щоб побачити у певному освітленні польськомовну шевченкіану Євгена Маланюка, яка складається із п'яти статей.

Так, Маланюк був у приятельських стосунках із багатьма представниками польської творчої еліти. І то була справжня еліта, висока духовність якої, не зважаючи на тогочасну політичну атмосферу, створену режимом «санаций», потужними спробами придушити будь-які прояви українського національного руху на колонізованих «східних кресах», визначала її глибоку толерантність до українства. В «Нотатниках» Маланюка, зроблених в часи його перебування у Польщі, знайдемо чимало зауважень про прояви антиукраїнства в польському середовищі – тут і спостереження, що «артистична агресія Сенкевича, виразно скермована на полудневий схід, а не на Москву»¹, і неодноразові порівняння імперських амбіцій Польщі часів Пілсудського з російським імперським мисленням. Не менше критичних стріл було послано у бік різного роду вельми поважних земляків (не «землячків!»), напр. Ю. Липи, І. Огієнка, погляди яких на українську проблему не влаштовувала Маланюка, який глибоко – глибше за інших! – розумів сутність української проблеми і через те з якоюсь пристрасною вимогливістю звертався до української людини, до того, **якою** вона має бути: «Мусиш бути собою, ц.т. **не калікою**, а собою – здоровим, природним, повним, не щербатим»².

Творення такої людини для Маланюка – це програма, головний рушійний сенс його не лише поетичної, а й есеїстичної творчості – націософської, культурологічної і,

¹ Маланюк Євген. Нотатники (1936–1968). – К., 2008. – С. 35.

² Маланюк Євген. Нотатники (1936–1968). – К., 2008. – С. 55.

звичайно ж, літературно-критичної. Вона й визначала головний пафос Маланюкової шевченкіани, в якій він не тільки створив образ Шевченка як образ зразкової, ідеальної української людини, а й сформулював у розумінні його творчості основні концептуальні смисли, які стали головною несучою конструкцією для майбутнього шевченкознавства.

ТЕКСТИ

Перший есей його шевченкіани під назвою «Репліка», який спричинився потребою відповісти на слова головного героя роману Миколи Хвильового «Вальдшнепи» стосовно того, що «...саме Шевченко кастрував нашу інтелігенцію», був написаний у 1933 році. Основний корпус Маланюкової шевченкіани був створений у Варшавський період – «Ранній Шевченко» (1933), «Три літа» (1933), «До справжнього Шевченка» (1937), «Шлях до Шевченка» (1942).

У цей же період були написані і польськомовні есеї «Із царини літератури» (Kark E. [E. Małaniuk]. Z dziedziny literatury // Biuletyn Polsko-Ukraiński. 1932. – № 1.), «Два обличчя Тараса Шевченка» (E. Małaniuk. Dwa oblicza Tarasa Szewczenki // Przegląd współczesny. – 933. – № 140), «Останні Шевченківські видання в УРСР» (E. K. [E. Małaniuk]. Ostatnie wydania szewczenkowskie w USSR // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1934. – №7), «Повне видання творів Тараса Шевченка» (E. K. [E. Małaniuk]. Zbiorowe wydanie dzieł Szewczenki // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1934. – № 44) «Душа України» E. Małaniuk. Dusza Ukrainy // Ateneum. – 1938. – № 1).

Але, якщо «проза» Маланюка, серед якої були і шевченкознавчі есеї, вже не раз перевидавалася в Україні, то польськомовна есеїстика залишається фактично невідомою.

Та й, до слова сказати, сама шевченкіана Маланюка, не зважаючи на те, що є важливим, навіть **каркасним** структурним компонентом для сучасного шевченкознавства, за окремими, доволі рідкісними винятками (Гр. Грабович, Є. Нахлік, Г. Клочек), ще не стала об'єктом уважного, як вона на те заслуговує, вивчення.

Зрозуміло, що українськомовні та польськомовні Маланюкові есеї, висвітлюючи творчу постать українського генія, мають багато спільного. І перш за все це стосується одного з провідних пафосів його шевченкіани – через заперечення багатьох стереотипів, що визначали опцію сприймання Шевченка як такого собі поета-самоука, хай талановитого, та все ж зниженого до кобзарського рівня «співця селянської недолі», показати його як геніального митця – інтелектуала, як національного пророка, фактичного творця національної ідеї і, водночас, як «живого Шевченка» – привабливу (завдяки своїм суто людським якостям) особистість.

Такий головний пафос шевченкіани був спрямований на досягнення «кінцевого результату», якого прагнув домогтися Маланюк. Як поет-мислитель, який шукав способи виховання у своєї нації «візантійського» державницького характеру, і який, до того ж, як ніхто до нього, так і після нього, розумів могутність націотворчого потенціалу Шевченкового слова, його здатність помінати кров в національному організмі, він прагнув своїми пібліцистичними текстами максимально його посилити – у цьому, вочевидь, він вбачав свою місію. І ці конгеніальні стосовно Шевченкового Слова есеїстичні тексти були утворені завдяки ідеально згармонізованому поєднанню літературно-критичного таланту із неперевершеною красою есеїстичного висловлювання.

Проте пафос польськомовних есеїв мав дещо інше

спрямування – вони призначалися для іншої аудиторії, до відома якої Маланюк прагнув не тільки донести високу правду про українського генія, а й ствердити цією правдою рівноправність та потребу у взаєморозумінні і взаємоповазі двох сусідніх народів, в історії стосунків яких було чимало драматичних сторінок.

Чи не найбільш показово цей пафос проявився у першому польськомовному есеї «Із царини літератури» – у ньому явно проявлений публіцистичний намір не тільки показати Шевченка як «українського Міцкевича», а й наголосити на його дружніх зв'язках з багатьма поляками, в прихильному ставленні до польського народу. І в цьому твердженні не було нічого штучного, нещирого, позначеного кон'юктурою. Маланюк надто глибокий і, водночас, надто майстерний есеїст, який прекрасно відчував, що як і в художній творчості, так і в есеїстиці найменший прояв неправди чи нещирості просто недопустимий – у нього згубна дія.

В есеї проявився наскрізний для шевченкології Маланюка мотив переборення усякого роду нашарувань на постать Шевченка. Цей мотив ще можна назвати «шляхом до істинного Шевченка» – один із його есеїв, де цей мотив був особливо проявлений, так і називався «Шлях до Шевченка»¹.

На початку есею «Із царини літератури» йдеться про необхідність зняти бронзовість із постатей Міцкевича і Шевченка: «Коли «бронзували» Міцкевича, то робили з живої особи бронзову фігуру, позбавляючи її життя і людськості; у випадку ж Шевченка справа виглядає ще гірше, бо з живого, людяного Шевченка було зроблено воскову

---

¹ Маланюк Євген. Шлях до Шевченка. // Пробосм. – 1942. – № 3. – С. 146–156.

фігурку з паноптикуму, солом'яного діда, етнографічно-музейного «лірника Тараса»...»¹. А втім, у цій статті Маланюк лише зазначить наскрізну для себе тему шляху до істинного, не тільки «живого, людяного Шевченка», а й поета-пророка, творчість якого детонувала буквально тектонічні зрушення в процесі формування національної свідомості. «Ми ще не один раз будемо повертатися до «реставрування» образу Шевченка і його творчості»² – зазначив Маланюк і перейшов до іншої теми, заявивши про свій намір зробити «один крок у бік взаємовідносин Шевченка і поляків, адже саме це місце найгучніше вимагає висвітлення, очищення...»³.

Не будемо зараз переповідати той фактаж, який наводить Маланюк у цьому есеї – про нього при потребі можна дізнатися, ознайомившись із самим текстом есею. Тут важливо звернути увагу на інше, на ту вражаючу переконливість, на той буквально магічний вплив, який здійснює текст есею на читача, доносячи до нього, сугеруючі у його свідомість і у підсвідомість (так, і у підсвідомість!) пройняті пафосом смисли про дружбу українського поета з видатними поляками.

Спробуємо зрозуміти джерела його впливовості, тобто зрозуміти **есеї** як твір мистецтва, у якому **зміст** виражено в абсолютно довершеній, тобто абсолютно оптимізованій у плані виражального потенціалу **формі**. Перша важлива ознака «змісту» – кожний факт, кожне твердження, кожний посил є правдивим, без найменшої фальшивинки і до того ж глибоким у смисловому плані, бо в есеїстиці, так само як

---

¹ Київські полоністичні студії. – Т. XXV: Рецепції творчості Тараса Шевченка в Польщі. У трьох книгах. – Книга перша. – К., 2015. – 517.

² Там само. – С. 518.

³ Там само.

і в художній літературі, діє критерій **глибини осягнення життя** – реципієнт має не просто довіряти автору як творцю тексту, а й переживати **ефект відкриття** для себе нового та глибокого смислу.

Ознака ж оптимально довершеної «форми», того «ЯК ЗРОБЛЕНО» – це ознака «техне» – високої майстерності, у якій є безліч «секретів», більшість з яких є непомітними для «неозброєного ока», та все ж дієвими як у вираженні смислів, так і у створенні на реципієнта буквально естетичного враження.

У цьому короткому есеї Маланюк якраз і продемонстрував усі ці ознаки. Стисла розповідь зв'язків Шевченка з Б. Залеським, Зигмундом Сераковським, Едвардом Желіговським не лише засвідчує дружбу українського поета з названими поляками, кожний з яких був видатною особистістю і великим патріотом свого народу, а й надає цій дружбі якоїсь особливої, проїнятої емоційністю смислової глибини.

«І там (на засланні – *Г.К.*) серед п'яних офіцерів і мертвої муштри в жахливій атмосфері життя в гарнізоні, що притуплює розум, Шевченко, який ще молодим хлопцем під час поїздки до Варшави вивчив польську мову (першим коханням Шевченка була варшав'янка), зустрічає там засланих поляків. Відтоді товариш Б. Залеського став близьким та високошанованим приятелем відомого з часів повстання [18]63 року Зигмунда Сераковського, який був повішений за наказом Муравйова 27 червня 1863 року у Вільні. Як людина, що має впливові зв'язки в Петербурзі, Сераковський (офіцер Генерального штабу) раніше за Шевченка був звільнений із заслання, і, без сумніву, був причетний до звільнення Шевченка з неволі. Збереглися фрагменти з листування Сераковського і Шевченка, де Сераковський називає Шевченка «Батьком» і, порівнюючи

його зі співцем із Апокаліпсиса, закликає до віри й витримки... Польський герой, страчений «Вешателем», пережив свого зломленого засланням українського приятеля лише на два роки (Шевченко помер 11 березня 1861 року)»¹.

Цей фрагмент є типовим прикладом змістової щільності есеїстичних текстів Маланюка. Він буквально вирає смислами. Перший з них: зазначивши, що Шевченко, перебуваючи в юнацькому віці у Варшаві, вивчив польську мову і, до того ж, закохався у варшав'янку, Маланюк буквально сугерує у свідомість / підсвідомість враження прихильності українського поета до польськості. (Те, що сучасні біографи Шевченка заперечують його перебування у Варшаві, як і те, що Ядвіга Гусиковська, його юнацьке захоплення, за свідченням Олександра Кониського, хоч і «була полька-варшав'янка, але жила вона у Вільні»², не понижує сугестивний ефект. Вочевидь, ці помилкові твердження про перебування Шевченка-юнака у Варшаві йшли від знаного біографа Шевченка Павла Зайцева, який притримувався «варшавської» версії – з ним тісно спілкувався Маланюк).

Другий смисл – виразна антиросійська, антиімперська спрямованість. І у Шевченка, який був засланий в оренбурзькі степи, де «серед п'яних офіцерів і мертвої муштри» він втратив здоров'я, і у його польських друзів, які теж були туди заслані, і у Зігмунда Сераковського який був показово, через повішення, страчений віленським генерал-губернатором Воробйовим, був один і той же жорстокий ворог – імперська Росія. Навіювання власне цього смислу, вочевидь, важливого для Маланюка, який у своїх нотатниках варшавського періоду не раз критично вислов-

¹ Там само. – С. 519.

² Кониський О. Тарас Шевченко – Грушівський: Хроніка його життя. – К., 1999.

лювався про помічені ним тенденції в тогочасному польському суспільстві «нотки» прихильного ставлення до Росії – тут і зауваження про «артистичну агресію Сенкевича, виразно скермовану на полудневий схід, а не на Москву»¹, і про те, що «П[ольща] **зовсім** не ворог Москви. Її укрита жадоба: бути самій Москвою-Росією...»². Подібних зауважень, що стосуються імперських елементів у тогочасній свідомості польського суспільства часів Пілсудського, у «Нотатниках» Маланюка зустрічається чимало.

Третій смисл, що сугерується зазначеним фрагментом, стосується глибокої взаємоповаги Шевченка і його польських друзів. При цьому акцентується на особливо шанобливому ставленні до Шевченка його польських друзів: Сераковський, на думку Маланюка, «був причетним до звільнення Шевченка з неволі», він же називає його «Батьком».

У подальшій частині есею зазначені смислові акценти постійно варіюються – згадується поет Жейговський (Антоній Сова, що присвятив Шевченкові вірш «До брата Тараса Шевченка», студент Владислав Хорошевський, «який був делегований, найвірогідніше, польським революційним комітетом у Петербурзі»³, проголосити промову на похороні Шевченка, наводиться красномовна цитата з московської преси, де зазначалося, що «Сераковський і Подлевський... хотіли будь-якою ціною зробити Шевченка національним генієм, українською хоругвою і заволодіти цією хоругвою»⁴.

¹ Маланюк Євген. Нотатники (1936–1968). – К., 2008. – С. 35.

² Там само. – С. 49.

³ Київські полоністичні студії. – Т. XXV: Рецепції творчості Тараса Шевченка в Польщі. У трьох книгах. – Книга перша. – К., 2015. – С. 519.

⁴ Там само.

Щоб аргументувати шедевральність наступного есею «Два обличчя Тараса Шевченка», його особливе значення для тогочасного і, по правді сказати, й теперішнього шевченкознавства, необхідно взяти до уваги кілька важливих моментів, що обумовлюють його високу наукову й мистецьку (так, мистецьку!) значущість. Феноменальність есеїстики Маланюка якраз і полягає в тому, що її сприймання – на цьому варто наголосити ще раз – породжує естетичне враження, яке генерується багатьма чинниками: глибиною та істинністю думки, що проникає в суть проблеми, інформаційною щільністю тексту і тим абсолютним відчуттям краси висловлювання, яким володів поет / есеїст. Власне «мистецька» складова есею Маланюка характеризується ще й наявністю у ньому нехай ледь відчутної, та все ж дієвої підтекстової сфери.

Есей був надрукований у краківському суспільно-літературному місячнику «Сучасний огляд» («Przegląd współczesny»), з яким співробітничали кращі польські письменники, публіцисти, літературні критики. Тому й відчувається, що есей писався з установкою донести правду про Шевченка до польського **елітного** читача, створити в його свідомості переконливий, добре аргументований образ українського поета як «геніального інтелігента, якого чудом породило українське селянство, обдарувавши нестримним народним прагненням до знань і самовдосконалення, глибоким інтелектом та пророчою інтуїцією»¹.

Маланюк був чи не першим, хто розпочав рішучу боротьбу за істинного Шевченка. Це була боротьба цілком усвідомлена, вона наскрізно пройшла через усю його шевченкіану, здійснювалася темпераментно та енергійно, з дотриманням ефективної стратегії і тактики.

¹ Там само. – С. 525.

В есеї «**Два обличчя Тараса Шевченка**» ця стратегія виявилася у зіставленні «двох облич» українського генія, для чого Маланюк чи не вперше в шевченкознавстві вдався до аналізу шевченківської іконографії, у якій він чітко вирізняє два канонічні варіанти: перший – «це портрет Шевченка чи то в суртуку (фотографія), чи то в жакеті чи тужурці (автопортрети), з проникливим, природнім у своїй простоті поглядом маляра і мудреця [...]».

Другий варіант, дуже популярний у старих виданнях, – це Шевченко майже завжди в шапці й, очевидно, в кожусі. Типовим прикладом цього варіанта є популярний портрет пензля Крамського, який поклав початок численних ксилографічних копій: скерований униз погляд підкреслено сумних очей («народний мученик»), штучність сидячої пози, висока зсунута набакир бараняча шапка, солодкість травестованої селянськості (навіть хлопства, мужицтва), це риси того (сказав би – фатального) варіанта портрета Шевченка»¹.

Після цього зіставлення портретів, що надає есею особливої змістової глибини, аналізуються соціально-історичні чинники, які обумовили на довгі часи сприймання Шевченка як «співця болю народного», «кобзаря», «поета-самоучки». Йшлося про «народництво» та «хлопоманство» в його українському варіанті. В такій атмосфері, продовжує Маланюк, формувалися погляди Драгоманова і Грушевського. До такого сприймання і розуміння Шевченка, пише Маланюк, «російському урядові і російській літературі не було чого додати; все зробили надто романтичні земляки одного з найбільших, як уже казав Куліш, поетів Слов'янщини і світу.

Сакраментальний кожух і шапка стали символом української культурної і політичної «провінційності». Вони не

¹ Там само. – С. 520–521.

тільки допомогли офіційній російській критиці дорівняти Шевченка до мікроскопічних розмірів якогось Кольцова чи Нікітіна, але навіть долучитися до спроби поглинути Шевченка чи то «всеросійською» чи «всесоюзною» літературою»¹.

У першій частині есею, який займає лише 2,5 сторінки друкованого тексту, Маланюк зумів аргументувати постійну актуальність одного з кардинальних завдань шевченкознавства – йдеться про потребу відкривати для суспільства шлях до істинного Шевченка, знімати з його образу шкаралупу з фальшивих стереотипів. Але, якщо для народників культивування образу Шевченка як людини з народу, який бачився їм лише в кожусі та в баранячій шапці, було цілком природним і відповідало їхньому світогляду, то в радянські часи творення саме такого «обличчя» поета було одним із засобів його **свідомої фальсифікації**.

Мистецтво Маланюка як есеїста проявилось і в застосуванні іншого способу сугестувати польському читачеві враження про українського поета як винятково значущу постать: він не декларує його суто людську неординарність, яка нічого спільного немає з культивованим образом «людини у кожусі», що похмуро, з-під лоба вдивляється у світ, а показує, як його сприймали, як ставилися до нього люди інших соціальних статусів та інших національностей.

В другому розділі есею один за одним подані вражаючі факти, що засвідчують високу повагу до Шевченка віце-президента Петербурзької академії мистецтв графа Федора Толстого, його дружини Анастасії Толстої, письменника Лева Жемчужникова, закоханої у Шевченка княжни Варвари Репніної, поляків Зигмунда Сераковського, Едварда Желіговського (Сови) та ін. Навівши спогад дочки графа Толстого про момент отримання звістки про

¹ Там само. – С. 522.

звільнення Шевченка («Вставайте, діти! Велика радість! Вдягнувшись нашвидкоруч, вбігали до зали, а там вже батько, мати, Осипов і ціла родина; на столі стоять келихи із шампанським. Шевченко вільний – кричать, цілують нас, як на Великдень...»), Маланюк пише: «Таким було ставлення до Шевченка, очевидно, дуже і дуже нечисленною еліти петербурзького товариства: пригадується аналогічне ставлення до Міцкевича»¹.

І, як контраст до такого прихильного ставлення до Шевченка з боку кращих, елітних в духовному плані представників російського і польського народів, у двох останніх розділах Маланюк наводить красномовні факти жорстокого переслідування українського поета російським царизмом. Імперська Росія, а потім її прямиий наступник більшовицький Радянський Союз були і є одвічними ворогами українського та польського народів – саме такий меседж тонко сугерує польському читачеві есей «Два обличчя Тараса Шевченка». Він був написаний в особливо трагічному для України 1933 році. «... Сьогодні на Соловецьких островах, де 80% засланців становлять українці, і в самій, оберненій у цвинтарство Україні, Росія досягнула ще більших здобутків, бо «планетарних», хто знає, чи серед тисяч, які там гинуть від катувань і наганів, не загинув або не гине новий, незнаний Шевченко...»² – таким пуантом завершується цей есей Маланюка. І як кожний майстерно задуманий пуант, він увиразнює головний смисл твору, робить зрозумілішим його підтекстову сферу.

Наступна стаття Євгена Маланюка «**Останні Шевченківські видання в УРСР**» з особливою виразністю демонструє вже не раз згадувану нами ту виняткову про-

¹ Там само. – С. 520–521.

² Там само. – С. 528.

никливість у суть речей і явищ, яка і надає його есеїстиці ознак феноменальності. У названій статті ця особливість Маланюкового обдарування проявилася в тому, що він, фактично, першим в шевченкознавстві розгадав і пояснив найбільш сутнісні моменти того процесу фальсифікації творчості Шевченка, яким постійно й цілеспрямовано займалося радянське літературознавство. Йшов 1933 рік, зазначений процес, фактично, лише розпочався, але Маланюк уже зумів не тільки розгадати його «технологію», а й визначив її глибинні чинники, які перш за все йшли зі свідомості, а й навіть із підсвідомості російських імперців. «Що це великий поет, який має величезне національне значення, що його твори є вічно живим геніальним протестом не проти історії, не проти режимів, а проти самої суті Росії – про це знав кожен росіянин, свідомий цієї суті, тим більше росіянин, відповідальний за долю цієї безмежної імперії».

Час уже підтвердив істинність спостережень та висновків Маланюка стосовно фальсифікації творчості поета. Він викладав її немовби мимохідь, але від того вона не переставала створювати враження своєї істинності. (Ось це **враження істинності висловлювання**, зауважимо в дужках, яке супроводжує процес сприймання есеїстичних текстів, є однією з важливих ознак їх феноменальності і досі, до речі, належним чином не поцінованої). «Слід об'єктивно і з певним співчуттям визнати, – зауважує Маланюк, – що справа з денатуралізації особистості та творів Шевченка (звернімо увагу на цей вислів «денатуралізація особистості та творів...» – *Г.К.*) є надзвичайно складним завданням для радянської адміністрації в Україні, а її праця у цьому напрямі, судячи з кількох останніх книжок, здається насправді є сізифовою.

Причиною цього, – продовжує Маланюк, – є, перш за все,

те, що після 1907 року в Україні сталися певні історичні події (факти), з якими не вміє боротися жодна адміністрація на світі, навіть та, що використовує найбільш «колоніальні» засоби. Найбільш трагічним для Союзу фактом у справі боротьби з Шевченком є те, що після 1907 року широко розповсюджено всі до того заборонені або невідомі широкому загалу факти <...> Це «чума свободи», яка розповсюджена блискавично і майже не залишає шансів». «Загальне «аутодафе», тобто повне знищення чи ж абсолютна заборона творів Шевченка тут були неспроможними, то ж залишилося комуністичним ідеологам вдаватися до засобів, які б переконували загал, що «Шевченко просто... не був Шевченком»¹.

Коментуючи ці спроби переконати українців, що «Шевченко... не був Шевченком», Маланюк вдається до гострого сарказму. Приклади, ним наведені, є буквально знущальними. Особливо ж гостроти його аргументація набуває, коли він характеризує спроби Шабліовського в праці «Шевченко і російська революційна демократія» не тільки подружити українського генія з російськими «кудлатими семінаристами «а La Добролюбов і Чернишевський», а й показати нібито він у них чогось вчився. «Дистанція, що відділяє великого поета, великого майстра, а тому й великого ворога самої сутності Росії, від понуро-потворних псевдолюдських продуктів російського державного механізму, є занадто великою, її неможливо подолати. Шкода часу і радянського паперу. Шкода канцелярської праці радянського Акакія Акакієвича від літератури»².

З відстані часу зараз легко переконатися в істинності і точності спостережень Маланюка над «технологією» тотальної фальсифікації творчості Шевченка, що продовжу-

¹ Там само. – С. 530.

² Там само. – С. 532.

валася в усі наступні «радянські» десятиліття. Щоправда, зараз до його спостережень можна додати низку вражаючих фактів, які засвідчують, що комуністична влада фізично знищувала всіх, хто мав хоч якусь більш-менш активну дотичність до шевченкознавства. Про це свідчить хоча б той факт, що переважна більшість авторів вельми пристойного за науковим потенціалом двотомника «Шевченко і його доба» (1925, 1926) були розстріляні (С. Єфремов, П. Філіпович), або ж загинули в таборах Гулагу. Сам же М. Новицький, про якого згадує Маланюк, не зважаючи на те, що він змушено, заради фізичного порятунку, включився в процес фальсифікації Шевченка, кілька разів був арештований і засланий на будівництво Біломорсько-Балтійського каналу. Євген Шабліовський, відбувши 5 років на Соловках, з часом ставши «Акакієм Акакієвичем» в шевченкознавстві, був премійований найвищими на той час преміями через те, що був надзвичайно вигадливим, вибудовуючи наскрізь фальшиві концепції про дружбу Шевченка з російськими «революціонерами-демократами».

Стаття **«Повне видання творів Тараса Шевченка»** має оглядовий характер, що не заважає їй бути максимально інформаційно насиченою – в ній, по-суті, подана стисла історія видань Шевченкових творів, починаючи від «Кобзаря» 1840 року і завершуючи другим томом задуманого Українськи науковим інститутом 16-томного видання за редакцією Павла Зайцева.

«Душа України» – останній польськомовний есей Маланюка. Він був написаний як рецензія на «чудово виданий Українським науковим інститутом у Варшаві том перекладів поезій Шевченка», який, за словами Маланюка, «є з багатьох точок зору виданням незвичайним і вочевидь в умовах сучасності виходить за межі вузько літературні»¹.

¹ Там само. – С. 528.

Маланюк пояснював польській громадськості, певна частина якої була заангажована імперськими настроями стосовно «східних кресів», Тараса Шевченка як поета, який «так повно, так цілісно вмщував у собі свій край і свій народ»¹. Це була виважена позиція, яка була актом гідного представлення національного генія, що виразив душу великого слов'янського народу, який вперто, переборюючи складні історичні обставини, йде шляхом самоствердження.

Власне ця надія і визначила чітку структуру есею, що складався з чотирьох частин. У першій частині стисло, але по-своєму вичерпно, в довершеній в естетично-стильовому плані формі, йдеться про Шевченка як пророка, поява якого «була грізним провіщенням воскресіння народу, якому віддавна відітнуто еліту, а значить, засуджено на політичну смерть»². При цьому Маланюк акцентує на такому характерному для польської шевченкіани акценті як потребі позбутися фатальної традиції бачити Шевченка як народно-літературного лірника, «кобзаря», а як «лауреата Петербурзької академії мистецтв та академіка гравюри [...] геніального поета і майстра вірша»³.

Усі наступні частини присвячені детальному аналізу поетичної польськомовної збірки Шевченка. І це був глибокий, вищою мірою професійний аналіз з екскурсами в «історію питання», із міркуваннями стосовно труднощів у досягненні адекватності при перекладі геніальних поетичних текстів, з характеристикою перекладацької майстерності окремих авторів.

---

¹ Там само. – С. 537.

² Там само. – С. 538.

³ Там само. – С. 537.

* * *

І наостанок – про потребу «повернення в Україну» польськомовної спадщини Євгена Маланюка.

Треба врешті-решт усвідомити, що есеїстика Маланюка є неперехідною національною цінністю. Усі без винятку концепти і смисли, що виражені в ній і стосуються таких важливих для національної культури і – ширше – для національної свідомості історико-соціальних, націотворчих, культурологічних, історико-літературних та теоретико-літературних аспектів, вже пройшли випробування часом на істинність і через це вона набула особливого статусу вважатись класикою. І якщо врахувати, що ця класика, виражаючи багато в чому пророчі істини, ще й наділена красою стилю, красою висловлювання, вона набуває особливої суспільної значущості.

І, визнавши факт виключної значущості есеїстики Маланюка, маємо змінити самі підходи до неї як видатного явища нашої літератури з тим, щоб виробити певний канон для нашої філософської, культурологічної, літературознавчої і т.д., тобто гуманітарно спрямованої есеїстики. Цей канон нам вкрай необхідний як взірєць, як альтернатива тому «дисертаційному», позначеному псевдонауковістю стилю, який у нашій гуманітаристиці набрав ознак хронічної хвороби – вона ще не відчутна, перебуває немов у латентному стані. Проте її наслідки в ослабленні зв'язку **гуманітарна наука – суспільна свідомість** уже добре відчутні. І те, що та хвороба вже набула хронічності і активно прогресує, є фактом, загрозливість якого нам просто необхідно якомога швидше усвідомити.

За життя Євген Маланюк встиг видати два томи своєї «прози» – «Книги спостережень» (1962, 1966). Третій том, який готувався до видання, він не встиг видати. Але есе-

їстична спадщина настільки значна в кількісному обсязі, що вона потребує бути виданою принаймні в 5-ти томах. Поки що поза увагою залишається велика кількість його публікацій в часописі «Вісник ООЧСУ» (1953–1963) та «Київ».

Максимально повне та фахово прокоментоване видання есеїстики Маланюка – це перший важливий та необхідний крок у створенні умов для перформації в українське суспільство важливих історіософських, культурологічних, естетичних, історико-літературних смислів, наділених потужним націотворчим потенціалом. А далі повинні відбуватися наступні кроки, до здійснення яких мають активно долучатися як вчені (літературознавці, філософи, історики), так і журналісти публіцистичного спрямування. Бо ж надто важливо у часи активного формування української політичної нації відкривати, тлумачити та пропагувати / стверджувати істинні національні цінності.

ЄВГЕН МАЛАНЮК – ЄЖИ ГЕДРОЙЦЬ – ПАРИЗЬКА «KULTURA»: ТОЧКИ ПЕРЕСІКАННЯ

Доля пов'язала Євгена Маланюка з Польщею на півтора десятиліття (1929–1944). Життя одного з найвидатніших українських поетів та мислителів ХХ ст. склалося так, що саме цей період був у його складному в усіх відношеннях емігрантському житті чи не найбільш сприятливим для творчості¹. Звичайно ж, ця *сприятливість* була відносною, бо для людини, яка все своє життя болюче ностальгувала за рідним краєм, за «степовою Елладою», будь-який інший край був чужиною.

Одним із чинників такої відносної *сприятливості* перебування Маланюка на теренах II Речі Посполитої, не лише його зв'язки з близькими за духом представниками української еміграції (Д. Донцов, Н. Левицька-Холодна, Ю. Липа, О. Теліга та ін.), а й найвидатнішими діячами польської культури – Юліаном Тувімом, Ярославом Івашкевичем та ін.). У післявоєнний час, коли Маланюк продовжував своє еміграційне життя спочатку в таборах Ді-Пі (Регенсбург), а потім за океаном (Нью-Йорк), його зв'язок з представниками польської культурної еліти, уже тієї, що теж опинилася в еміграції, продовжився. Щоправда, він набув іншого характеру і був пов'язаний передусім з Єжи Гедройцем, з редагованим ним журналом «Культура» та кількома визначними творчими особистостями, які групувалися навколо нього.

---

¹ Творчість Євгена Маланюка і його життєві та творчі зв'язки з представниками польської культурної еліти детально розглядає Галина Дубик у передмові до книжки «Jerzy Giedroyc, Jewhen Małaniuk, Listy 1948–1963. – Warszawa, 2013».

Йдеться про важливу сторінку життя і творчості Маланюка, яка потребує окремого розгляду.

-1-

Єжи Гедройць є тією історичною постаттю, яка з часом набуває все більшої значущості. Пояснюється це багатьма причинами і в першу чергу тим впливом, який здійснив на післявоєнне польське суспільство заснований та редагований ним літературно-політичного часопис «Культура» (Париж, 1947–2000).

Цілком можливо, що в наші дні молода людина може недовірко поставитися до твердження про суспільну резонансність часопису. Вплив телевізора – річ зрозуміла, соціальних мереж – так само. Але вплив журналу, тим більше не «глянцевого», а «товстого», такого, що містить літературні твори та статті переважно публіцистичного характеру, буде для неї справою мало зрозумілою.

І тут треба взяти до уваги, що, по-перше, йдеться про принципово іншу епоху, в якій домінувало, все-таки, друковане, а не, умовно кажучи, аудіовізуальне слово.

Із листування Євгена Маланюка з Єжи Гедройцем (див. «Додаток») видно, який інтерес у кожного з них викликало кожне друковане видання, як вони пересилали один одному книжки чи окремі числа газет та журналів, і з якою радістю ділилися інформацією – «отримав!».

Тексти, розміщені у тих виданнях, не прослуховувалися, не сприймалися з миготливого екрану, вони – п р о ч и т у в а л и с я. Як правило, поволі та вдумливо.

Особливо ж це стосувалося часопису «Культура». Його популярність і, відповідно, впливовість визначалась багатьма чинниками. По-перше, це був журнал, який був опозиційним до офіційної прокомуністичної ідеології Польщі, яка після Другої світової війни перебувала в «дружній

сім'ї країн соціалістичного табору». По-друге, його опозиційність була, хай дозволено буде так сказати, інтелектуальною – навколо журналу згурпувалася тогочасна інтелектуальна еліта, що вимушено опинилася за межами батьківщини.

Журнал давав вагому поживу для роздумів про минуле, сучасне і майбутнє Польщі. Для багатьох представників як патріотично налаштованої польської діаспори, так і материкової Польщі, куди різними шляхами потрапляв цей журнал, кожне його нове число було тим своєрідним інформаційним згустком, в якому органічно поєднувалися художні та публіцистичні первні.

Успіх журналу прямо пов'язаний з іменем Єжи Ґедройця (1906–2000). Він – засновник і головний редактор. Видатна особистість, розуміння масштабності якої з кожним роком продовжує зростати не лише в Польщі, а й в Україні. Нащадок литовських князів Ґедройців. Одна частина представників цього роду зпольщилася, друга – зросійшилася. Батько Єжи Ґедройця був лікарем. Сповідуючи демократичні погляди, він відмовився від княжого титула. (Проте, зауважимо в дужках, багато хто із знайомих Єжи Ґедройця називав його в очі та й поза очі «князем», вкладаючи у це слово вельми щирий, сповнений поваги сенс).

Єжи навчався на юридичному та історичному факультетах (1924–1931) Варшавського університету. Ще в студентські роки проявив себе як політичний діяч і журналіст. Після закінчення університету – редактор кількох популярних журналів.

Польщу покинув з початком Другої світової війни. Був учасником бойових дій у польських легіонах на Близькому Сході, а потім – в Італії. Після завершення війни оселився у Франції, в містечку Мезон-Ляфітт, неподалік Парижа. Тут він налагодив роботу так званого «Літературного

інституту», який став важливим організаційним центром літературно-видавничого процесу польської діаспори. Проте головним результатом його діяльності було створення та функціонування легендарного журналу «Культура».

Після цієї стислої ознайомчої інформації про Єжи Гедройця перейдемо до теми, яка наблизить нас до глибшого розуміння його контактів з Євгеном Маланюком. Мова йтиме про ту величезну роль, яку відіграв Єжи Гедройць та редагований ним журнал в регулюванні польсько-українських стосунків у післявоєнний період. У довоєнні часи, коли влада II Речі Посполитої прагнула колонізувати українське населення «східних кресів», були створені умови міжнаціонального протистояння.

Богдан Осадчук, один з кращих публіцистів української діаспори, який активно протягом кількох десятиліть співпрацював з «Культурою» та був у дружніх і суто людських стосунках з її редактором, так описує драматизм українсько-польських стосунків: «Друга світова війна, найбільш жорстока і нелюдська в історії збройних змагань, поглибила польсько-українську ворожнечу, не зважаючи на те, що українські солдати у польській армії і так звані «контрактові» офіцери – колишні петлюрівці – чесно воювали у вересні 1939 року. Але спроби українців під німецькою окупацією здобути хоч би скромну автономію у громадському, культурному і церковному житті (...), зустріли з боку поляків гостре засудження, оскільки вони ставилися до таких спроб як до нібито зради дотеперішньої спільної держави. Проявом такого ставлення було вбивство напочатку 1941 року на Холмщині в селі Великі Верещі вчителя Михайла Остап'яка, а потім уже кривавий потік братовбивчої боротьби покотився по всій Західній Україні і під кінець війни сягнув апогею в антипольській «етнічній чистці» на Волині. Після того здавалося,

що між поляками та українцями вже ніколи не буде миру.

Проти такого песимізму підняв ініціативу редактор «Культури» Єжи Гедройць, хоча для багатьох його сучасників спроба замирення видавалась безнадійною»¹.

Стратегія і тактика побудови такого примирення полягала в тому, що редактор «Культури» залучив до співробітництва високообдарованих авторів-інтелектуалів як з української, так і з польської діаспори. Залучав і переконував. Приваблював своєю харизмою вродженого аристократа, шляхетністю душі, твердою переконаністю в необхідності шукати шляхи дружнього співіснування між польським, українським, білоруським та литовським народами. Він зумів переконати найближче оточення, а потім і більш широку громадськість Польщі, пригасивши досить вкорінені імперські амбіції, що, за його словами, «поляки мають остаточно визнати й зрозуміти, що майбутнє України – це Україна зі Львовом, майбутнє Литви – це Литва з Вільнюсом, а майбутнє Білорусії – це Білорусь з Гродно!». Інші головні месиджі, що належали Гедройцю та пропагувалися «Культурою», звучали так: «Не буде справді вільних поляків, чехів чи угорців без вільних українців, білорусів чи литовців», «Не може бути вільної Польщі без вільної України». То були месиджі справжнього візіонера – людини, яка завдяки здатності проникати в суть речей та явищ, а, точніше, в суть історичних процесів здатна була передбачати майбутнє.

Прихильність Єжи Гедройця до української справи, біографи пояснюють тим, що ще в студентські роки він відвідував семінар професора Кордуби, де вивчав українську історію та культуру. Проте, думається, існує ще й інший

---

¹ Осадчук Богдан. Мрія Єжи Гедройця. «Політика» і «Культура» в польсько-українських взаєминах // День. – 2004. – № 122. – 15 липня.

чинник такої прихильності, на який вказує польська дослідниця Богуміла Бердиховська. Йдеться про його знайомства з людьми, які були прямо причетні до української справи і які справили на нього відчутне враження. Це були близький до архієпископа Шептицького отець Жевуський, а також Станіслав Стемповський, поміщик, який походив зі «східних кресів», був особистим другом Симона Петлюри, входив навіть до складу його уряду. Син Станіслава Стемповського Єжи Стемповський у післявоєнні роки став одним із провідних публіцистів, «ввійшов у коло найближчих співробітників Гедройця і став одним із найкомпетентніших радників з українських питань»¹. До речі, Євген Маланюк був близьким до цієї родини – Єжи Стемповський був його кумом, він хрестив сина Богдана.

За своїм походженням Єжи Гедройць, за визначенням Богдана Осадчука, був «поляком-литвином», тобто людиною з литовським генетичним коренем. І його прихильність до українськості нагадує таку ж відданість українській справі іншого «поляка-литвина» Ольгерда Бочковського (1885–1939) – українського соціолога, політолога, який вважається одним із провідних європейських фахівців з теорії нації та національних відносин першої половини ХХ століття. Його батько – польського походження, мати походила з литовського роду. Закінчив у 1903 році Єлисаветградське реальне училище. Через 11 років – у 1914 році – це ж училище закінчить і Євген Маланюк. А потім – навчання у Петербурзькій політехніці (туди ж вступив після закінчення училища Євген Маланюк). Навчання в Політехніці не закінчив (як не закінчив його й Маланюк). У 1905 році в зв'язку з революційними поді-

---

¹ Осадчук Богдан. Мрія Єжи Гедройця. «Політика» і «Культура» в польсько-українських взаєминах // День. – 2004. – № 122. – 15 липня.

ями емігрував до Австро-Угорської імперії, навчався у Празькому університеті, де познайомився з Томашем Масариком – видатним ученим і політиком, майбутнім президентом Чехословацької республіки. Працював професором Української господарської академії у Подебрадах, у якій навчався і Євген Маланюк. Цілком усвідомлена українськість цього «поляка-литвина» проявилася ще до революції 1917 року – про це красномовно свідчить його українськомовне дослідження «Поневолені народи царської імперії: їх національне відродження та автономне прямування», що було видано окремою книжкою у Відні ще в 1916 році. Розуміння Ольгердом Бочковським імперської політики Росії щодо поневолених націй було настільки глибоким і точним, що ця праця залишається гостроактуальною і в наш час. Більше того, знайомство з нею породжує відчуття новизни у сприйманні, здавалося б, уже відомих концептуальних смислів.

Наше співставлення Єжи Гедройця з Ольгердом Бочковським не випадкове – маємо зрозуміти, що здатність «аркодужно перевисати до народів» об'єднує цих видатних, воістину європейського масштабу особистостей. На нашу думку, один із прихованих чинників їх емпатичної здатності до розуміння інших націй криється у подвійності їх національного первню – власне литовська складова цих «поляків-литвинів» була своєрідним запобіжником, що унеможливлювала імперськості їх мислення. Розуміємо, що ця теза доволі легко може бути заперечена, бо ж добре відомо, що сумне явище під умовною назвою «малоросійство», проявляється не лише в українському етнічному середовищі. Проте факт залишається фактом. Його все-таки треба взяти до уваги.

Є ще одна особливість у людей, наділених здатністю «аркодужного перевисання до народів» – вони наділені

емоціональним інтелектом, який у свою чергу виконує функцію системотворчого чинника у формуванні їх психологічно-духовної сутності. Загострена інтуїтивність, яка дозволяє проникати в суть речей та явищ; *розуміння іншого* формує таку важливу ознаку духовності як співчутливість. Здатність до співчутливості витончує душу, робить її більш розбірливою у розрізненні добра і зла, сприяє глибшому *розумінню іншого*, а від того не лише ошляхетнює душу, а й виробляє гуманістично спрямовані цілі.

-2-

Про характер стосунків редактора «Культури» з представниками української діаспори, які залучалися до співпраці з журналом, свідчить виданий том «Єжи Гедройць та українська еміграція: листування 1950–1982 років»¹. Це листування, що зібране, впорядковане та прокоментоване польською дослідницею Богумілою Бердиховською², дає багатий матеріал для розуміння багатьох моментів, які стосуються не лише Гедройця, а й того, як «робився» журнал «Культура». Потрібно також враховувати, що епістолярій – жанр, який здатний розкривати як суто людські якості авторів листування, так і епоху в усій її розмаїтості – ідеологічно-світоглядній, психологічній, культурній та побутовій.

Богдан Осадчук, Іван Лисяк-Рудницький, Юрій Шерех (Шевельов), Юрій Лавріненко, Іван Кошелівець, Іван

¹ Єжи Гедройць та українська еміграція: листування 1950–1982 років; пер. з пол. та англ. / упорядкування, передне слово і комент. Богуміли Бердиховської. – К., 2008. Надалі, посилаючись на це видання, будемо вказувати лише його назву: Єжи Гедройць та українська еміграція: листування 1950–1982 років.

² Польське видання здійснене в 2004 році.

Кедрин-Рудницький – ось перелік особистостей, які представляли українську справу в «Культурі». Було чимало і польських авторів, які висвітлювали проблему українсько-польських стосунків, назвемо лише імена Юзефа Чапського, Юзефа Лободовського, Владімежа Бончковського та ін¹.

Переписка Гедройця з представниками української творчої еліти вражає багатьма моментами. По-перше, вона надзвичайно масштабна: скажімо, нещодавно виданий у Польщі окремий том, що містить листування Богдана Осадчука з редактором «Критики», містить 855 листів. По-друге, вражає діловитість цієї переписки. Віталій Портников ще в 2000 році, коли в Україні прізвище Гедройця було мало кому відоме, назвав його «режисером польської літератури» через те, що «він не побоювався радити амбітним колегам вибудовувати їхні плани, впливати на їхні думки»².

Діловитість Гедройця, його здатність до «режисури» якнайкраще була продемонстрована в управлінні процесами творення знаменитої антології «Розстріляне відродження». Йому належить ідея видання цієї книжки, вибір Юрія Лавриненка як укладача антології (лист від 19 листопада 1957 року). А далі – детальне обговорення її структури, вирішення низки суто фінансових проблем, вибір друкарні, способи розповсюдження вже готової книжки і т.д. З листів Ю. Лавриненка дізнаємося про складний перебіг процесу створення цієї книжки. З настанням незалежності вона набула особливої популярності через те, що відкривала українському читачеві цілісну, чудово прокоментовану Юрієм Лавриненком картину літературного процесу 20–30

¹ Див.: Простір свободи: Україна на шпальтах паризької «Культури» / Упорядкування, підготування текстів, передне слово Богумілі Бердиховської. – К., 2005. – 526 с.

² Портников Віталій. Вересень. Гедройць // Дзеркало тижня. – 2000. – № 38. – 29 вересня – 6 жовтня.

років. Власне задум антології «Розстріляне відродження» та організаційна робота з її видання красномовно характеризують «режисерський» і, водночас, візіонерський талант Гедройця, який проявився у здатності бачити суть речей та явищ і таким чином передбачувати майбутнє.

-3-

У згадуваній книжці, що була упорядкована Богумілою Бердиховською, відсутня переписка Гедройця з Маланюком. Проте в архівах Інституту літератури ця переписка збереглася, вона була видана окремою книжкою в 2013 році¹ (упорядник та автор передмови – Галина Дубек).

Той, хто має намір звернутися до цієї переписки з метою дізнатися, якими думками обмінювалися два видатних інтелектуала, один з яких є представником польського народу, а другий – українського, буде розчарований, бо не знайде у тих листах жодних міркувань на політичні чи світоглядні теми, ні дискусійних моментів, які стосувалися б українсько-польських взаємин. Як за змістом, так і за тональністю цього листування відчувалося, що це переписка друзів, які добре знають один одного, належать до одного кола однодумців. У них спільна доля – бути емігрантами, людьми, відірваними від своїх батьківщин.

Маланюк довгий час перебував у польському середовищі, в тому числі і культурному. Тому в них чимало спільних знайомих, окремі з яких (напр., Єжи Стемповський, Юзеф Лободовський, Марія та Юзеф Чапські, Владзімеж Бончковський та ін.) активно співпрацювали з «Культурою».

Але, якщо поляки видали листування між Маланюком та Гедройцем перш за все через своє буквально культове

---

¹ Jerzy Giedroyc, Jewhen Malaniuk. Listu 1948–1963. – Warszawa. – 2013. – 168 s. Переклад українською цього листування див. у «Додатку».

ставлення до Ґедройця, намагаючись опублікувати максимум матеріалів, які стосуються його постаті, то ми, українці, завдяки оприлюдненню цього епістолярію маємо змогу оживити своє уявлення про деякі біографічні моменти одного з найвидатніших українців ХХ століття, котрий з огляду на свою масштабність як творчої особистості, на свою візіонерську пророчість, істинність якої підтверджує весь хід новітньої української історії, цілком заслуговує такого ж культового ставлення до себе.

Про своє ставлення до Маланюка Ґедройць висловився в одному з листів до Ю. Лавріненка, зізнавшись, що «мало кого так люблю та шаную»¹. Тому й зрозумілим є його бажання залучити Маланюка до співпраці з журналом. Це відчувається уже в першому листі Ґедройця (від 17.VIII.1948), де він пише, що «дуже розраховує на цінну співпрацю». Його слова у цьому ж листі про те, що він тішиться з «відновлення контакту», однозначно засвідчують ще довоєнні зв'язки Ґедройця з Маланюком.

Відповідаючи на цей лист, Маланюк дає згоду на співпрацю з «Культурою», відзначаючи, що вона «дуже добре редагована». При цьому зізнається, що цей часопис «зараз є для мене єдиною точкою контактом зі світом країни та народу, з яким мене поєднала доля, і також – зі світом взагалі» (лист від 31.VIII. 1948).

З переписки відчувається, що Маланюк ще з довоєнних часів свого варшавського періоду життя був тісно пов'язаний з польською інтелектуальною елітою, сказати б, українофільського спрямування. Скажімо, для прикладу, не раз згадуваний у листуванні Юзеф Бончковський, редагуючи «Biuletyn Polsko-Ukrainiski», рішуче виступав проти антиукраїнських, по суті, шовіністичних настроїв, які

¹ Єжи Ґедройць та українська еміграція: листування 1950–1982 років. – С. 614–615.

були досить помітними в середовищі польських політиків.

Листування Маланюка з Гедройцем дає уявлення про тісні, а, точніше, дружньо-товариські стосунки між ними. Той факт, що, перебуваючи ще в Регенсбурзі, Маланюк звертається до Гедройця із суто побутовим проханням вислати йому посилку з французькою парфумерією (нібито для «кровоної»), красномовно засвідчує товариську довірливість один до одного.

Епістолярій містить у собі багато деталей біографічного характеру, котрі допомагають краще зрозуміти життєві ситуації, у яких перебував Маланюк. Зрозуміти – значить активізувати свої емпатичні можливості, відчути ті душевні стани, які переживав поет, перебуваючи в еміграції.

Гедройць у багатьох листах заохочував Маланюка до співробітництва з журналом і навіть замовляв йому тематику есеїв. Одне з таких замовлень – оглядовий есей про культурне життя української еміграції. З листів видно, що робота над есеєм йшла важко. «Не маю талану до статті – іде як... Боюся, що не доставлю текст у призначений строк. Але роблю все. Якби не шкільна робота і не вічна турбота про завтра (та інші речі), то, зрозуміло, все давно було б написано» (лист від 15.X.1948).

Надалі, вже після переїзду в США (червень, 1949 р.), Маланюк неодноразово скаржився Гедройцю на важку адаптацію до нових умов проживання: «... перші чотири місяці я був просто прибиральником у лікарні. І це забирє стільки енергії, що навіть написання листів робиться справою екстраординарною» (лист від 5. IV. 1950). «Світ, у якому живу, – пише він у цьому ж листі, – є для мене наразі дуже чужий (дратівливо чужий) і наразі має вигляд (для мене) глибокої провінції». Та все ж, незважаючи на те, що життя за океаном нібито поступово нормалізується (йому вдається влаштуватися на наближену до його

інженерського фаху роботу – креслярське бюро), у нього немає можливості активно співпрацювати з «Культурою». На чисельні пропозиції редакції цього часопису він відповідає: «... факт залишається фактом: 1) про вірші у США навіть не йдеться, 2) для статей – немає часу і можливості сконцентруватися. Може виберу щось із віршів (ще «воєнних») і надішлю, адже так хотів би хоч трішки бути корисним для «Культури» (день отримання номеру – це завжди свято!)» (лист від 16.VII.1951).

В листуванні чимало деталей, які додають багато нових штрихів не лише до біографії Маланюка, а й характеризують його морально-світоглядні позиції. Так, наприклад, його настійна рекомендація Гедройцю звернути увагу на талановитого літературознавця та публіциста Михайла Мухіна, якого він характеризував як людину «гігантської культури, ерудиції і – характеру» (лист від 27.VI.1952), і, водночас, як людину життєво непрактичну («сучасний Діоген-Сковорода» – лист від 5.IV.1950), додає важливий штрих до його образу як людини, яку ми звично сприймаємо як «імператора залізних стрוף». Інша деталь характеризує Гедройця, який з метою підтримати Маланюка, який у перший рік свого перебування в Америці переживав неабиякі матеріальні труднощі, виділив йому «незаслужений гонорар» (лист від 28.VII.1949). Якщо врахувати, що «Культура» постійно відчувала недостатність коштів для існування, то такий жест редактора є вельми красномовним.

-4-

А втім не можна сказати, що твори Маланюка часто з'являлися на сторінках «Культури». Так, добірки його поезій регулярно друкувалися (переважно в перекладах Юзефа Лободовського) на шпальтах журналу – значно частіше, ніж твори інших українських поетів. Проте «проза»

поета з'являлася рідко – всього три публікації за весь час існування журналу. Цей факт може викликати здивування, якщо врахувати, що Ґедройць у листах постійно заохочував його до співробітництва. У той же час, високо поцінуючи журнал «Культура», Маланюк все ж таки значно частіше публікувався в тамтешніх діаспорних виданнях – наприклад, перебуваючи в Америці протягом десяти років (1953–1963) вів свою сторінку «Із нотаток» у «Віснику ООЧСУ» («Вісник Організації Оборони Чотирьох Свобод України»), часто публікувався у двомісячнику «Київ» (Філадельфія, 1957–1959).

Думається, що причин, як може здатися, недостатньої активності Маланюка стосовно його участі в «Культурі», було кілька. Перша з них – тематичне спрямування статей, які писалися для журналу, визначав Ґедройць. Маланюку ж як «вільній» творчій особистості важко давалася робота над виконанням конкретних замовлень. Це досить переконливо засвідчує його робота над статтею про культурне життя української діаспори, яку він писав на замовлення журналу дуже важко (детальніше про цю статтю, що була надрукована під назвою «Нація в мандрах» – нижче).

Друга причина – журнал був польськомовним. Маланюк достатньо добре володів польською мовою, і першу частину своєї статті «Нація в мандрах» написав польською мовою. Проте вимогливий редактор мав чимало застережень до її мови і просив надалі писати українською з тим, що редакція забезпечить її якісний переклад польською (див. лист Ґедройця від 7.X.1948). Але насправді проблема такого перекладу, який задовольняв би вимогливого редактора, виявилася складною. Найбільш кваліфікованим перекладачем вважався Юзеф Лободовський. Однак він, проживаючи в Мадриді, був завантажений різними справами і часто не встигав виконувати редакційні замовлен-

ня. Через те, наприклад, не була опублікована стаття М. Мухіна, якою опікувався Маланюк, та й і його блискучий трактат «До проблеми большевизму», який він пропонував Гедройцю, не з'явився на шпальтах «Культури» через цю ж причину.

-5-

«Нація в мандрах» (Kultura, 1945, № 15), що була підписана псевдонімом Юліан Кардош, «Ісаак Мазепа і Станіслав Стемповський» (Kultura, 1952, № 11), «Сторінки з нотатника» (Kultura, 1960, № 6) – ось і вся «проза» Маланюка на сторінках «Культури». Проте кожна з цих публікацій заслуговує на окрему увагу з кількох важливих причин – і тому, що вони належать одному з найглибших українських мислителів ХХ ст. і через це потребують особливої уваги, і тому, що з часом – у це необхідно вірити і цього необхідно домагатися! – вони будуть включені у повне видання багатотомної «прози» Маланюка.

Стаття «Нація у мандрах» висвітлює культурне життя української еміграції у перші післявоєнні роки, коли на Захід прийшла нова еміграційна хвиля. Зараз культурно-мистецьке життя української діаспори в усіх її головних напрямках – художня література, живопис, скульптура, театр, музика і т.д. – уже достатньо добре вивчене та узгальнене. І якщо стаття «Нація у мандрах» викликає інтерес, то це пояснюється насамперед тим, що в ній виражені погляди саме Маланюка як людини, наділеної загострено-глибоким і, водночас, особливо точним поглядом на реальність. Йдеться, власне, про один із основних критеріїв оцінки есеїстичних текстів, для яких першорядною цінністю є думка автора, тобто новизна, глибина і точність сенсів, які виражає автор.

Якщо ми навіть уже знайомі з чисельними працями про

культуру нашої діаспори, що активно почали з'являтися в часи незалежності, то думки Маланюка про неї, висловлені в далекому 1948 році, все одно здатні викликати інтерес. Проте особливу зацікавленість викликає перша частина статті, яка, за словами Маланюка в листі до Гедройця від 23.11.1948 року, є «вступ – тло. Не з точки зору кількості, але суті. Вважав, що без цього тла образ (культурного життя діаспори – *Г.К.*) буде неповний».

І тут, створюючи це «тло», Маланюк здійснив порівняння ментального характеру – зіставив ментальні особливості емігрантів нової післявоєнної хвилі з менталітетом старої еміграції.

Щоб зрозуміти глибокий сенс такого зіставлення, його необхідно розглядати в **контексті малоросійства** – проблеми, яка, на думку Маланюка, є головною в процесі становлення української державності. Його відоме попередження, що малоросійство є «нашою історичною хворобою», «многівіковою, отже хронічною» і через те її треба «довгі-довгі десятиліття – і з ж и в а т и» з особливою, якоюсь навіть вражаючою виразністю підтверджується аж надто часто в період нашої майже тридцятилітньої незалежності. Підтверджується виразними проявами турбулентного характеру. Останній приклад – результати президентських та парламентських виборів 2019 року, які ще раз довели істинність пророчого висловлювання Маланюка, що проблема малоросійства «першою встане перед державними мужами вже Державної України» і завжди стоятиме «першоплянним завданням, а для самої державності – грізним мemento»¹.

Необхідно зрозуміти одну важливу річ: малоросійство є проблемою, вирішення якої потребує не так констатації та

---

¹ Маланюк Євген. Книга спостережень. – К., 1995. – С. 222.

визнання цього явища, як його якомога глибшого вивчення, тобто усвідомленого, системно здійснюваного аналізу – такого аналізу, який був би переконливим для всього суспільства, фахово здійсненим **діагнозом хвороби**, і через те вказував би на шляхи його лікування. Водночас, враховуючи глибину та, сказати б, органічну вкоріненість метастаз хвороби малоросійства в «тіло» української нації, такий діагноз стимулював би її волю до самоодужання.

В цьому плані перша частина есею «Нація у мандрах» додає кілька важливих штрихів до розуміння природи малоросійства, особливо ж чинників, які формували це явище.

Маланюк чітко й однозначно визначає головний із цих чинників: радянські реалії, в яких уже кілька десятиліть перебувала українська людина, він називає «лабораторією советської вівісекції». Перебування в цій «лабораторії», за спостереженнями Маланюка, «змогли змінити пересічного мешканця України навіть фізично: інший зріст, навіть інші очі...

Багато зникло з зовнішньої українськості, такої яскравої ще двадцять років тому, – продовжує Маланюк. – Але багато що змінилося і всередині¹. Проте, на його думку, «не все знищила в людині советська машина вбивства душі під час довгих літ перебування в советських фабриках смерті! Здеформовано до якоїсь міри розум, викривлено логіку, прищеплені певні комплекси й забобони, врешті – і це найбільшніше – затемнено національно-історичну пам'ять, але національна і людська особистість, хоч би скалічена й применшена, хоч би стиснена до мінімуму, залишилась у своїй субстанції живою й здатною до роз-

---

¹ Кардаш Юліан. Народ у мандрах // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури». – К, 2005. – С. 296.

витку, подібно до того, як найменший кришталік зберігає здатність до розростання у певних умовах»¹.

Занепокоєння у Маланюка викликає його спостереження, що емігранти післявоєнної хвилі наділені «своєрідним почуттям меншовартости щодо советської (тобто, зрештою, російської) культури, яка в розумінні цих людей є, незважаючи на все, культурою «прогресивнішою»².

Маланюк був одним із перших, – якщо не першим! – хто зрозумів пропаганду російської культури як елемент «гібридної» (у теперішньому розумінні) війни, яку імперські ідеологи застосовували і продовжують застосовувати з метою пропаганди «руського міра». Його внесок у десакралізацію російської літератури як носія імперської агресивності величезний (див. есеї, що складають розділ «Rossika» в 1-му томі «Книги спостережень». – Торонто, 1962).

Одна із важливих рис майстерності Маланюка-есеїста – уміння виділити та увиразнити найсуттєвіше в аналізованій проблемі. Есей «Народ у мандрах» засвідчує цю його рису. Подібних спостережень, які увиразнюють чимало суттєвих моментів в культурному житті української діаспори післявоєнного часу, знаходимо і в 2-ій частині есею.

Гедройць та Маланюк цю статтю оцінили по-різному: редактору «Культури» вона сподобалася («Дуже дякую за статтю. Вона не тільки цікава, але і в багатьох моментах для польського читача є відкриттям», – лист від 17.11.1948), Маланюк же залишився нею незадоволений («Стаття мені не подобається, але краще написати не вдалося», – зізнається він в листі від 22.10.1948). Вочевидь,

---

¹ Там само. – С. 299.

² Там само. – С. 297.

це незадоволення викликане вимогливістю Маланюка до себе як до митця-есеїста, який домагався надавати своїм текстам **вражаючої** ефективності – його есеї створювали, як правило, окрім всього ще й естетичні враження. Друга ж частина цього есею нагадувала хоч і високопрофесійний, та все ж багато в чому ординарний критичний огляд – вона не вражала такою характерною для Маланюка стильовою харизмою.

В листі до Маланюка (23.05.1952) Гедройць повідомляє про смерть Станіслава Стемповського. І пропонує: «Було б справді прекрасно, якби Ви про нього написали спогади для «Культури». Вже довго думаю про такі спогади, але не знав, хто б міг їх написати». Вибір Гедройця не випадковий. Йому, звичайно ж, були добре відомі близькі стосунки Маланюка зі Станіславом Стемповським та його сином Єжи, який, як про це неодноразово згадував у своїх листах Маланюк, був його кумом.

Проте есей Маланюка присвячений не лише пам'яті Ст. Стемповського (помер 27.01.1952), а й Ісааку Мазепі, відомому політичному й державному діячеві УНР (помер 18.03.1952). Поєднання в одному есеї розповідей про цих двох неординарних особистостей, борців за українську державність, один з яких був етнічним українцем козацького походження, а другий – етнічним поляком шляхетського роду, відповідало ідеологічній концепції журналу, що була спрямована на пошуки шляхів національного примирення двох народів.

Редактор журналу високо оцінив цей есей Маланюка («Дуже дякую за чудовий спогад про Станіслава Стемповського» – лист від 13.09.1952). В ньому відчутна характерна Маланюкова **магія** есеїстичного тексту. Спроба зрозуміти джерела цієї магічності обов'язково приведе до висновку про її художню природу. Проте ця природа є

особливою – невловимо особливою, такою, яку породжують нон-фікшн тексти, в яких органічно поєднана візуальність, економно вживані, проте виразно функціональні деталі, тонкий, ледь відчутний ліризм і, звичайно ж, сугестія сенсів публіцистичного характеру.

Перша частина есею, що присвячена Ісааку Мазепі, не зважаючи на свою стислість (дві сторінки журнального тексту), дає змогу відчутти шаленну хаотичну збуреність визвольних змагань 1917–1920 років, на тлі якої постав виразний портрет одного з чільних керівників УНР: «Яке було моє здивування, – описує Маланюк свою зустріч з Ісааком Мазепою, – коли пан міністр (...), людина з обличчям «інтелігентного працівника», як я для себе вирішив з першого погляду, задавав питання і відповідав коротко, конкретно, по діловому, з виразною чернігівською вимовою, і вирішив моє питання, як мовиться, за п'ять хвилин»¹.

Ще кілька таких штрихів до характеристики Мазепи як людини додає порівняння його постаті з такими відомими діячами УНР як міністр морських справ контр-адмірал Михайло Білинський та міністр шляхів Сергій Тимошенко.

У листі до Гедройця від 3 квітня 1952 року Маланюк запитує: «Що з моїм кумом? (з Єжи Стемповським. – *Г.К.*). Це правда, що помер його батько – Станіслав? Адже це був наш спільний батько...».

Як у мемуарному, так і публіцистично-науковому планах про Станіслава Стемповського написано чимало. Проте в короткому есеї Маланюка зроблена чи не найбільш точна його характеристика. Як і у випадку із попередньою розповіддю про Ісаака Мазепу, треба говорити про **образ**, створений видатним майстром власне художньо-публіцистичного слова.

¹ Malaniuk Jewgen. Izaak Mazepa I St. Stempowski // Kultura. – 1952. – № 11. – S. 102.

«Коли думаю про Станіслава Стемповського, – пише Маланюк, – завжди пригадується мені вислів Зінаїди Гіппіус про «пахучу сивину». Пахуча, ароматна сивина. Набагато краще це звучить в російсько-мовному оригіналі «благоухающие седины» («Благоухание седин. О многих» – розділ зі спогадів З. Гіппіус, присвячений кільком відомим письменникам – *Г.К.*).

Істотно, образ цей, – читаємо далі, – при всій своїй обмеженості і поверховості, виражав щось найбільш характерне, найбільш істотне в його постаті.

Рідко в житті доводиться зустрічати такого чарівного чоловіка. Важко уявити собі, що в нього були вороги, принаймні особисті. Його не можна було не любити. Стемповський, окрім цілком сивого волосся (посивів, здається, дуже рано), – володів даром якоїсь дивної і, водночас, цілковито справжньої вічної **молодості**. Але молодість ця в нім органічно поєднувалася з мудрістю. То власне звідси та «пахуча, ароматна сивина», та якась квітуча, весняна сивина, яка несумісна зі старістю та пов'язаних з нею наслідків¹.

Вдаємося до такого просторого цитування, тому що не бачимо іншого способу розповісти про стильову манеру, а, точніше, поетику творення Маланюком в художньо-публіцистичному (вважай, есеїстичному) плані образу видатної особистості, якою був Станіслав Стемповський.

А далі – спогад про першу зустріч з ним. Жмеринка, хаос під час евакуації урядових установ та війська УНР. Стемповський запрошує Маланюка до вагону, який був у його розпорядженні. В його руках – «Сонячні кларнети» Павла Тичини. «З цього і почалася, – зауважує Маланюк, – наша багатолітня приязнь: батьківська з його боку, синівська – з мого»².

¹ Там само. – С. 103.

² Там само. – С. 104.

Маланюк наголошує, що Стемповський належав до українських поляків – особливого громадянського стану, який відіграв особливу роль у визвольній боротьбі нашого народу. Серед них – Антонович, Рильський, Ліпінський... Тема ця складна, зауважує він, і тому потребує особливого вивчення.

Звертає на себе увагу прикінцеве міркування Маланюка: «Якби наше покоління здобуло в 1917–19 роках державність, то «наші» українські поляки склали б великий капітал нашої відродженої батьківщини, капітал всебічний: від сільського господарства і цукровиробництва аж до науки та дипломатії.

Хто мав щастя знати покійника, – завершує свій есей Маланюк, – той зрозуміє весь пафос цих слів»¹.

Аналізований есей яскраво ілюструє спрямованість журналу на створення атмосфери взаєморозуміння між двома народами – українським та польським.

Третя «прозова» публікація в «Культурі» – «Сторінки з нотатника»². «Нотатники» – «жанр», який особливо полюбляв Маланюк. Скажімо, десять років (1953–1963) він вів рубрику «З нотатника» у «Віснику ООЧСУ».

З кожним роком все більше маланюкознавців звертаються до «Нотатників», що їх упорядкував і видав Леонід Куценко, опрацювавши при цьому записники Маланюка, що знаходилися у різних архівах. Інтерес до них, на нашу думку, пояснюється кількома чинниками, головним з яких є те, що ті короткі, побіжно зроблені записи є, по суті, «золотими розсипами» думок – висловлюваннями, які зупиняють увагу своєю незвичністю, якимсь неочікуваним висвітленням, здавалося б, уже добре відомих явищ. Ін-

¹ Там само. – С. 105.

² Malaniuk Jewhen. Kartki z notatnika // Kultura. – 1950. – № 6/32. – С. 63–66.

шими словами, знайомство з «Нотатниками» постійно супроводжується читацькою реакцією, яку можна визначати як **ефект відкриття**.

Нотатники, що надруковані в «Культурі», зроблені в Варшаві, в Празі і в Регенбурзі, тобто в період з 1937 до 1946 року. Вони фіксують імпресії, викликані переважно окупаційними реаліями. Проте зустрічаються міркування, відсторонені від цих реалій. Ось одне із них: «13.07.1938. У зв'язку з подорожжю Бальзака до Петербургу, російський посол в Парижі, Кісільов писав міністру іноземних справ Несельроде (влітку 1843): «Через те, що цей письменник має постійні фінансові клопоти, то, враховуючи, що зараз він переживає більші ніж коли труднощі, дуже можливо, що літературна спекуляція є однією з цілей його подорожі. У цьому випадку, маючи на увазі фінансові клопоти пана Бальзака, можна було б використати перо цього автора, який ще не втратив своєї популярності як тут, так і в цілій Європі, щоб заохотити його написати спростування ворожої для нас і наклепницької книжки пана де Костіна...».

Кілька місяців тому з'явилася гучна і завжди актуальна книжка «La Russie eu 1839».

Історія повторюється. Особливо історія російська».

В чому ж виявляється у цій нотатці **ефект новизни**? Кожний, хто хоч трохи знайомий з методами «гібридної війни», яку веде сучасна Росія не лише з Україною, а, фактично, з усім цивілізованим, зорієнтованим на демократичні цінності світом, кожний, хто знайомий з методами пропаганди «руського міра» як однієї зі складових цієї гібридної війни, а також з різними способами підкупу політичної, творчої «еліти» багатьох держав, той, звичайно ж, відчує ось цю вражаючу здатність Маланюка проникати в суть речей та явищ. Це був прояв його особливої інтелектуально-проникливої здібності – його пророчості.

Всі «прозові» і більшість поетичних текстів Маланюка друкувалися в «Культурі» в перекладах Юзефа Лободовського. Він же є автором усіх літературно-критичних статей про творчість українського поета, що були опубліковані в цьому журналі.

Лободовський «належить до найбарвистіших і найважливіших постатей польської культури ХХ століття. Чудовий поет міжвоєнного періоду, який обертався в колах люблінської та варшавської богеми, він зазнав знаменної ідейної еволюції, відмовившись від наївної забави в комунізм на користь жорсткого, принципового антикомунізму (...).

Лободовський захоплювався Сходом, вільно володів східноєвропейськими мовами і був видатним знавцем російської та української літератур»¹, – так його характеризує Павел Лібера, автор передмови до збірки статей Лободовського, присвячених українсько-польським стосункам. До сказаного ним треба додати вражаючу розмаїтість його творчих інтересів – він був засновником та редактором багатьох видань, автором багатьох поетичних і кількох прозових книг, чисельних есеїв публіцистичного та літературно-критичного спрямування, перекладів з багатьох європейських мов, особливо багато перекладав з іспанської – починаючи з 1941 року і до самої смерті (1988 р.) він проживав у Мадриді.

Він був одним із найактивніших діячів на царині налагодження українсько-польських відносин. Вражає його зацікавленість Україною, її культурою. Сам він пояснює інтерес до української справи своїм походженням. «Мене

---

¹ Лободовський Юзеф. Проти упирів минулого. Думки про Польщу та Україну. – Люблін: Wydawnictwo Test & Львів: Астролябія, 2016. – С. 7.

шанують, – говорив він в одному зі своїх останніх (1987 р.) інтерв'ю, – бо я був прихильником польсько-української угоди ще до війни. Моє прізвище українського походження. Лободів в Україні було більше, ніж кропиви. Був славний отаман Лобода, який разом з Наливайком підняв повстання проти Польщі – не бунт, а власне повстання (...).

Я знав від батька, що рід наш походить від козака, який набув шляхетства й одружився з полькою і, звісно, перейшов у католицитво. З часом рід повністю полонізувався, але певна традиція залишилася. Крім того, я провів частину мого дитинства – між 1917 і (19)22 роками – на землі кубанських козаків, що були нащадками запорізьких козаків, переселених туди за часів Єкатерини II. Це пробудило в мені зацікавлення»¹.

Лободовський надрукував в «Культурі» низку статей, що прямо чи опосередковано стосуються Маланюка як поета та есеїста. Ці публікації настільки змістовні, що потребують окремого аналізу – по суті їх можна вважати окремою і дуже важливою сторінкою у маланюкознавстві.

Перша з цих статей «Сцілла і Харібда української поезії» (Kultura. – 1954. – № 3. – С. 34–50). Власне у цій статті проявлені головні риси Лободовського як аналітика українського поетичного дискурсу і взагалі української культури, а саме: його явно не поверхове знання українського літературного процесу та уміння цей процес бачити в контексті тогочасних суспільно-політичних реалій; висока культура власне літературно-критичного аналізу та поцінування. Надзвичайно важливою особливістю його аналітичних концептів є те, що вони здійснені як «погляд збоку». Важливо, що такий погляд дає **інше** бачення явища. Через те для людини, яка живе в українських реаліях,

¹ Там само. – С. 533–534

воно може здатися дещо дивним, а дуже часто недостатньо точним і правдивим. Проте насправді така інша точка зору, зроблена до того ж із фахових позицій, дає можливість бачити явище більш стереоскопічно, а значить, і точніше.

Власне такий погляд збоку допоміг Лободовському, який вдався до описаних Гомером у його «Одіссеї» образів Сцилли та Харібди – двох страшних чудовиськ, які напали на мореплавців та пожирали їх – охарактеризувати умови, в яких існувала українська культура. Образ, погодьось, вражаюче точний. Лободовський детально аналізує причини знищення більшовицькою владою такого феноменального культурного явища як «неокласици» (М. Зеров та ін.), характеризує внутрішню драму зламаною Тичини, який від «фейєрверкових» «Сонячних кларнетів» опустився до «графоманства і почав пародіювати самого себе»¹. Ось це «пародіювання самого себе» є одним із найбільш точних визначень творчості зламаною Тичини.

Посилаючись на статтю Маланюка про Максима Рильського, що була надрукована в журналі «Київ» (1951, № 4), він найдетальнішим чином описує відчайдушні спроби Рильського в умовах постійного перебування між Сциллою та Харібдою зберегти свою творчу індивідуальність.

Окремий підрозділ присвячено характеристиці творчості поетів-емігрантів, серед яких найбільшу увагу приділено творчості Євгена Маланюка.

Стаття «Поезія Євгена Маланюка» (Kultura. – 1955. – № 10/96. – С. 32–36) є найбільш ґрунтовним аналізом творчості поета, що був здійснений при його житті. Витончена аналітика художньої сутності поезії Маланюка, проявлена Лободовським у цій статті, є настільки проникливою, що

---

¹ Lobodowski Józef. Scylle i Charybdy ukraińskiej poezji // Kultura. – 1954. – № 3. – S. 39.

стаття заслуговує на помітне місце в маланюкознавстві. У ній чи не вперше сформульовані основні концептуальні смислові моменти, що характеризують творчу еволюцію поета, починаючи від першої збірки, в якій він заговорив власним голосом і продемонстрував розвинутість поетичної форми.

Творчість Маланюка він характеризує як поезію «національного гніву та болю, що були пережиті особисто, тому й набули глибоко інтимного вираження. Така лірика, – стверджує Лободовський, – є по-справжньому динамічною, якщо вона породжується глибоко особистісними емоціями.

То ж головною особливістю його поезії є динамізм, – продовжує він. – Почуття поразки й бажання відплати за приниження, воля до відродження, гордість і прагнення домогтися кращого майбутнього. Звідси перший крок до болісного пророцтва та розвитку широких історіософських перспектив. Маланюк увійшов до української літератури як поет-історіософ, і він залишався таким на все подальше життя. А ще катастрофізм. Ледве виживаючи від пекучих як рана минулих катастроф та застерігаючи від катастроф майбутніх, Маланюк прагне домогтися того, щоб вони породили катарсис чину, очищення та перемоги. Пророцтво, історіософія та катастрофа – ось основні напрями розвитку його поезії»¹.

Не ставимо перед собою завдання бодай стисло інтерпретувати основні концепти цієї статті, насиченої багатьма глибокими та точними характеристиками поезії Маланюка. Відзначимо лише один момент: передаючи висловлену в приватній розмові думку Святослава Гординського

---

¹ Lobodowskj Józef. Poezja Jewhena Małaniuka // Kultura. – 1955. – № 10. – S. 34.

та Юрія Липи, Лободовський відзначає, що «температура віршів Маланюка насамперед обумовлена його ненавистю до «малоросійства». Протягом тисячолітнього поневолення Росія заразила Україну невольничим комплексом «провансальської» провінції, мальовничої, співучої, але такої, що залишається складовою імперії»¹. (Тут, зауважимо в дужках, порівняння колонізованої України з французьким Провансом містить чимало вельми актуальних і для сьогоdnішнього дня сенсів, головний з них полягає в нагадуванні, що майже десятимільйонна нація Провансу фактично нівелює свої етнічні особливості через те, що самотужки і без примусу входить у смугу мовного занепаду).

Враховуючи, що ця стаття сповнена подібних спостережень, які і досі не втратили «ефект новизни», вона потребує активного використання в сучасному маланюкознавстві.

Такого ж уважного підходу потребує і просторий відгук на поетичну збірку «Остання весна» (1959), що розміщений в 7-му числі «Культури» за 1959 рік. У ньому Лободовський увиразнює Маланюка як «поета нації, яка безперервно протягом століть переживає катастрофи, що йдуть одна за одною. Він знає, – наголошує критик, – що лише гартованість духу дасть здатність перемогти це історичне прокляття, що нависло над Україною. Ось чому Маланюк став пристрасним провідником моральної реконструкції свого народу»². Ці слова про потребу «**моральної реконструкції**» народу набувають гострої актуальності в постколоніальний період, у якому зараз перебуваємо.

¹ Там само. – С. 39.

² Lobodowskj Józef. «Ostatnia wiosna» // Kultura. – 1959. – № 7. – S. 42.

У рік смерті Маланюка на сторінках «Культури» з'явилися два присвячені його пам'яті есеї, написані Стемповським та Лободовським. Є щось важливе та знакове в тому факті, що про видатного українського поета та мислителя написали своє прощальне слово ці два видатні польські інтелектуали. Кожна з цих статей фактично позбавлена характерних для некролога атрибутів. Так, це були в певному розумінні есеї, у яких відчутні мотиви прощання з близькою людиною. Але при тому, то були й аналітичні роздуми про видатну особистість на тлі свого часу й долі своєї нації.

А ще з тих прощальних есеїв постає живий, людяний образ Маланюка – їх автори були видатними майстрами слова, вони вміли кількома штрихами зображати щось найсуттєвіше в людині: «Коли 45 чи 46 років тому я познайомився з ним у Варшаві, – пише Стемповський, – Маланюк був високим, худорлявим, коротко обстриженим брнетом; мав обличчя матроса, яке немовби задубіло на морському вітрі; тримався прямо, голос його звучав з легким металічним відтінком, який відчувається і у його віршах; погляд його темних очей був уважним, доброзичливим і разом з тим скептичним. Все разом створювало образ молодого офіцера українських військ»¹. А ось яким побачив Стемповський свого друга за рік до його смерті, коли вони зустрілися у Франції: «Вийшовши з автобуса на ринку в Сарселі, здалека побачив знайому постать колишнього петлюрівського офіцера, що височіла над вуличним натовпом. Тримався прямо, як 46 років тому, як і тоді його волосся було підстриженим, його не торкнулася сивина,

---

¹ Hostowiec Paweł. Wspomnienie o przyjacielu // Kultura. – 1968. – № 4. – S. 130.

шкіра обличчя виглядала так, немовби задубіла на морському вітрі. Його погляд був таким же уважним. Пів віку еміграції не залишили на ньому помітних слідів. Лише коли заговорив, я помітив, що в його голосі вже не відчувається того давнього металевого відтінку. Слова промовляв без поспіху, якимось обережно. 50 років письменницької праці виробили у нього звичку критично вдивлятися у слово, перш ніж записати його на папері»¹.

Зовсім іншого характеру була стаття Лободовського «Після смерті Маланюка» в десятому числі «Культури» за 1968 рік – вона була спрямована на створення цілісного, узагальнюючого погляду на постать Маланюка. Якщо в попередніх статтях Лободовський зосереджувався на характеристичі його поетичної творчості і жодного разу не торкався його «прози», то зараз останню частину свого огляду він присвятив двотомній «Книзі спостережень», що побачила світ у 1962 та 1966 роках.

Лободовський кілька разів зауважив, що вважає неетичним зараз, коли вже немає Маланюка, сперечатися з ним із приводу, на його думку, спірних питань, висловлених в есеях двотомника. «Можна тільки шкодувати, – пише Лободовський, – що він (Маланюк. – Г.К.) не здобувся на компактний твір, у якому його бачення набуло би завершеної форми. Він був на це спроможний, і якщо взагалі за це не взявся, то мабуть через зовнішні обставини. Дуже шкода! Могла би постати велика конструкція, – а замість неї ми маємо уламки, з яких слід відгадувати загальну архітектонічну ідею»².

Твердження суперечливе. Так, Маланюк не створив якоїсь фундаментальної за розмірами літературознавчої та

¹ Там само. – С. 131.

² Лободовський Юзеф. Проти упирів минулого. Думки про Польщу та Україну. – С. 352.

публіцистичної праці, проте йому належить низка есеїв виняткової змістової щільності, які набули фундаментальності у розгляді окремих проблем. Приклад – «Нариси з історії нашої культури», «До проблеми большевизму», «Малоросійство» та ін. Недарма ж Сергій Білокінь зазначив, що «можна у своїх шафах зняти кілька полиць книжок і поставити на їх місце «Книгу спостережень» – вона переважить»¹.

Жодним словом Лободовський не обмовився про цикл шевченкознавчих есеїв Маланюка, які у своїй сукупності звичайно ж є фундаментальним явищем у шевченкознавстві. Таке мовчання можна зрозуміти, якщо познайомитися зі статтею Лободовського «Тарас Шевченко 1814–1964» («Kultura», 1964. – № 7. – С. 201–207), яка, вочевидь, була викликана широким відзначенням в УРСР 150-літнього ювілею Тараса Шевченка. У цій статті Лободовський, визнаючи Шевченка як національного пророка та видатну історичну постать, все ж висловлювався проти «надмірного культу **Кобзаря**»². Вочевидь, таке враження про «культ Кобзаря» у нього створилося від гучного відзначення ювілею Шевченка в підрадянській Україні. На ту грандіозну фальсифікацію творчості поета, до якої вдалися радянські фальсифікатори і суть якої неодноразово розкривав Маланюк, Лободовський, вочевидь, не звернув увагу. Окрім того, у його ставленні до Шевченка спрацювало те, що, на думку Маланюка, Шевченко є «органічним згустком нашої нації аж до майже повної герметичності не-українця»³. Шевченковий вірш є «пам'ятником о р г а н і ч н о

¹ Білокінь Сергій. Вояк української культури // Маланюк Євген. Книга спостережень. – К., 1995. – С. 7.

² Лободовський Юзеф. Проти упирів минулого. Думки про Польщу та Україну. – С. 317.

³ Маланюк Євген. Книга спостережень. – К., – 1997. – С. 155.

української культури, що він виростає з питоми національного ґрунту»¹. Саме через свою глибоку національну своєрідність поезія Шевченка не так і легко відкривається представникам інших культур. Вочевидь, для Лободовського, не зважаючи на глибоке знання ним східно-європейських культур, в т.ч. і української, все ж «герметична закритість» Шевченка виявилася – у певному, звичайно ж, розумінні – непереборною.

Враховуючи, що «проза» Маланюка попри всю її феноменальність, яка з часом все більше увиразнюється, не так і часто ставала об'єктом критичного аналізу, то та частина статті «Після смерті Маланюка», що присвячена есеїстиці поета, є досить актуальною і в наш час.

Лободовський завершує статтю таким прогнозом, який вже зараз можна вважати здійсненим: «Я не маю найменшого сумніву, – пише він, завершуючи есей, – що того дня, коли українська нація вирушить власним, вільно обраним історичним шляхом і зможе безперешкодно обирати дороговкази та шанувати своїх найвидатніших синів, у майбутньому пантеоні України знайдеться почесне місце і для Євгена Маланюка. Він заслужив на нього, як мало хто з його сучасників»².

* * *

Наше дослідження зв'язків Маланюка з Єжи Гедройцєм, ім'я якого уособлюється зі знаменитою паризькою «Культурою», допомагає розкрити глибоко товариські і, водночас, глибоко творчі зв'язки одного з найвидатніших представників української літератури з найвидатнішими

¹ Там само. – С. 117.

² Лободовський Юзеф. Проти упирів минулого. Думки про Польщу та Україну. – С. 363.

представниками польської культурної еліти, яка шукала шляхи для польсько-українського порозуміння.

А втім, зауважимо на завершення, у цій статті ми лише торкнулися проблеми зв'язків Маланюка з польським культурним середовищем, у яке він був буквально вращеним. «Маланюкова проза на сторінках польської періодики – неходжене поле для дослідників»¹, – писав Леонід Куценко. Запам'ятаймо ці слова незабутнього Леоніда Васильовича, бо на цьому полі є ще багато роботи.

---

¹ Куценко Леонід. «З Варшавою пов'язаний міцно» // День. – 2004. – 4 березня.

«МАЛОРОСІЙСТВО» ЄВГЕНА МАЛАНЮКА І СЬОГОДЕННЯ

У 1959 році в Нью-Йорку вийшла тоненька, всього на 32 сторінки, книжечка Євгена Маланюка під назвою з одного слова – «Малоросійство». І кожний, хто знайомий із цим коротким, але неймовірно щільним у змістовому плані і довершеним за есеїстичною формою вираження трактатом, переконаний в тому, що, якби з перших років нашої незалежності його зміст був засвоєний і сприйнятий активно більшістю нашого суспільства, тобто тими людьми, хто має прямі чи опосередковані стосунки до будівництва нашої держави, то й саме будівництво було б набагато успішнішим. Але перед тим, як вдатися до інтерпретації змісту цього трактату та обґрунтувати його високу актуальність для сьогодення, стисло, вдаючись іноді навіть до телеграфного стилю, окреслимо життєвий шлях Євгена Маланюка.

I

Народився 1 лютого 1897 року в містечку Архангород (тепер – Новоархангельськ), що на чистій та синьоводній степовій річці Синюсі. Закінчив Єлисаветградське земське реальне училище, котре вважалося одним із кращих навчальних закладів на півдні України, і в 1914 році вступає до Петербурзького політехнічного інституту. З початком Першої світової війни перериває навчання – стає курсантом Київської військової школи. А далі – командування у чині підпоручика кулеметної роти на фронті, перехід у військо УНР, трьохрічна служба старшиною оперативного відділу Генерального Штабу України, важкий у моральному плані «ісход» у листопаді 1920 року з рідної землі, перебування у таборах інтернованих у Польщі.

Після того – навчання на інженерному факультеті Української господарської академії в Подєбрадах. Тут, у Чехії, де, завдяки президенту Томашу Масарику, котрий доброзичливо ставилися до наших емігрантів, активно буяло українське культурне життя. Колишній офіцер армії УНР, який, перебуваючи ще в таборі інтернованих, заявив про себе як цікавий поет та літературний критик, став одним із активних учасників так званої «Празької поетичної школи». Ось яким побачила Маланюка у Подєбрадах Зоя Равич, його майбутня дружина: «І раптом до ідальні ввійшов незвичайної вроди молодий чоловік. Він зробив на мене велике враження: високий, стрункий, чорнявий, з гордовито піднесеною головою, з блискучими карими очима, з гладким волоссям, зачесаним наперед на скронях. Незнайомий, що зацікавив мене, легким кроком перейшов ідальню й сів коло порожнього столика, сам один, не підійшовши ні до кого. Відразу витягнув з кишені перо й записник і почав писати.

– Хто це? Я вперше бачу, – запитала я свою знайому тремтячим від незрозумілого зворушення голосом.

– Це – новий студент. Він уже другий рік вчиться на гідротехнічному відділі інженерного факультету Української господарської академії. В 1923 р. він приїхав до Чехії з польського табору інтернованих українських військовиків для продовження студій. Закінчив військову школу в Києві в 1916 р. Був два роки на фронті. Як сотник армії Української Народної Республіки працював від 1918 року при штабі Дієвої армії і був зразковим ад'ютантом отамана Василя Тютюнника, командуючого Дієвою армією. Між іншим, він вже досить відомий серед української громади талановитий поет Євген Маланюк, – відповіла мені К.Г.»

Після закінчення навчання – переїзд до Варшави, де у нього було багато знайомих як серед українських (Юрій

Липа, Павло Зайцев, Наталя Лівицька-Холодна, Олена Теліга), так і серед польських (Юліан Тувім, Ярослав Івашкевич) митців.

Друга світова війна застала Маланюка у Варшаві. Тут він прожив до 1944 року. Розуміючи, що йому не можна залишатися на територіях, які звільнювалися радянськими військами (його прізвище було у списку тих, кого належало арештувати у першу чергу – бо вже надто точно-знущальною була оцінка Маланюком більшовицької влади). Маланюк наприкінці 1944 року подається на захід – то була у його житті ще одна, уже друга еміграція. Знову табори, знову доля вигнанця. Тільки в 1949 році виїхав до Сполучених Штатів Америки, де після типових для емігранта поневірянь отримав посаду технічного рисувальника, на якій працював аж до виходу на пенсію у 1962 році.

Робота була нетворча і виснажлива. Різні думки з'являються, коли уявляєш собі одного з наших кращих поетів та мислителів ХХ століття зігнутим над креслярською дошкою на чужині. Кращих українських митців завжди відлучали від свого народу. Розстрілювали, відправляли в заслання, робили вигнанцями або ж просто оточували глухою стіною замовчування...

А втім, не зважаючи ні на що, Маланюк тримався гідно, з честю ніс звання українського поета. Кожний, хто розмовляв з ним, вражався його розумом, котрий проявлявся у точності та глибині культурологічних та суспільно-політичних спостережень. Пам'ятаю, як при зустрічі з Ярославою Стецько, коли вона як депутат Верховної Ради відвідала Кіровоградський педуніверситет, я запитав її про Євгена Маланюка. «Ви знаєте, він був неймовірно розумний, я таких людей в житті не зустрічала», – сказала вона з такою інтонацією, що я зрозумів: для неї гострий, проникливий розум Маланюка є провідною рисою його як людини.

Був дотепним і іронічним. Багато їздив по США та Канаді з публічними виступами – його запрошували університетські центри та українські емігрантські товариства. Свої вірші читав артистично. Намагався, щоб вони звучали на тлі музики Бетховена.

Проживав в одному з районів Нью-Йорка в невеличкій квартирі, котру зараз називають квартирою-купе. Жив без сім'ї – вона залишилася в Чехії. Розлука з нею постійно ятрилася душевним болем.

Помер 16 лютого 1968 року. Коли відкрили помешкання, то побачили його мертвим у позі людини, котра молилася в останні хвилини свого життя. В кишені піджака знайшли квиток на театральну виставу, яку збирався відвідати ввечері.

II

Євген Маланюк – один із найвидатніших людей у нашій історії, і не лише ХХ століття. Таких людей в історії кожного народу не так і багато хоча б тому, що природа народжує геніїв дуже рідко. Знаю, що моє твердження про Маланюка як про генія може комусь здатися перебільшеним, навіть епатажним, бо й справді не треба так легко-важно ставитися до такого визначення. Я, чесно кажучи, не наполягаю на цьому твердженні, бо добре знаю, що межа між високим талантом і геніальністю вельми умовна і дуже часто її просто неможливо визначити. Але переконаний, що ми через силу-силенну різних причин ще не піднялися до Маланюка як до поета і ще у більшій мірі як до блискучого мислителя. Він – вершина, а ми лише на підніжжі цієї вершини, і підніматися до неї нам ще довго.

Справа в тому, що його геніальність виявляється у рідкісній здатності проникати в сутнісне, в те, що, за словами Павла Тичини, «зветься суть». У своїх судженнях,

у вибудовуванні своїх концептів він фактично був безпомилним – завжди виходив на істину. Можете з ним не погоджуватися – будь ласка. Але швидше всього, якщо ви є людиною чесною, думаючою і розумною, тобто не впертою, все одно з часом ви погодитеся з ним. Таких людей, які безпомилково відкривали своєму народу істину, і справді небагато. Їх можна порахувати на пальцях однієї руки: Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка і... ще хто? Як для мене, то наступний – Євген Маланюк. І це стосується не так його як поета, а як «прозаїка»-есеїста (кажу «прозаїка», бо свою двотомну «Книгу спостережень», котра складається із публіцистичних, культурологічних, націософських, літературно-критичних та теоретико-літературних статей він іменував «прозою» – вочевидь альтернативно вирізняв себе як мислителя від поета).

Зрозуміло, що надалі, аналізуючи його статтю «Малоросійство», я просто зобов'язаний після усього проголошеного доводити тезу про виключну проникливість Маланюка як мислителя, що виражав сутнісне, висловлював істинне. Наведу лише кілька прикладів. Один з них – його шевченкіана, котра складається із низки статей, котрі у своїй сукупності творять системно-цілісний концепт, у якому закодована інформація якогось максимально стиснутого, підсумково-остаточного характеру, до якого поволі рухається і ще довго буде рухатися весь ogromний масив шевченкознавчих студій. Безперечно, що в цьому плані Євген Маланюк випередив усю колишню й теперішню шевченкознавчу науку. Його безпомилково точні оцінки стосуються фактично всіх основних персонажів післяшевченкової історії нашої літератури – починаючи з Пантелеймона Куліша і закінчуючи Ліною Костенко.

Й ще одна визначна особливість есеїстики Євгена Маланюка – його геніальна проникливість у сутність речей

і явищ оформлена в таку «одежу слова», що буквально зачаровує, викликає естетичне задоволення. І це теж є ознакою істинності висловлюваних смислів, бо фальшива чи просто помилкова думка ніколи не втілиться у форму, здатну викликати по-справжньому естетичну емоцію.

Усе сказане про суто літературознавчу есеїстику повною мірою стосується й історіософської та культурологічної есеїстики Маланюка.

III

Безсумнівна геніальність «Малоросійства» як трактату, написаного в есеїстичній манері, полягає у тому, що його автор, інтегруючи на невеликій текстовій площі історичні, націософські, етнологічні, етнопсихологічні та культурологічні підходи, визначив основну проблему української нації – вона була поіменована як «малоросійство». Відбулося надзвичайно точне, глибинне і, кажучи по-сучасному, системне діагностування багатовікової хвороби національного організму.

Чи були в цьому плані попередники у Маланюка? Звичайно ж, були – про цю головну хворобу по-різному писали і П. Куліш, і І. Франко, і Л. Українка, і М. Драгоманов, і Д. Донцов, і В. Липинський... Цей ряд можна продовжувати, бо кожна прониклива людина, заангажована на осмисленні історичної долі свого народу, так чи інакше піднімається до осмислення причин, що заважали та заважають його становленню. Але першим це зробив у дивовижно точному та лаконічному формулюванні Тарас Шевченко в поезії «Мені однаково, чи буду...». Пам'ятаєте, як він запевнює читача, що йому однаково, чи буде він жити в Україні, чи ні, чи «хто згадає, чи забуде» його «в снігу на чужині», і що йому однаково, чи будуть згадувати його на Україні, чи ні. Лукавив, звичайно, Тарас Григорович,

але робив він це заради того, щоб сконцентрувати увагу читача на тому, що йому «не однаково», що найбільше турбує його, на чому сконцентровані всі його почуття і думи. І він підведе читача до цього, найголовнішого, сказавши слова, які Маланюк назве найбільш пророчими в усій світовій поезії:

*Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую збудять...
Ох, не однаково мені.*

У цих словах настільки щільно спресована інформація, що для її більш-менш певного декодування необхідні окремі багатотомні дослідження, у яких би детально пояснювалося, що це за люди, які приспали Україну, в чому їх злість та лукавість, і якими способами вони присипають Україну, і що означає те присипання, з якою метою воно здійснюватиметься, і якими наслідками загрожуватиме українській людині. І що, врешті-решт, означає ось те тривожне передчуття, що «в огні / Її, окраденую, збудять»?

Про цю поезію говорить Євген Маланюк у завершальній частині свого есеїстичного трактату, відзначивши, що малоросійство як явище є еквівалентом нашої «окраденості».

Якщо зараз розпочну розповідати, що малоросійство – це відсутність у людини / суспільства національної свідомості, якщо спробую описати, хто такі «злії люди» і якими засобами вони «присипляли» Україну, якщо візьмуся пояснювати, чому Україна, розбуджена «в огні» революції у 1917–1919 роках, здобула державність (УНР), а потім через свою «окраденість», тобто через високу ступінь малоросійщення її провідної суспільної верстви (інтелігенції, буржуазії...) вона цю державність втратила, якщо

буду говорити про етноцид 30–40-х років ХХ століття (голодомор, репресії, світова війна) і т.д. і т.п. аж до останніх двох революцій – Помаранчевої та Революції Гідності, то змушений буду говорити про надто відомі речі, чого, звичайно, шануючи читача і довіряючи йому, робити не буду.

Проте, в тому-то і особливість Маланюкового тексту, що ці загальновідомі положення його трактату, котрі звучали як одкровення, як найсерйозніші відкриття навіть для діаспорного читача, не кажучи вже про читача підрадянської України, і які зараз сприймаються як відомі речі – це всього-на-всього лише перший, можна сказати, початковий рівень розуміння. І це вже наша проблема, що ми часто задовольняємося цим першим рівнем сприймання, хоч Маланюк настільки точно висловлює думку, настільки уміло її вирізьблює, настільки заряджає її емоційно-смісловую енергією, що вона, здається, здатна пробивати будь-який панцир чи то байдужості, чи зашкарублості, утвореної із затверділих стереотипів. Прислухаємося хоча б до такого пасажу, який буквально оголює думку, істинність якої ми особливо загострено відчуваємо після Революції Гідності, Криму та війни на українському Сході: «На теренах, що офіційно називаються нині ССРСР, – писав він, нагадую, у 1959 році, – а, зазвичай, просто «Росією», процеси не так творення, як **роблення** загальноімперського типу – мали характер радикально-відмінний (від, скажімо, як зазначав Маланюк, «віденської імперії Габсбургів» – *Г.К.*) вже хоча б тому, що державний успіх московської, згодом петербурзької, а від сорока літ знову московської імперії – не знав, не знає і знати не хоче **жадної** особовости: ані особистої, ані суспільної, ані національної, ані навіть регіональної чи клясової. Тому процес формування в Росії типу імперської людини – «росіянина» не був ані процесом історичним, ані процесом взагалі. Це був брутальний,

масово-механічний виріб, виконуваний терористично-поліційною машиною тотально-зентралізованої держави. І, власне тому, що був то механістичний виріб, цебто акція видирання з живого організму підбитих і обезвладнених націй – окремих її шматків, – імперський тип «росіянина» (в замірі, хоч і не органічний, але соціологічно можливий) не постав. В умовах характеристичної мішанини понять «нація – етнос» і «держава-імперія», державна машина в практиці механічно нагинала старі національні організми під етнічний рівень московської маси з метою, розуміється, творити єдино-неділимий нарід – русській, російський чи советський, вірніш, «народ» – в специфічно-російським розумінні цього слова.

Результатом такої наполегливої й планової чинности державної машини – було з'явлення типу не росіянина, а лише: малороса, малополяка, малогрузина і навіть мало-сибіряка»¹.

Писалося це, нагадую, у 1959 році. З того часу тип малополяка вже зник, польська нація не лише дуже швидко повернулася до себе самої і наздоганяє, уже наздогнала (!), а в окремих моментах уже й почала обганяти «старі» європейські держави. Грузини теж активно завершують процес ізживання малогрузинства, сибіряки, якщо приглянутися до поки що несміливих заяв, що йдуть від них, про свою окремішність, знаходяться лише на початку цього процесу.

Подавши загальну картину формування малоросійства, Маланюк починає робити те, що й досі, вже на третьому десятку своєї державності, ми не робимо з різних причин: чи то не наважуємося, чи просто не вистачає через різного роду зашореність звичайнісіньких інтелектуальних зусиль

---

¹ Маланюк Є. Книга спостережень. – К., 1995. – С. 220.

в осягненні суті. Йдеться про **діагностування малоросійства** як хвороби. Маланюк виявився нещадним діагностиком – він назвав хворобу хворобою, проаналізував її симптоми, а потім ще й дав основні поради з її лікування.

І саме ці моменти з його трактату є найбільш злободенними – їх можна і треба проектувати на сучасність, бо це допоможе пізнати і нас самих і найболючіші проблеми нашого життя.

IV

Спочатку про хворобу. «Що ж таке малорос? – запитує Маланюк. І відповідає, оголюючи, як тільки він це умів робити, суть. – Це – тип національно-дефективний, скалічений психічно, духовно, а – в наслідках, часом – і расово.

На нашій Батьківщині, головним історичним родовищі цього людського типу, він набрав особливо-паталогічного і зовсім не такого простого характеру, як на перший погляд здавалося б.

[...] Малоросійство, хоч явище часте і кількісне, – найменш дотикало основну нашу національну масу – селянство (що нас не мусить особливо тішити, бо не маса творить історію). У нас малоросійство було завжди хворобою не лише півінтелігентською, але – й передовсім – інтелігентською, отже поражало верству, що мала виконувати роль мозкового центру нації.

І в цім – **суть проблеми**»¹.

І, нарешті, заключний висновок цього діагнозу: «Скажемо коротко і забігаючи наперед: проблема українського малоросійства є однією з найважливіших, якщо не центральних проблем, безпосередньо зв'язаних з нашою основною проблемою – проблемою Державности. Що більше: це є та проблема, що першою встане перед державними мужа-

¹ Там само. – С. 221–221.

ми вже Державної України. І ще довго, в часі тривання й стабілізації державности, та проблема стоятиме першопляновим завданням, а для самої державности – грізним мементо...

Малоросійство бо – наша історична хвороба (В. Липинський називав її хворобою бездержавности), хвороба многовікова, отже хронічна. Ні часові застрики, ні навіть хірургія – тут не допоможуть. Її треба буде довгі-довгі десятиліття – **іжживати**»¹.

Маланюк – поет, і тому слово підібрав точне, з глибоким та образним внутрішнім змістом – х в о р о б а. І якщо малоросійство – основна хвороба нашого національного організму, то лікування цієї «хвороби бездержавности» в часи, коли нарешті нація отримала свою державу, тобто свою «хату», в якій мала б бути «своя правда і сила, і воля», тобто всі умови для самореалізації, і справді мала б бути як для «державних мужів», так і для тих, кого зазвичай Маланюк та його однодумці відносили до «провідної верстви», першочерговими завданнями. Це ж таке природне бажання – вилікуватися, стати здоровим, жити повноцінним життям та радіти життю.

Завдяки своїй геніальній проникливості в суть речей та явищ, він чітко розумів, що цей процес витискування із себе по краплі рабсько-малоросійської крові буде довгим і важким. До речі, першим, хто заговорив про потребу цілковито замінити кров у національному організмі, був Шевченко. Він мріяв, що його слово найбезпосереднішим чином спричиниться до цього – воно перетвориться в «ножі обоюдні», котрі

*Розпанахують погане,
І вицідять сукровиту,*

---

¹ Там само. – С. 221–221.

*І наллють живої
Козацької тії крові,
Чистої, святої!!!*

І ось ми вже третє десятиліття перебуваємо в цьому процесі заміни крові в національному організмі. Він проходить мляво, із зупинками, з відступами назад. Ізживання малоросійства в ході побудови держави мало б бути, як думалося і надіялося, головною проблемою для державних мужів, проте воно, ізживання, нею не стало. Більше того, якимись прихованими силами і різними витонченими способами проблема малоросійства замовчувалася, завуальовувалася або ж просто не розпізнавалася і таким чином постійно пересувалася кудись у маргінес, подалі від суспільної уваги.

З часом, звичайно ж, будуть проведені дослідження, яким саме способом відбувалося це гальмування. Стануть темами майбутніх дисертацій інертність процесів в пострадянському суспільстві, що довгий час були представлені комуністичними і соціалістичними силами (той, хто пам'ятає склад Верховної Ради перших чотирьох-п'ятьох скликань може проаналізувати, наскільки чітко, вважай на смерть, до останнього не тільки трималися за минуле комуністи-симоненківці та соціалісти-морозівці, а й усіма можливими засобами намагалися протистояти національно-свідомим силам, до яких вони були в непримиренній опозиції. Буде вивчена роль олігархату, який зумів з перших років незалежності захопити не тільки заводи, фабрики, теплоходи та банки, а й телеканали, які для нього виявилися набагато важливішими за пошту й телеграф.

Буде проаналізовано, як поступово, вельми планово і продумано, створювалася ситуація, коли народ поступово ізолювався від національної культури навіть більше,

ніж в радянські часи – причому, ставка робилася на маргіналізацію найбільш впливових, здатних пробуджувати масову національну свідомість засобів – українського кіно та естради.

Був свідком першого фестивалю української естрадної пісні «Червона рута», що проходив у вересні 1989 року в Чернівцях. Після його буквально тріумфального успіху думалося, що через кілька років українська естрадна пісня завоює серця не лише мільйонів українців, а й здобуде палких прихильників у всьому світі. Пам'ятаю, як після того тріумфу захвилювалися російські естрадні знаменитості, як тривожно заметушилися їхні продюсери, як організовано здійснили операцію замовчування залежні від олігархату телеканали. Практичні результати цієї **зздричної** стривоженості виразно проявилися уже під час проведення другого фестивалю у Запоріжжі в серпні 1991 року, якраз в переддень ГКЧП – тоді організаторам було створено багато труднощів різного плану, та й інформаційна блокада виявилася максимально щільною.

У роки незалежності цих організаційних труднощів ставало ще більше. Раптом постав альтернативний до «Червоної рути» за своїми типово малоросійськими музичними смаками, психологією, складом учасників фестиваль «Гаврійські ігри», в який олігархат вкладав величезні кошти, а підпорядковані йому телеканали організовували шаленну розкрутку. В результаті – українськомовна «Червона рута» була перетворена в другорядний пісенний фестиваль. Малоросійство торжествувало.

Посилаюсь на цей приклад як на типовий для тих сфер, які мали б завдяки своїй здатності до масового і масованого психологічного впливу, мали б стати, але не стали основними засобами існування малоросійства. Історія «Червоної рути» в тих чи інших модифікаціях повторена

у таких стратегічно важливих напрямках масового впливу як телебачення, кіно, книговидавання – саме тут цілеспрямовано та кваліфіковано робилося все можливе, щоб націоформуюча потуга цих засобів була максимально ослаблена.

Зараз, після Революції Гідності, розкрилися факти свідомого нищення збройних сил держави з допомогою російської агентури. Можна лише уявити, скільки мозкових центрів у «дружній» сусідній державі розробляли стратегію і тактику зупинення природних процесів ізживання малоросійства, скільки агентів працювало на цю злу справу, скільки нафтодоларів витрачалося на підтримку окремих політичних партій, на підкуп депутатів, державних чиновників, редакторів масових видань, окремих журналістів і т.д. і т.д. Багато про що знаємо завдяки очевидності, багато з таємного стало явним після Революції Гідності, багато чого настільки засекречено, що й невідомо, чи ж колись дізнаємося.

Проблема в тому, що через низку причин з боку держави цим тенденціям з консервування віками зрощуваної малоросійської свідомості довгий час нічого не протиставлялося – на цьому фронті боротьби за гідне майбутнє держави відбувалася фактична здача позицій без бою. Якщо з боку національно свідомих сил і спостерігалися певні спроби організувати оборону (про наступ майже не йшлося), то вони були якимись дуже млявими, а, головне, малопрофесійними, тобто такими, що не відповідали сучасним «технологіям» впливу на душу і розум змалоросійщеної людності, яка продовжувала приводити до влади фактичних ворогів української державності – і в першу чергу комуністів, представників олігархату та абсолютно проросійських та агресивних щодо всього українського представників донецького криміналітету. «Банки, пошта і

телеграф» два десятиліття української державності були не в руках національно свідомих сил. Та й досі, здається, в них не перебувають...

V

Але повернемося до діагнозу малоросійства як хвороби. Євген Маланюк висловлює важливу для розуміння першопричин наших сучасних проблем думку, що люди, котрі ніби-то й підпадають під визначення «свідомий українець» та «ширий патріот», все ж дуже часто несуть у собі певні «відхилення від норми», які швидше за все пов'язані з проникненням у їх «генофонд» малоросійських «хромосом». «Діячі Центральної Ради малоросами не були. Вони були здебільша тими, що їх окреслюється виразом «свідомі українці» (р. 1918 досить двозначно казали «переконаний українець»). Але майбутній історик не зможе політику Центральної Ради пояснити інакше, як присутністю в ній політичного малоросійства, яким були люди того покоління отруєні: брак найелементарнішого національного інстинкту і параліч політичної волі – були наявні»¹.

Це глибоке спостереження, котре чудово ілюструє все ту ж здатність Маланюка проникати в суть явищ, підтверджено всім ходом новітньої української історії, де брак політичної волі проявлявся чи не в кожному політично важливому моменті. «Не вистачає політичної волі» – це одна з постійних фраз, що адресується нашим державним мужам від першого року незалежності і до сьогоднішнього дня. Щодо президентів, то тут навіть помітна закономірність – чим більше він заявляє про себе як «ширий українець» (В. Ющенко), тим менше у нього виявляється

---

¹ Там само. – С. 223–224.

твердості й цілеспрямованості у вирішенні державницьких питань. А якщо і з'явився президент з «твердою» політичною волею (В. Янукович), то вона була відверто бісівська, руйнівна, спрямована (можливо, й навіть на підсвідомому рівні) на знищення держави – звичайно, першопричиною такої «політичної волі» у Януковича та його соратників було малоросійство у його патологічному проявлені, що межує із погано замаскованим зоологічним антиукраїнством. Держава і народ були для них настільки чужими, що вони без найменших порухів сумління, не відчуваючи жодних сентиментів, окрім, можливо, азарта клептократ-мародера, обдирали їх як липку.

Але вони – загострений до аномальності прояв малоросійства. На своїх нижчих рівнях хвороба малоросійства теж симптомувала клептократією, а це означає, що вся життєва енергія малороса-чиновника втілювалася у справи, котрі аж ніяк не сприяють державотворчим процесам. Іншими словами, психологія малоросійства через свою несумісність із високорозвинутою національною свідомістю ослаблює почуття відповідальності за загальну справу (долю народу, країни), натомість посилює індивідуалістську ментальність, котра знайшла своє точне вираження у відомому екзистенційному смислі «моя хата скраю».

Брак політичної волі як симптом хвороби малоросійства Маланюк поєднує з іншим симптомом – «браком найелементарнішого національного інстинкту». До проблеми втрати «національного інстинкту» він звертався неодноразово і не лише в статті «Малоросійство». На жаль, це спостереження виявилось чи то складним, чи то просто незручним з деяких точок зору для осмислення, в тому числі й наукового. Через те і знаємо про нього мало – цей, чи не найголовніший симптом головної національної хвороби не проаналізовано. *«В нормальній, незмалоросійще-*

ній психіці кожного сина свого народу існують своєрідні «умовні рефлекси» національного інстинкту: чорне – біле, добре – зле, вірне – невірне, чисте – нечисте, Боже – дявольське»¹. Якщо спроектувати цей концепт на результати виборів чи то президента чи Верховної ради з початку незалежності, то переконаємося в абсолютній точності цього спостереження – рівень змалоросійщення того чи того регіону визначав, кому населення віддає перевагу – білому чи чорному, доброму чи злому... Дякуючи Богу, весь хід нашої новітньої історії показав, до якої політичної сили стосується те чи інше визначення.

«В малоросійстві ці рефлекси, – продовжує Маланюк свої міркування щодо національного інстинкту, – пригадують і слабнуть часом аж до повного їх заникну. В такім стані сама-но праця інтелекту не помагає, бо буде завжди «спізнена».

І знову дивовижно точне попадання в «десятку» – в суть проблеми. Затлумленість національного інстинкту певною мірою знижує «працю інтелекту», не дозволяє точно вирізняти «добре – зле», і в кінцевому результаті не дає змоги вибирати з багатьох можливих саме **оптимальні** рішення. Усі важливі рішення політичного чи економічно-господарського життя у нашій країні були позначені ось тією помилковістю, що була результатом послаблення національного інстинкту, а значить, і інтелекту. І справа не лише в тому, що чехи, котрі дуже рішуче і з продуманою раціональністю витравлювали в собі **малочешство** (цей процес набував наочності у їх рішучому прагненні очистити свою мову від німецьких слів) у критично-важливий момент своєї історії обрали дисидента, одного з провідних своїх інтелектуалів Вацлава Гавала, а ми – колишнього чільно-

¹ Там само. – С. 224.

го комуністичного чиновника, а після нього й колишнього «червоного директора» з яскраво вираженою совково-малоросійською свідомістю.

Протягом двох перших десятиліть нашої державності ми борсалися у трясовині малоросійства, і кожна наша спроба якось вирватися із неї закінчувалася невдачею. Усе йшло не так, як мало б іти. Притлумлений національний інстинкт – це не лише ослаблена політична воля, але й ослаблений емоціональний інтелект, а разом із ним – і ослаблена мрія, відсутність візії майбутнього. В усіх наших розмовах про «нову, красиву, багату і європейську Україну» немає якогось конкретизованого бачення цієї України, тобто немає побудованої на конкретиці опредмеченої Мрії, котра володіла б притягальною силою і надавала нашим помислам і діянням рішучої енергії.

Працюючи над дослідженням «Емоціональний інтелект Тараса Шевченка», я переконався, що загострений національний інтелект поета був головним чинником його інтелектуалізму, завдяки якому він настільки тонко розумів суть речей і явищ, настільки тонко розрізняв істинне і неістинне, правду і кривду, добро і зло, що його оцінка і розуміння тогочасних суспільно-політичних процесів, що стосувалося, наприклад, таких категорій як «самодержавство», «тоталітаризм», «колоніалізм», було настільки глибоким, що обігнало чи не на століття їх осягнення світовою думкою.

Ми зробили безліч стратегічних помилок – не зуміли вибрати правильний шлях у збереженні потужного виробничо-промислового потенціалу, котрий дістався у спадок, не виробили оптимальної моделі реформації нашого сільського господарства. І «ми дивились і мовчали, Та мовчки чухали чуби», спостерігаючи за клептократією чиновництва, за безглуздям, котре творилося в охорон-

но-правових органах, в освіті, в медицині, в усіх сферах нашого життя. І не знали, як вибратися із цієї трясовини, куди ми забрели зі своїм ослабленим національним інстинктом – інстинктом самозбереження.

VI

Не зважаючи на свою нещадну аналітичність, з якою Маланюк визначав та діагностував нашу головну національну хворобу, все ж він робив це тверезо, без панічних настроїв, з глибокою вірою в те, що в народі достатньо внутрішньої сили, щоб ізжити із себе малоросійство. Не було в Україні ХХ століття більш критичного щодо своєї нації поета, але, водночас, не було й поета, котрий, розуміючи всю жорстокість випробувань, які випали на історичну долю українського народу, все ж був переконаний у невичерпальності його духу. І така віра не була суто інтуїтивною, ні, Маланюк розумів це як людина, що не лише тонко відчуває, а й розуміє неубієнність живого духу своєї нації – вона, ця неубієнність, проявлялася у тому, що постійно з'являлися все нові й нові не тільки охоронці та виразники національного духу, а, що дуже важливо, його творці. Цей процес *невичерпальності* нації виражено в одніменній поезії:

*І так розіп'ята – віки, –
Вогонь буття не загасила.
Невичерпаний дух який!
Яка непереможна сила!*

*Гноблять, калічать, труять рід,
Ворожать, напускають чари,
Здається, знищено вже й слід.
Лиш потурнаки й яничари.*

*І ось – Стефаник і Куліш,
Ось – Коцюбинський, Леся – квіти
Степів страждальної землі,
Народу самосійні діти!*

*А то підземно загуде
Вулканом націй ціла раса –
І даром божеським гряде
Нам Прометеїв дух Тараса.*

За Маланюком, поява Тараса Шевченка як «божеського дару» стала вирішальним моментом у питанні «бути чи не бути» нації. Відповідь однозначна: бути! І питання остаточного ствердження цього «бути!» стало лише питанням часу. «Прометеїв дух Тараса» – це енергетичне стимулювання духу нації. З Шевченком воля вже стала неубієнною.

Не будемо зараз простежувати основні етапи, що засвідчували б оте «бути!». Національний організм дуже важко повертався до життя – іноді створювалося враження, що його пульс був ледь відчутним. Про такі моменти добре сказала Ліна Костенко в поезії «Плем'я Тода»: «Здається все. Здається, вже кінець». Богом дарована незалежність автоматично не вирішувала процес доформування явно недоформованої нації. Виявилось, що без боротьби, без жертвності мільйонів і навіть – прости, Господи! – без крові – і великої! – не обійтися, що ще доведеться прийняти багато викликів і пройти ще не одне випробування. Але процес пішов. Помаранчева революція засвідчила активне пробудження національного організму в умовах незалежності, але тут же стала очевидною буквально могутня гальмуюча сила ще майже не ізжитого малоросійства. Ситуація: крок вперед – два кроки назад. Революція Гідності – новий, значно потужніший удар пульсу. Це вже вищий рівень самоствердження, який дав відповіді на деякі

кардинальні питання, і головне з них – у горнилі цієї революції і наступної за нею війни з Росією почалися активні процеси зародження української політичної нації. Це надзвичайно важливий процес, він потребує глибокого вивчення і фахового організованого корегування з боку державних і громадських інституцій. Поки що одного й другого немає. Процес переважно стихійний, але, дякуючи Богу, він відбувається в демократичних умовах, а це означає, що він є активним і, в принципі, самоорієнтованим, таким, що вже керується національним інстинктом. Спостерігаючи за теперішніми політичними телешоу, з радістю відзначаєш, що розпочався процес оновлення політичної еліти – все більше з'являється молодих інтелектуальних людей, повністю або частково позбавлених комплексу малоросійства, і все менше – дрімучого чи й навіть замаскованого антиукраїнства. Проте треба чітко розуміти, що це лише початкова стадія формування нової політичної еліти, що попереду ще складний шлях до більш зрілого утворення нового покоління державних мужів, які зуміють остаточно маргіналізувати малоросійство як явище, після чого стане можливе активне будівництво по-справжньому модерної політичної нації, котра через свою новонародженість набуде особливої пасіонарності.

Чи ж знаходимо у Маланюка думки, які б стосувалися цього нового етапу ізживання українством своєї задавненої хвороби? Так! І їх, думок, злободенних для нашого часу, є немало. Чи не найперша з них: «Напружене **т в о р е н н я Д у х о в о ї С у в е р е н н о с т і** – ось рецепт, що був і буде найбільш трудний, але й найбільш істотний і всеобіймаючий. Цей рецепт, до речі, виключає – якнайгістріше – імітацію, декламацію, патріотичну позу, барокове «здаватися, а не бути»¹.

¹ Там само. – С. 229.

Кожне слово у цій цитаті настільки точно і наповнене смыслом, що його варто цінувати на вагу золота – воно потребує найретельнішого осмислення і найширшого обговорення, до якого на даний момент наше суспільство ще зовсім не готове, бо йдеться про творення Духової Суверенності в нових умовах, а саме – в умовах формування нової політичної нації, де замість *«імітації, декламації, патріотичної пози, барокового «здаватися, а не бути»* має бути найсерйозніша змістова робота з творення нової духовності, якщо хочете, нової української людини, робота, здійснювана найсучаснішими засобами впливу. Література, кіно, телебачення або ж, виходячи з теперішнього «рангу впливовості», телебачення, кіно, література, преса в рамках **домовленої узгодженості** між державою і суспільством, мають бути системно сконцентровані власне на творенні нової духовності, нової України. Кажу «в рамках домовленої узгодженості», розуміючи, що в нових демократичних умовах не можна диктаторськими способами реалізовувати метод, подібний до «соціалістичного реалізму», проте і принцип «лібералізм без берегів» не підходить хоча б тому, що вже надто багато в тому лібералізмі, у тому бажанні дотримуватися загальноприйнятих у вільному світі «стандартів» нашого рідного примітивізму та професійної бездарності. У складних умовах національного та духовного будівництва відсутність глибокої заангажованості національною ідеєю, ідеєю Нової України, про яку можна говорити як про відсутність заангажованістю Правдою (у Шевченковому розумінні цього слова), є ознакою непрофесіоналізму, власне того непрофесіоналізму, котрий і спричинений атрофією національного інстинкту.

Розумію, скільки обурливих пасажів може викликати ця пропозиція щодо заангажованості національною ідеєю – їх зміст легко передбачити, бо вони вже не раз були

на слуху. Не вступатиму в дискусію, просто відзначу, що в телебаченні, в пресі, літературі майже щодня і у великій кількості зустрічаються приклади типових проявів малоросійства, котре виявляється або в щирому «шароварництві», або в примітивному розумінні «свободи слова», або у замаскованому антиукраїнстві. Причина? Та ж притупленість національного чуття, котре виявляється у небажанні створити **своє**, підтримати **своє**. Хіба той парад вражаюче талановитих співаків, який продемонстрований на телепередачах «Голос країни», не може бути матеріалом для створення конкурентноздатної, спроможної витіснити із вжитку десятиліттями нав'язувану нам російську поп-культуру, що продовжує з'являтися на наших телерадіоэфірах?

Інша Маланюкова теза, що спрямована на способи існування малоросійства, стосується підвищення інтелектуальної активності, тобто активізації думки, розуму. «Коли ж зупинилися над областю національного інтелекту, то автоматично приходимо до поняття з н а н н я, тобто досліду, студій, висновків і зформувань. Наше бо знання не має носити характеру абстрактного, а мусить бути направлене остаточно на одержання знаття – отого, власне, приповідкового знаття, якого так часто бракувало землянам, коли то, чухаючи потилицю вони *post faktum* нарікали: «Якби ж то було знаття!..»¹.

Зараз, в роки незалежності, ми часто опиняємося в ситуації, коли доводиться чухати потилицю і нарікати *post faktum* «Якби ж то було знаття!».

Про малоросійство як про свою головну національну проблему ми говоримо вкрай неохоче – одні з етичних міркувань (бо ж не хочуть ображати ту частину нашого

---

¹ Там само. – С. 230.

народу, яка, скажімо, висловлюється на кшталт того, «што какая різниця, на каком языке говорить! Разве это так важно? Главное, щоб ми друг друга розуміли!», інші – через те, що і справді не розуміють малоросійство як гальмівний чинник нашого поступу. За великим рахунком можна сказати, що ще навіть не актуалізована проблема, пов'язана з кардинальними змінами в політичній карті України, що спричинені Революцією Гідності. Йдеться про те, що величезна маса населення східних територій України під впливом війни на Донбасі розчарувалася в «руском мире» і все більше починає вважати себе українцями. Зрозуміло, що це тектонічне зрушення є важливою складовою процесу утворення української політичної нації. Але ж, скільки треба ось того «знаття», скільки треба глибокого державного мислення, щоб вибудувати стратегію і тактику бездоганно точного державницького управління цим процесом! І це стосується не тільки політичних рішень, ні. Вони мають бути узгоджені з добре продуманими діями духовно-культурницького плану.

Отже, до вже відомих нам понять **національне чуття** (інстинкт) та **національна воля**, додається третє – **національний розум, «знаття» (інтелект)**. Плекання у собі цих якостей, їх вираження та укріплення – це і є, за Маланюком, ось та стратегія і тактика існування малоросійства.

До цієї **тріади умов** все-таки потрібно додати ще одну: **ідейний порив**. Епіграфом до своєї «Книги спостережень» Маланюк поставив слова В'ячеслава Липинського, який, звертаючись до діячів епохи першої спроби утворити державність, буквально наказував, як діяти, організовуючи людей на державотворчі діяння. Ці слова повною мірою стосуються і нас, сьгоднішніх: «Навчіть їх любити, а не ненавидіти один другого. Скажіть їм, що Україна це не рай земний – бо раю на землі не може бути, – а найкраще

виконаний обов'язок супроти Бога і людей. І скажіть їм, що Україна не створиться хитрими спекуляціями, а тільки великим і організованим ідейним поривом...

...Тільки великим хрестовим походом Духа на українське пекло тілесних пристрастей і хаосу матерії можна створити Україну».

Як важливо для нас, сьогоднішніх, проїнятися цим «великим і організованим ідейним поривом»!

ДОДАТКИ

ПИСЬМОВИЙ ТВІР ЄВГЕНА МАЛАНЮКА – УЧНЯ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО РЕАЛЬНОГО УЧИЛИЩА

Цей письмовий твір випускника 6-го класу Євгена Маланюка знайшов в архівах Єлисаветградського реального училища Леонід Куценко. Судячи із підписів в кінці твору, його перевіряли три викладачі: він мав бути бездоганно точно оціненим. Шість учнів із класу отримали двійки. Жодної відмінної оцінки і лише три четвірки. Євген Маланюк отримав четвірку. В рукописі твору не було жодного виправлення, котре стосувалося граматичної чи стилістичної помилки. Тільки в кількох місцях були якісь підкреслення хвилястою лінією – вочевидь, той, хто перевіряв, відзначав для себе якусь думку, висловлену юним Женею Маланюком.

«2 мая 1913 года.

Письменная работа по русскому языку
ученика шестого класса Елисаветградскаго Земского
Реального Училища Маланюка Евгения

Значение Жуковского в русской литературе

Под термином «романтизм» разумеют то общественно-литературное настроение, каторое начинает господствовать в конце XVIII и начале XIX веков на Западе.

Романтизм был ярким протестом против рассудочно-холодной «философии разума» XVIII в. Своей искренностью, религиозностью и стремлением к природе (переходящей в крайность, напр., у Руссо). Хотя у разных писателей это настроение различно выражалось. Одни вдавались в крайности, и их поэзия была мрачной, бурной, непримиримой, напр., у Байрона, другие же, наоборот,

были светлыми идеалистами-«романтиками» (последний тип поэтов выведен в лице Ленского в «Евг. Онег.» Пушкиным).

Жуковский уловил в этом литературном настроении только светлое, только примиренное, и поэтому в его произведениях такая глубина доброты, искренности и одухотворенной, мечтательной грусти. Все это было следствием особенного душевного склада В.А. Жуковского. Знакомя русское общество с романтизмом, он показал его в таком светлом ореоле красоты, в такой упоительной гармонии, что Пушкин впоследствии надписал к портрету Жуковского искреннее 5-ти стихие: «Его стихов пленительная сладость...»

В своих произведениях Жуковский высказал новый взгляд на поэтическое творчество, совершенно не похожий на тот, который был до него. Он смотрел на поэзию, как на «религии небесной сестру Земную», и потому творчество его было нечто высокое и знаменательное; поэтические произведения его не были «вкусным лимонадом», а имели уже окраску тех «звуков сладких и молитв», которыми характеризовал Пушкин поэзию.

Личная жизнь Жуковского имела много грустного, даже трагического: несчастная любовь к М. Протасовой, (оставившая в его сердце навсегда застывшую скорбь), смерть друга – А. Тургенева, болезнь жены и наконец, почти полная потеря зрения. Все это имело отражение в его произведениях потому, что жизнь его была в поэзии и поэзия в жизни, настолько искренен он был. Грусть его не бурная и мрачная «мировая скорбь», а полная примирения, – тихая печаль, превращающаяся в упоительную мелодию над пером поэта («Ты предо мной явилась тихо...», «Сельское кладбище»).

Мирозозерцание Жуковского наиболее ярко вылилось

в его произведении «Теонь и Эсхил». Здесь мы чувствуем его мягкую душу, которая была проникнута светлым оптимизмом.

Эта покорность судьбе, это христианское смирение и вера в «знакомую, но тайную страну» до конца жизни не оставляет Жуковского, и до конца жизни он не утратил своего юношески бодрого идеализма и религиозности.

О Жуковском нельзя говорить как о самобытном поэте. За немногим исключением, его сочинения представляют из себя переводы и заимствование, но эти произведения настолько проникались собственным духом Жуковского, что зачастую, будучи верны с подлинником в деталях, они по духу были оригинальными произведениями. Может быть, благодаря переводам, Жуковский не стал национальным поэтом; это усиливалось еще и тем, что он переводил произведения только сродные по настроению с настроением собственной души. Поэтому такие переводы одухотворялись искренним вдохновением самого Жуковского (баллада «Людмила» и «Ленора» Бюргера).

Прибавить к сказанному красивый, гибкий язык его баллады и элегий, доведенный почти до совершенства и не похожий на тяжение стиха Ломоносова и Державина, выразительность и гармоничность стихов, мы поймем, как понимали и любили читать его современники, как ценили они этого доброго, гуманного поэта, рассказавшего и пересказавшего им так много красивых сказаний, познакомившего их с западной литературой, переведенной красивыми, звучными стихами. Наконец подбор этих произведений был таков, что читавшая публика проникалась светлым мирозерцанием, Жуковского, его идеальной, чистой душой, сквозившей в каждом произведении, его религиозностью и порывам устремления к идеалу «в знакомой, но тайной стране», сознание о которой должно

примирять человека с сырой и не всегда хорошей действительностью.

Не смотря на то, что Жуковский был не самобытным писателем, он навсегда оставил светлую память возвышенного романтика в русской литературе. Его произведения воспитывали современную молодежь, у него было много подражателей. А в то время, когда Жуковский, уже почти слепой, доживал свою последнюю, лебединую песнь, подымалось новое Солнце России – первый национальный поэт – Пушкин».

**ЄВГЕН МАЛАНЮК, ЄЖИ ГЕДРОЙЦЬ.
ЛИСТИ. 1948–1963**

За виданням Jerzy Giedroyc, Jewhen Małaniuk,
Listy 1948–1963. – Warszawa: Więzi. – 2013. – 168 s.

Упорядник та автор приміток Галина Дубик.
Переклад з польської Кирила Поліщука.

-1-

17 серпня [1948]

Шановний Пане,

Пан Єжи Стемповський¹ домовлявся² із Вами щодо опрацювання для нашого часопису «Культура» української культурної хроніки, і, наскільки я орієнтуюся, ви між собою узгодили форму цієї хроніки. Дуже на це сподіваюся, і дуже розраховую на цінну співпрацю. Як скоро можна сподіватися на перші матеріали? Подаю до відомості, що номер закриваю кожного п'ятого числа місяця.

Тішуся з відновлення контакту, долучаю найкращі вітання!

Єжи Гедройць

---

¹ Єжи Стемповський (1893, Краків – 1969, Берлін) – поет, літературний критик, перекладач, один із найвизначніших польських есеїстів. Публікувався під псевдонімом Павло Гостовець. Мешкав у Швейцарії. Співпрацював із часописом «Культура». Був хрещеним батьком сина Євгена Маланюка Богдана.

² У листі від 21 липня 1947 року Є. Стемповський писав до Є. Гедройця: «Співпраця українських літераторів із «Культурою» забезпечена. Маю на увазі трьох чудових письменників: Юрія Клена, Леоніда Мосендза та Євгена Маланюка. Їх трьох добре знаю, і, вочевидь, зумію намовити їх писати».

31.VIII.[19]48

Eug Małaniuk
Regensburg, Dreimohren str. 7/2

Шановний Пане редакторе!

Перепрошую за спізнення через хворобу. Із приємністю прийняв пропозицію п. Єжи Стемповського, як і взагалі можливість співпраці з дуже добре редагваною «Культурою». Але вже на початку писання задумався про те, що про культурне життя нашої еміграції писати дуже важко з багатьох причин. Стисло кажучи, це дуже скудне життя – можна було писати тільки про фрагменти. Може краще вдалося б написати про еміграцію загалом? Може вдалося б написати есей про цю добу?

Мій колега п. Мосендз¹ мав настільки полегшене завдання (Парнасці), що писав про цілком кристалізовану літературну школу, яка вже є історією.

У будь-якому разі, я беруся за завдання і маю надію щось надіслати, на жаль, тільки у вересні. Я щасливий, що маю зараз контакт із варшавськими друзями, але п. Є. Стемповський мовчить протягом кількох місяців, досі не маю контакту з Чапським², Лободовським³, Бончковським⁴... Де вони є? Які їхні адреси? Перепрошую, що

---

¹ Леонід Мосендз (1897, Могилів-Подільський – 1948, Бльонау, Швейцарія) – український поет, прозаїк, есеїст. На сторінках «Культури» під псевдонімом Леонід Корзон опублікував статтю «Українські неокласики-парнасці».

² Юзеф Чапський (1896, Прага – 1993, Мезон-Лаффітт поблизу Парижа) – польський художник та письменник, у 1939–1941 році був військовополоненим радянських таборів. Після Другої світової війни емігрував до Франції. Автор мемуарних книг про ГУЛАГ. Брав активну участь у виданні часопису «Культура».

пишу про це все до Вас, пане редакторе, але «Культура» зараз є для мене єдиною точкою контакту зі світом країни та народу, з яким мене поєднала доля, і також – зі світом взагалі. Друкую зараз ряд статей (есеїстичного характеру) про Росію останнього царя. Постараюся вислати ці статті – може пан редактор (після ознайомлення) захоче їх перекласти в «Культурі».

Вітання усім моїм милим і незабутим приятелям-літераторам та митцям!

Міцно тисну руку,
Євген Маланюк

P.S. Чи можу отримати хоча б старі номери лондонських «Відомостей»⁵ – тут ніде не можу дістати.

А може і «Культуру»?

За номер 7 – дуже дякую.

Чи можу отримати останню книжку Казіка Вежинського⁶?

---

³ Юзеф Лободовський (1909, Люблін – 1988, Мадрид) – польський письменник, поет, перекладач і публіцист. Захоплювався українською культурою і пропагував її в Європі. Був постійним співробітником часопису «Культура».

⁴ Владзімеж Бончковський (1905, Сибір – 2000, Вашингтон) – польський публіцист, у свій час один з головних спеціалістів з питань Східної Європи, діяч прометейського руху, засновник кількох видань. Після війни Бончковський був одним з ініціаторів створення Інституту Близького і Середнього Сходу в Єрусалимі, працював у Бібліотеці Конгресу у Вашингтоні.

⁵ «Відомості» (пол. «Wiadomości») – польський суспільно-літературний тижневик, який видавався у Лондоні з 1946 по 1981 рік.

⁶ Казімеж Вежинський (1894, Дрогобич – 1969, Лондон) – польський поет, автор багатьох збірок поезій і книжки про Ф. Шопена. Олімпійський чемпіон з мистецьких змагань на Олімпійських іграх 1928 року в Амстердамі у змаганні із поезії. Один із засновників літературної групи «Скамандр» (пол. «Skamander»).

10 вересня [1948]

Дорогий Пане,

Дуже дякую за лист від 31 серпня. Безперечно, щоразу важче писати про культурне життя еміграції, яке завжди має тенденцію до скудності. Але думаю, що можна час від часу давати синтез. Пізніше можна вже оперувати фрагментами. Зрозумійте, що я дуже охоче взяв би есей про еміграцію взагалі. Якщо це можливо, то хотів би отримати матеріал до 25 вересня.

Чапський тут, ми навіть живемо разом. Адреса: 1, Av. Cornaille. Maisons-Laffitte. Seine et Oise. Лободовський в Іспанії: Madrid. Conde de Panavale 601A. Бончковський постійно живе в Єрусалимі. Нещодавно через обставини перебрався до Бейруту. Можна йому писати на Legation de Pologne. Beyrouth. Liban. Ліван досі визнає лондонський уряд.

Номер «Культури» 8–9/10 висилаю і буду висилати постійно. Також постараюсь переслати «Відомості». Вежинського матиму найближчими днями, тому охоче вишлю.

Тішуся, що ми списуємось, шлю багато сердечності.

Єжи Гедройць

22.IX.[19]48

Шановний Пане!

Сердечно дякую за лист та адреси. Статтю почав писати, хоча йде вона нелегко, але завтра-післязавтра вишлю – прошу не гніватися за спізнення. Це будуть думки про еміграцію з особливим долученням культурного життя. Обсяг близько ½ аркуша.

При нагоді прошу потурбувати п. Єжи Стемповського:
чому він так уперто мовчить?

Ну, а поки зичу усього хорошого. Чекаю на «Культуру»
та «Відомості».

Із пошаною,
Є. Маланюк

-5-

23.IX.[19]48

Шановний Пане редакторе!

Пересилаю нарешті статтю¹, але прошу пам'ятати: це
вступ – тло. Не з точки зору кількості, але суті. Вважав,
що без цього тла образ буде неповний. Одночасно пере-
силаю дві книжки старшого вже київського письменника
В. Домонтовича «Доктор Серафікус» і «Без ґрунту». Ос-
тання повість має відношення до Шимановського, тобто
до однієї з його сонат. Тому може варто послати ту книжку
Лободовському для перекладу підходящих фрагментів у
«Культурі».

Сподіваюся, що рукопис не спізнився.

Міцно тисну руку,
Є. Маланюк

-6-

7 жовтня [1948]

Дорогий Пане,

Дуже дякую за лист від 23 минулого місяця і за руко-
пис. Не поміщаю його в жовтневий номер, адже прийшов
він на кілька днів пізніше. Зрештою, хотів би одразу помі-

---

¹ Згадана стаття – «Народ у дорозі» – була опублікована у 15
номері «Культури» за 1949 рік під псевдонімом Ю. Кардош.

стити дві частини. Якщо це можливо, то просив би прислати до 20 цього місяця продовження і я помістив би тоді одразу все.

Правду кажучи, хотів би аби Ви надіслали рукопис українською, який тоді буде перекладений у редакції. Перекласти можна значно точніше, а при редактурі польського тексту можуть бути непорозуміння чи помилки.

Із книжок отримав тільки «Серафікуса». «Без ґрунту» не прийшло. Як отримаю, то віддам обидві книжки Лободовському для рецензування.

Щодо Стемповського, то він уже повинен бути у Німеччині, куди виїхав на кілька тижнів. Не знаю його адреси, але думаю, що напевно він із Вами зв'яжеться. Якщо Ви його побачите, то прошу переказати, що я нетерпляче очікую від нього новин.

Чи «Відомості» вже приходять до Вас?

Долучаю багато сердечності,
Сжи Гедройць

P.S. Чи могли б Ви вплинути, аби «Трибуна»¹ вислала нам номер?

-7-

Ваш лист був відкритий (незаклеєний)

12.X.[19]48

Шановний і дорогий Пане редакторе!

Так, це моя вина – до цього часу не надіслав другої по-

---

¹ «Українська Трибуна» – громадсько-політичний тижневик націоналістичного напрямку, виходив у Мюнхені 1947–1949 роках. «Українська Трибуна» містила коментарі й огляди міжнародних подій, еміграційного життя, інформації з України, документи з підпільної боротьби, хроніку життя таборів переміщених осіб, українських організацій, фейлетони тощо.

вісті Домонтовича, але сподіваюся, що завтра-післязавтра знайду і вишлю. Цілком погоджуюся, що краще надрукувати цілу статтю за один раз. Я мав дуже багато дрібних, але неприємних справ (життя, праця etc.), так що статтю до сьогодні ще не закінчив. Однак маю надію, що до 20–25.X Ви будете мати її повністю.

Щодо мови – ніколи не мав ілюзій щодо своєї польської, але все ж вірив, що вона не аж настільки погана. Нажаль – зараз відчув, що Ви маєте до моєї польської багато застережень. Тому шкодую, що писав польською. Але нехай вже так і буде – за всілякі стилістичні корективи – буду дуже вдячний.

«Відомості» – ура! – отримую – вже другий номер. Прошу переказати мою сердечну подяку п. Гридзевському¹. Але я здивований, що до цього часу не маю «Культури». Не мав також номера 9–10. Дуже прошу вислати.

А тому – перепрошую за мою мимовільну українську неточність та неакуратність, буду старатися виправитися.

Сердечно тисну руку,
Є. Маланюк

P.S. До «Трибуни» пишу – і за можливістю буду розмовляти.

P.S. Єжи Стемповський мовчить, мов заклятий.

---

¹ Мечислав Гридзевський (1894, Варшава – 1970, Лондон) – польсько-єврейський історик, фейлетоніст, журналіст, редактор і видавець. Один із засновників і практично одноосібний редактор часопису «Відомості» (пол. «Wiadomości»), який виходив у Лондоні. У повоєнний період часопис став одним із найважливіших осередків, поруч із паризькою «Культурою» Єжи Гедройця, довкола яких гуртувалося громадсько-політичне й культурне життя польської еміграції.

15.X.[19]48

Дорогий Пане редакторе!

Не маю талану до статті – іде як... Боюся, що не доставлю текст у призначений строк. Але роблю все. Якби не шкільна робота і не вічна турбота про завтра (та інші речі), то, зрозуміло, все б давно було написано.

Поспішаю з одним проханням:

У тій першій частині статті є речення про «переконання» (частини) нової еміграції у «вищості» радянської культури. Отож, щоб земляки мене не розіп'яли, прошу це відредагувати наступним чином: не «переконання у вищості російської культури», а «недовіра до культури західної».

Так буде краще.

Завтра книжка (повість Домонтовича) буде – як мене запевнили – вислана. «Трибуні» я переказав Вашу пропозицію. Маю надію, що все буде в порядку.

Стемповський – мовчить.

Пишу – кожної вільної хвилини.

Із пошаною,
Є. Маланюк

22 жовтня [1948]

Дорогий Пане,

Дякую за листи з 12 та 15 поточного місяця. Дуже тішуся, що Ви нарешті отримуєте «Відомості». З «Культурою» сталося спізнення через розпорядження, що із Франції до Німеччини не можна висилати жодних друкованих матеріалів. Схоже, що це тимчасово. У будь-якому разі, всі но-

мери відкладені і зараз же їх Вам перешлемо. Єжи Стемповський скоріш за все тому мовчить, що постійно їздить до Німеччини. Востаннє отримував від нього новину, що виїжджає між 18–20 цього місяця.

Дякую за те, що зайнялися «Трибуною». Це дуже цікаве видання і я хотів би його отримувати. Спогади Стахіва¹ про Ровецького² були для поляків надзвичайно цікавими. Чекаю на другу книжку. Хотів би їх обидві обговорити в «Культурі».

Розумію, що важко в умовах, у яких живемо, дотримуватися термінів. У будь-якому разі, терпляче чекаю, адже хотів би усе надрукувати. Поправку, мушу повідомити, врахував.

Тисну руку,
Єжи Гедройць

-10-

26.X.[19]48

Дорогий Пане редакторе!

Мені дуже соромно, що так ганебно спізнився зі статтею, але повірте мені, що я зробив усе, що міг. Щоденні заняття (із фізики у гімназії), вечори за приготуванням завдань (підручників немає) і т.д., і т.д. Зараз тільки шкодую, що не писав своєю мовою, звичайно – було б легше...

---

¹ Володимир Стахів (1910, Бзовиця – 1971, Мюнхен) – український громадсько-політичний діяч, журналіст і публіцист. Активний член ОУН від 1929. Міністр зовнішніх справ в уряді Українського Державного Правління 1941. Співредактор журналів «Дозброї» і «Сучасність».

² Стефан Ровецький (1895, Пйотркув-Трибунальський – 1944, концтабір Заксенгавзен) – польський військовий діяч. Генерал, головний командант Армії Крайової. Співв'язень провідника ОУН Степана Бандери у Заксенгавзені.

Залишаю – щодо стилізації (та редакції) – Вам повну свободу. Тільки ще наступне: 1) змінити псевдонім на «Юліан Кардош» і 2) у фрагменті на початку видалити вираз «вважають російську культуру за вищу» (нова еміґрація), замінивши на «недооцінюють культуру Заходу». Стаття мені не подобається, але краще написати не вдалося.

П. Стемповський анонсував приїзд, але до сих пір його ще не було.

«Культуру» не отримую, але «Відомості» – так.

Ще раз репрошую.

Із пошаною,
Свґ. Маланюк

-11-

17 листопада [1948]

Дорогий Пане,

Дуже дякую за статтю. Вона не тільки цікава, але і в багатьох моментах для польського читача є відкриттям. Я дозволив собі зробити певні дрібні стилістичні зміни, урахувавши Ваші побажання. Статтю цю надрукую, скоріше за все, у січневому номері, хоча не виключаю, що вдасться мені її помістити у номер за грудень.

У будь-якому разі, перешлю Вам корективи із проханням їх переглянути. Зрозуміло, що йдеться тільки про авторські корективи.

Досі діє заборона на пересилку друкованої продукції з Франції до Німеччини, і тому все ще не можу висилати «Культуру», висилаю через «Хроніку», але це іде через Бельгію і триває нескінченно довго.

Єжи Стемповський збирається до Німеччини, буквально з дня на день, і постійно має якісь складнощі. Може

тому не відповідає. Однак маю надію, що врешті він збережеться в ту подорож.

Другої книжки Домонтовича ще не отримав. Натомість «Українська Трибуна» приходиться регулярно, і я дуже за неї дякую.

Долучаю сердечні вітання,
Єжи Гедройць

-12-

2.XII.[19]48

Шановний Пане редакторе!

Власне у день отримання Вашого листа виїжджав до Мюнхена на довгождану зустріч з моїм «кумом» Єжи Стемповським. Так що згадували Вас і «Культуру» добрим словом. «Культуру» також отримав – і шкода, що не знайшов репортажу Янти¹... Уявляю собі, що Ви мусили, як редактор, пережити.

Все ж збираюся переписати для Вас:

- 1) вірш із варшавського циклу (для перекладу) і
- 2) записки з нотатника (на жаль, там більше роздумів ніж описів).

Перешлю той матеріал із простої причини, що не маю

---

¹ Александер Янта-Полчинський (1908, Познань – 1974, Нью-Йорк) – польський прозаїк, поет, журналіст, публіцист, перекладач. Під час Другої світової війни перебував у німецькому полоні, брав участь у французькому рухові опору. Після війни емігрував до США. У 1948 році, після подорожі до Польщі, опублікував у «Культурі» першу частину репортажу «Вертаюся з Польщі», яка визвала гостру критику частини еміграційних середовищ, через що часопис був заборонений до розповсюдження у Великій Британії. У зв'язку з цим публікація в «Культурі» наступних частин репортажу була затримана. Єжи Гедройць опублікував репортаж у формі книжки в Парижі у 1949 році.

де надрукувати це в оригіналі. А Вам може знадобитися.

Ще маю одне «делікатне» прохання: якщо це можливо, прошу вислати (чи переслати) такі речі (за рахунок «гонорару», зрештою для мене зараз не такого необхідного):

1) туш для вій – блакитну або чорну (але не фірми Rimmel);

2) олівець для губ, хімічний l'Interque або Rouge baisais;

3) світлу пудру Rachel;

4) денний крем під пудру

Це все для моєї кривної. А для мене, якщо вистачить терпіння та грошей, просто трохи хороших чоловічих парфумів.

Як кажуть посвячені, це все варто пересилати без фірмових упакувань, у звичайних коробках (або пляшках), тоді не платиться доволі велике мито.

Але не знаю, чи це взагалі можливо, і чи моє безцеремонне прохання є доречним... особливо в цю добу і в цей час.

Міцно тисну правицю,
Євг. Маланюк

-13-

6 грудня [1948]

Дорогий Пане,

Дуже дякую за лист і вірші. Вірші одразу відправляю Лободовському для перекладу. Із цікавістю очікую Записок із нотатника.

Ваш есей з'явиться у поточному номері, який з'явиться за кілька днів. На жаль, кілька днів триватиме його пересилка, адже все ще не можна звідси вислати друковані матеріали до Німеччини, і мусимо це робити через Бельгію.

На Стемповського я зараз чекаю у Парижі, адже він

обіцяв сюди приїхати. Боюся, що сюди буде збиратися так само довго, як і до Вас.

Щодо покупок, то я охоче цим займаюся. Ще цього тижня постараюся Вам усе вислати.

Долучаю багато сердечності,
Єжи Гедройць

-14-

12.XII.[19]48

Шановний Пане редакторе!

Маю підозри, що мій останній лист Вас здивував... Отож, для «полегшення» Ваших можливих труднощів, моя кривна одночасно пише до однієї знайомої литовки, щоби вона завітала до Вас і отримала те, що Ви будете мати для мене, а вже вона сама те усе відповідно підготує та вишле. Розумію, що у тому всьому відваги мені не бракує, як Ви бачите. Але думаю, що Ви достатньо витривалий і цілком спокійно обдумаєте, чи та транзакція взагалі є можливою, чи ні.

«Культури» маю тільки 13 номер і шкода, що в ній немає Янти. Чи отримали Ви мої вірші?

Все ж сподіваюся, що надішлю Записки з нотатника.

Із повагою,
Є. Маланюк

P.S. Знайому моєї кривної звать:
Мадам Хелен Гедгандас
(Paris 8, 22, rue de Colisel)

-15-

20 грудня [1948]

Дорогий пане,

Із превеликою приємністю виконую Ваше прохання. Усі покупки зроблені так, як Ви хотіли і вислані 17 поточного місяця в одному пакунку. Будь ласка, повідомте про отримання.

Ваш есей поміщаю в січневий номер. Якщо Лободовський встигне із перекладами віршів, то я помістив би у цьому номері й вірші.

Шлю принагідно найкращі святкові привітання.

Єжи Гедройць

P.S. Покупки із пересилкою складають 2000 французьких франків, а тому якраз стільки, скільки ми платимо за есей.

-16-

27.XII.[19]48

Вельмишановний Пане редакторе!

Справді не маю слів, аби подякувати за ласкавість і почтивість. Пакет отримав просто на Святвечір – і хоча від парфумів залишився тільки спогад на ваті та атмосфері навколо пакету, однак решта дісталася цілою. Шкода «Шанель», дуже їх люблю, але, мабуть, без коробки посилати не можна.

Пересилаю Записки з нотатника – пізніше пришлю ще. Там також є вірші. Може знадобляться.

Мій кум Єжи – знову не писав. Якщо він буде в Парижі – прошу переказати Йому від мене вітання.

І як моя стаття?

Щасливого і переломного Нового року.

Із подякою та пошаною,
Є. Маланюк

P.S. Там мала прийти одна пані – литовка, по ту косметику. Але вже запізно...

-17-

30 грудня [1948]

Дорогий Пане,

Дякую за лист. Мені шалено прикро, що «Шанель» розбилися. Намагалися їх запакувати якнайкраще. Постараюся Вам принагідно надіслати ще. Так буде надійніше. Може як та Пані погодиться. Вона ще у нас не була.

Записки з щоденника відразу надсилаю Лободовському. Сподіваюся від нього на днях Ваших віршів. У поточному, тобто січневому номері помістив Ваш есей. Тому в лютневий підуть вірші.

Від Стемповського останнім часом знову немає новин. Думаю, що він повинен незабаром приїхати. Тоді одразу Вам повідомлю. Я сам нетерпляче чекаю на його приїзд, адже він пише про свої враження із Німеччини¹, які, звичайно, будуть цікавими.

Шлю багато сердечності та найкращі вітання із Новим Роком.

Єжи Гедройць

-18-

9.I.1949

Шановний і дорогий Пане!

Прошу не перейматися через «Шанель» – якось воно буде.

Із радістю побачу наступний номер «Культури». Прошу привітати Лободовського.

Сердечні вітання перекажіть пані Марії¹ та Юзефу Чапським (вони писали художнику Борачку²). Стемповський мовчить, як зачарований...

Ну, ще раз усіляких гараздів у Новому Році!

Євг. Маланюк

-19-

29 січня [1949]

Дорогий Пане,

Маю єдине прохання і запитання. У мене є трохи марок у Німеччині від продажів «Культури». Не багато маю чого із ними зробити. Хотів би – якщо це було б можливо – видати за них одну зі своїх книжок. Маю кілька рукописів, а тут їх видати не можу, бо не вистачає грошей. Тому що друк дуже дорогий.

Отож, був би Вам дуже вдячний за інформацію з того приводу, скільки коштує друк, склад однієї шістнадцятки при тисячі і при двох тисячах екземплярів, папір на 16-ку, на тисячу і дві тисячі екземплярів і картонна обкладинка. Маю знати, чи в друкарні є польські літери. Рукопис би прислав дуже читабельний. Коректури могли б мені прислати.

---

¹ Марія Чапська (1894, Прага – 1981, Мезон-Лаффітт поблизу Парижа) – історик літератури, літературний критик, перекладач, сестра Юзефа Чапського, після війни разом із ним мешкала в садибі Інституту Літератури поблизу Парижа.

² Северин Борачок (1898, с. Сороцьке, Тернопільська область – 1975, Річмонд, США) – український живописець, етнограф. У 1923 році разом із Юзефом Чапським виїхав до Парижа. Після Другої світової війни жив у Мюнхені, потім перебрався до США.

Перепрошую, що Вас цим обтяжую, але польські організації або не надто послужливі, або не маю із ними контактів.

Очікуючи на кілька слів відповіді, долучаю багато сердечності.

Єжи Гедройць

-20-

5.II.[19]49

Шановний і дорогий Пане!

Перепрошую за спізнення, але все ж (на скільки дозволяє час) шукав інформацію. Отож, щодо Регенсбургу (та околиць), то мова не йде про польські літери, є тільки німецькі і треба було б доробити щонайменше дев'ять знаків.

Часописи, що тут виходили (серед інших добре редагований «Dziennik Polski»¹) були друковані без a, e, ł, ś, ż... etc.

Мені здається, що – наскільки це Вам підходить – найкраще звернутися до п. Залеського² (близько із ним я не знайомий), редактора «Universum» у Мюнхені. У Мюнхені напевне є друкарні з польськими літерами. З великою приємністю зробив би це від Вашого імені сам, але не маю можливостей їздити до Мюнхена, навіть тільки спитати. Де п. Єжи? Знову мовчання і таємниця.

Міцно тисну руку,
Євг. Маланюк

¹ «Dziennik Polski» – еміграційна газета, яка виходила в Регенсбурзі (Німеччина) у 1946 році.

² Войцех Залеський (1906, Російська імперія – 1961, Мадрид) – економіст, політик, публіцист. У 1947–1949 роках видавав власний часопис «Universum», присвячений Польщі та світу.

P.S. Один заслужений критик звернеться до Вас із листом Лободовському – не відмовте переслати той лист до Іспанії.

-21-

19.II.[19]49

Шановний і дорогий Пане!

Пересилаю свій есей, який мав вийти окремою брошурою. Але моїх земляків це не дуже цікавить...

Отож – пересилаю Вам (для Лободовського) – може знадобиться.

Чи отримали Ви мій лист? На жаль, у друкарських справах нічого не зміг зробити.

Долучаю вітання,
Є. Маланюк

-22-

10 березня [1949]

Дорогий Пане,

Дуже прошу Вас вислати вирізки зі свого шкіца про механізм російського імперіалізму до Р. Враги¹. Адреса: Wragi: 63A Fitz George Ave. London W14.

Від Стемповського і я не маю маже жодних новин. Дарма чекаю на його новий Щоденник подорожі до Німеччини.

Долучаю багато сердечності,
Єжи Гедройць

---

¹ Ришард Врага – справжнє ім'я Єжи Незбжицький (1902, Вінниця – 1968 Лізбург, США) – польський публіцист, письменник, дослідник СРСР, капітан Війська Польського, Після Другої світової війни емігрував до Лондона, потім до Парижа, потім – до США.

-23-

10.III.[19]49

Шановний Пане редакторе!

Не отримавши від Вас нічого вже майже місяць, я дуже здивований Вашим мовчанням – що це означає? Чи, не дай Бог, Ви захворіли? Чи виїхали? Послав також Вам мій есей про російську державну доктрину (з «Української Трибуни»). І також нічого не отримав.

З огляду на те, що – можливо – буду змушений ненадовго поїхати, дуже Вас прошу відповісти чимшвидше.

Чи Ви отримали мій лист щодо друкарських можливостей?

Чекаю із нетерпінням,
Евг. Маланюк

P.S. Нова адреса: Regensburg – Ganghofersiedlung Th. Storm Str. 14/37.

-24-

15.III.[19]49

Дорогий Пане редакторе!

Було б дуже прикро, якби вирізки з газети Ви ненароком знищили, адже це був «єдиний екземпляр» і я не можу переслати копію до п. Враги.

Тому, якщо ті уривки є, дуже прошу потурбуватися і надіслати їх до п. Враги.

Перепрошую за безцеремонність.

Швидше за все, незабаром я виїжджаю і пришлю адресу, адже дуже хочу тримати контакт із «Культурою». Житиму, скоріше за все, в одній країні з Казімежем Вежинським та Янтом.

Мій кум Стемповський мені нічого не пише. Мене тро-

хи дивує, що ані словом не відгукнувся п. Ю. Чапський (не сумніваюся, що мій лист він отримав).

Тисну руку,
Є. Маланюк

Коли буде можливість, подякуйте п. Лободовському за переклади.

-25-

22 березня [1949]

Дорогий Пане,

Вирізки у жодному разі не загубив, але переслав, як Ви і просили, Лободовському. Врага та тема дуже зацікавила, тому попросив, аби йому переслали. Якщо їх немає, то у такому випадку йому перешле Лободовський. Дуже мене ошелешила новина про Ваш такий швидкий переїзд. Дуже прошу повідомити терміни, а я перешлю Вам адреси кількох цікавих наших приятелів і партнерів.

Чапський дуже стидається своєї лінивості, збирається написати Вам листа, а тим часом передає сердечні вітання.

Щодо Стемповського, то абсолютно не можу собі пояснити того мовчання. Отримав нещодавно від нього кілька листів – зі здоров'ям у нього вже значно краще. Записки із щоденника не встиг дати у поточнім номері. Поміщу їх у травневому.

Пересилаю багато сердечності,
Єжи Гедройць

-26-

31.III.[19]49

Дорогий Пане редакторе!

Сердечно дякую за новини про вирізки, і – на скільки б

вони не були б потрібні для «Культури» – дуже прошу надіслати їх до п. Враги (якого дуже ціную та яким захоплююсь).

Щодо мого від'їзду, то, швидше за все*, він «відбудеться» десь після 1.V, про що, зрозуміло, я Вам повідомлю. А Ви пам'ятайте про адреси! Обох Чапських прошу сердечно привітати від мене.

Стемповський – нічого. Що це має означати?

Прошу не забувати,
Євг. Маланюк

* у мене не все добре із серцем [*примітка автора*].

-27-

15 квітня [1949]

Дорогий Пане,

Перепрошую, що так довго не відписував, але виїжджав на деякий час із Парижа. Вирізки вже переслав до Враги, він дуже мені за них дякував, адже вони його дуже зацікавили.

Від Стемповського після довгої перерви вчора отримав довгий лист. У нього знову було не все гаразд зі здоров'ям. Збирається у травні до нас на відвідини. Чапським вітання передав.

Не знаю, чи я не заздрю Вам через виїзд з Європи. Тут стає усе важче «продихнути».

Долучаю найкращі вітання та побажання.
Єжи Гедройць

16.V.[19]49

Вельмишановний Пане редакторе!

Боюся, що Ви не отримали мого листа, який я відправив на приватну адресу (не знаю, чи це у самому Парижі?).

А тому наступає час, коли маю попрощатися із цим старим Світом, нещасною нашою Європою. На жаль, не маю іншого виходу. Якщо Ви побачите мого мовчазного кума, то передайте йому від мене вітання і щоб писав мені (адресу вишлю Єжи, а поки що нехай пише на Regensburg Dreimohrenstr 7). Окрім того, повідомлю Вас, коли настане час, щодо «Відомостей» (коли буду мати американську адресу), бо хотів би й надалі отримувати часопис, який разом із «Культурою» становить єдиний зв'язок із світом, який «потонув»...

Якби редакція мала для мене щось на кшталт гонорару, то – у тій справі зайде один пан Гедгандас (або пані, вони литовці – родички моєї кривної). Якщо щось для мене є, то добре, якщо ні, то прошу так їм і сказати. Вони мають купити для моєї кривної щось із дамських речей.

А тому, міцно тисну Вашу правицю, дякую за стільки послуг, за «Культуру» та «Відомості», за адреси. Прошу передати вітання усім приятелям.

Маю надію, що ще зустрінемося, хоча б на сторінках «Культури».

Свг. Маланюк

---

¹ Станіслав Гординський (1906, Коломия – 1993, Верона, Нью-Джерсі, США) – український художник, графік, мистецтвознавець, поет, перекладач, журналіст. 1947 року емігрував до США. Гординський намалював ікони для понад п'ятдесяти храмів в Північній Америці та Європі.

Про всяк випадок – посилаю одну адресу:
Mr E.M c/o Hordynsky¹ або Mr S. Hordynsky for E.M.
347 Grier Ave
Elizabet 2, NY, USA

-29-

25.V./[19]49

Bremen

Дорогий і шановний Пане!

Майже із цілковитою впевненістю – мій від'їзд звідси до США відбудеться 29 VI вранці.

Дуже шкода, що я не отримав «Культуру». Прошу, наскільки це можливо, надалі відправляти її за адресою

E.M.
c/o S. Hordynsky
347 Grier Ave
Elizabet 2, NY, USA

Мій кум – Єжи Стемповський мовчить, як мертвий. Якщо Ви будете мати із ним зв'язок, дуже прошу передати мої вітання і вищезазначену адресу.

Особливо я вдячний п. М. Гридзевському за «Відомості», які регулярно отримував до останнього тижня. І також прошу, наскільки це можливо, присилати «Відомості» в Елізабет. Може мені вдасться щось надіслати до «Культури» з моїх «американських вражень» – наскільки, зрозуміло, буду мати вільний (від мітли) час на ліричні міркування.

Долучаю пошану, вдячність та симпатію,
Є. Маланюк

28.VII.[19]49

Е. Małaniuk
c/o S.Hordynsky
2012 Ingalls Ave
Linden, NY, USA

Шановний і дорогий Пане!

Оце вже три тижні я перебуваю в цілком Новому для мене Світі, де вже знайшов останній номер «Культури». Дякую. Також сердечно дякую за незаслужений гонорар (про що довідався з листа швагра). Постараюся відплатити якимось есеєм.

Чекаю на «Культуру» і – якщо це можливо – на «Відомості». Роботи ще не маю, а коли матиму, зрозуміло, що буду про все це писати.

Привітайте мого мовчазного кума – Є. Стемповського і передайте йому мою адресу.

Настрій у мене хаотичний – цей Світ чужий для мене, занадто чужий для нас, людей так органічно пов'язаних зі старим континентом. Дуже важко увійти у ритм нового життя, навіть механічно. Крім того – я тут цілковитий мовчун.

Тому усе це невесело.

Прошу пам'ятати.

Вітання Чапському і Лободовському.

Тисну руку,
Є. Маланюк

P.S. Написав Вежинському. Янти ще не бачив, хоча мешкаю достатньо «близько» від Нью-Йорка.

5.IV.[19]50

Overlook Hospital
Summit, NY, USA

Шановний і дорогий Пане!

Ймовірно, мої листи до Вас не доходять, бо вже давно нічого не отримував. Але оце зустрілися із Юзеком Чапським, багато – не так може говоримо, як спільно відчуваємо.

Так що пишу до Вас у надії, що Ви отримаєте цього листа.

Перш за все шлю вітання зі Святим Воскресіння Господнього – аби воно стало обітницею і нашого (особистого і народного). Також маю такі справи.

Що із моїми Записками із Щоденника? (якось так я їх назвав)?

Незабаром Ви отримаєте рукопис з Würtenburg від п. Міхала Мухіна¹. То дуже цікавий чоловік (сучасний Діоген-Сковорода) та цікавий письменник-критик (французької школи).

Якщо рукопис буде українською, то п. Мухін дуже просить Лободовського перекласти. Хоча п. Мухін добре володіє (окрім французької, німецької та англійської) польською. Темою статті М.М. є ідейно-культурна проблема в Україні кінця ХІХ століття, оберта на документи. Дійові особи: Кримський (пізніше академік, відомий тюрколог), Драгоманов (ідеолог федералізму), Алекс Веселовський (російський філолог), Ключевський (відомий російський історик), і т.д. Знаючи праці М.М. не сумніваюся, що це

---

¹ Михайло Мухін (1894, Київ – 1974, Альган, Франція) – український літературознавець, критик, публіцист. Після Другої світової війни емігрував до Німеччини. Згаданий текст Мухіна так і не був опублікований у «Культурі».

буде цікаво, хоча може й гостро (це його стиль). Адреса М. Мухіна (про всяк випадок): Ravensburg (14b), Württ, Brielhänsele 2, Fr. Zone.

Прошу переказати Лободовському мої сердечні вітання із Великоднем, а також подякувати за прекрасні переклади моїх віршів.

То мабуть було б все.

Юзек бідкається, що я не пишу нічого і не посилаю до «Культури». Це правда, що «Культура» сьогодні – це єдиний орган, де я міг би друкуватися (така іронія моєї долі і такий теперішній стан рідної преси), але я lift-boy¹... і це можна навіть вважати за щастя, адже перші чотири місяці я був просто прибиральником у лікарні. І це забирає стільки енергії, що навіть написання листів робиться справою екстраординарною.

Сердечно дякую за «Культуру» разом із «Відомостями» – це мій єдиний зв'язок зі Світом.

Світ, у якому живу, є для мене наразі дуже чужий (дратівливо чужий) і наразі має вигляд (для мене) глибокої провінції.

Із повагою та вдячністю,
Є. Маланюк

-32-

12 квітня [1950]

Дорогий Пане,

Дякую за лист від 5 квітня. Щось може сталося на пошті, адже зі Штатів не отримав від Вас листів окрім одного, написаного на самому початку Вашого приїзду до Америки.

---

¹ lift-boy – ліфтер.

Варшавський щоденник буду друкувати, на жаль, тільки в червневому номері.

Дуже перепрошую за таку довгу затримку: однак, думаю, що це не віднадить Вас від «Культури», і, не зважаючи на більш ніж несприятливі умови, Ви захочете писати для нас. Пам'ятайте, що сторінки «Культури» завжди у вашому розпорядженні. Щоправда, не знаю, який буде мати вигляд наше найближче майбутнє, адже доки місія Чапського¹ не дала значних результатів. Але не вішаймо носа.

Із цікавістю чекаю на рукопис від п. Мухіна.

Лободовський був недавно тут, у Парижі. Мріяли про видання його антології українських віршів, яка вже приготована, але боюсь, що це буде лише нездійсненна мрія.

Долучаю багато сердечності,
Єжи Гедройць

-33-

1.VII.[19]51

Шановний і дорогий Пане!

Бачив Чапського у товаристві – не змогли поговорити. Я лише дав йому репортаж перших вражень із США. Може Лободовський захоче перекласти для «Культури».

Мені дуже прикро, що не мав можливості до цього часу навіть добряче «підписатися»... Сподіваюся, що може буду заробляти більше.

Мене цікавить доля статті Міхала Мухіна (щось про київську інтелігенцію у ХІХ столітті). Чи буде вона надрукована?

---

¹ У 1950 році Юзеф Чапський відправився до США де читав лекції для польської діаспори, з метою знайти фінансування для «Культури».

Маю також одне прохання: адресу, на яку приходила «Культура», варто змінити на таку:¹

Перепрошую за цей новий клопіт із таким невдячним партнером і безкоштовним читачем «Культури», як я. Мій кум (Стемповський) мовчить, як зачарований. Тільки Бончковський пише регулярно. Чому перестали друкувати п. Варга в «Культурі»? Шкода.

Статті Мілоша² цікаві та важливі, але їхня форма трохи ніби снобістська – зараз треба писати простіше і дуже сконденсовано. Новелка Мацкевича³ – прекрасна, читається «на одному диханні». І стаття Сулімірського⁴ дуже цінна і майже неймовірна.

Міцно тисну правицю,
Є. Маланюк

[надпис на полях]: Вітання для Чапських.

---

¹ У листі немає адреси.

² Чеслав Мілош (1911, с. Шетеньє, Литва – 2004, Краків) – польський поет, прозаїк, перекладач, есеїст, літературознавець, дипломат, юрист. Лауреат Нобелівської премії з літератури 1980 року. Кавалер ордену Білого Орла. У 1951–1993 роках перебував у еміграції.

³ Йдеться про «Баладу про нового стернового», опубліковану в 4 номері «Культури» за 1951 рік Юзефа Мацкевича (1902, Санкт-Петербург – 1985, Мюнхен) – польського письменника та публіциста.

⁴ Йдеться про статтю «Із області проблем етнічних» Тадеуша Сулімірського (1898, с. Кобилани – 1983, Лондон) – польського археолога, доцента Львівського і професора Краківського університетів; доктора права і доктора філософії, історика, почесного доктора Ягеллонського університету і ректора польського університету в Лондоні.

12 липня [1951]

Дорогий Пане,

Дуже дякую за лист. Чи нова адреса стосується тільки «Культури», чи також туди до Вас скеровувати кореспонденцію?

Чи Ви маєте адресу Мухіна? Його стаття надзвичайно довго залежалася у Лободовського, який останнім часом був дуже зайнятий, і я нещодавно отримав переклад. Однак, хотів би перед друком узгодити з ним певний виклад, який пропонував би зробити. Але не знаю, куди до нього писати, бо в Німеччині його, напевне, вже немає.

На жаль, американські враження зараз надрукувати не можу, адже маю надмір тієї тематики. Натомість, якби у Вас було щось інше у Вашій «папці», то дуже прошу надіслати. Ми вже давно не друкували Ваші вірші.

Бончковський, мабуть, є одним із солідних людей в еміграції. Бідолаха зараз у тяжкому становищі, і не дуже розуміє, що буде робити, адже його теперішні заняття вже закінчилися.

Пересилаю багато сердечності,
Єжи Гедройць

16.VII.[19]51

Overlook Hospital
Summit, NY, USA

Дорогий і шановний Пане!

Дуже дякую за швидку відповідь.

Відповідаю по-черзі:

Нова адреса стосується тільки «Культури» (і маю

відчуття, що це тимчасово) – для листів наразі залишається Overlook Hospital. Якщо Бог мені допоможе і я знайду технічну роботу в Нью Йорку, то подам більш «постійну» (?) адресу.

Адреса М. Мухіна: Ravensburg, Württ 14b, Brielhänsle, 2 Fr Zone, Germany.

Він виїжджати не збирається. Це дуже цікавий, особливий, але як це завжди буває, самотній і недооцінений чоловік, який «випаде з історії», хоча те, що він творив, має вищий ступінь, ніж у десятків «історичних осіб».

Для Бончковського – мого доброго друга – я робив, що міг (= просив, ходив і набридав), але нічого не вдалося зробити, аби він приїхав до США. Дуже мені це болить. Я так вірив, що разом із ним щось іще зробимо.

Чапський неодноразово мені дорікав, але факт залишається фактом: 1) про вірші у США навіть не йдеться, 2) для статей – немає часу і можливості сконцентруватися. Може виберу щось із віршів (ще «воєнних») і надішлю, адже так хотів би хоч трішки бути корисним для «Культури» (день отримання номеру – це завжди свято!).

Міцно тисну руку,
Є. Маланюк

-36-

23 липня [1951]

Дорогий Пане,

Дякую за адресу Мухіна. Напишу йому днями. Одночасну висилаю Вам декілька екземплярів «Відомостей» звичайною поштою. Думав, що Гридзевський пересилає Вам «Відомості» і надалі.

Уявляю собі, на основі розповідей Юзефа, що Ваші умови праці й американська атмосфера не сприяють лі-

тературній творчості. Однак, не втрачаю надії, що отримаю від Вас у недалекому майбутньому кілька видатних віршів.

Тисну руку,
Єжи Гедройць

-37-

16.X./19/51

Overlook Hospital
Summit, NY, USA

Дорогий Пане редакторе!

Сердечно дякую за «Культуру» – це для мене завжди свято (якщо можна, прошу ще надіслати старі «Відомості»). Мені так прикро, що нічим не можу допомогти «Культурі». Знайшов одну «варшавську» поезію – прошу прийняти, як невелику платню за часопис. Привітайте, будь ласка, Юзека Чапського і подякуйте за його промову в Берліні¹, у якій були слова, сказані в адресу мого нещасного, мовчазного і непочутого Народу. А Вам міцно тисну руку за «Культуру», яка є зараз може єдиним, останнім редутом «Європи».

Мені ще не вдалося отримати технічну «посаду», і мушу далі «працювати lift-boy'єм». Але нічого з цим не поробиш.

Гарячі привітання,
Є.Маланюк

---

¹ Юзеф Чапський на Конгресі Свободи Культури в Берліні виголосив промову, яка була опублікована у 7–8 номері «Культури» за 1950 рік. У цій промові Чапський сказав наступне: «Із радістю бачу серед вас представників народів з-за залізної завіси. [...] Не бачу представників румунів, угорців, українців, білорусів. [...] Віра у розвиток половини вільної Європи, тоді, коли в іншій половині тоталітаризм і пригноблення – це віра у фікцію».

3.IV./[19]52

Е.М.

485 Springfield Ave

Summit, NY, USA

(але для «Культури» і часописів – адреса стара).

Шановний і дорогий Пане редакторе!

Не маю слів вдячності за «Культуру» і за «Відомості».

І так мені прикро, що я майже збанкрутілий боржник. Але підписку надішлю найближчим часом. Якщо Ваша ласка, передайте цей лист п. Лободовському, бо не маю його адреси. Що з моїм кумом? Це правда, що помер його батько – Станіслав¹? Адже це був наш спільний батько...

Хочу написати некролог, хоча й із запізненням. Але, повірте мені, що про «творчість» не йдеться. Робота забирає увесь час і енергію, які ще у мене лишились.

Дуже дякую за все. Вітання від мене для обох Чапських.

Тисну руку,
Є. Маланюк.

23 травня [1952]

Дорогий Пане,

Дуже дякую за лист. Зараз же пересилаю долучений

---

¹ Станіслав Стемповський (1870, село Гута Чернелівецька, нині Майдан-Чернелівецький Хмельницької області – 1952, Варшава) – громадський діяч початку ХХ століття, польсько-український політичний діяч періоду Української Народної Республіки, суспільний і освітній діяч у незалежній Польщі, публіцист, перекладач, мемуарист, один із керівників польського масонства. Батько Єжи Стемповського.

лист до Лободовського. Його адреса: c/o Legation de Pologne, Goya 6, Madrad, Espagne.

П. Станіслав Стемповський помер на початку січня цього року. Було б справді прекрасно, якби Ви про нього написали спогади для «Культури». Вже давно думаю про такі спогади, але не знав, хто б міг їх написати. Чи можна було б їх отримати до червня?

У Єжи Стемповського немає нічого нового. Як завжди не особливо зі здоров'ям і має доволі виснажливу роботу, яка унеможливило йому писання, від чого я найбільше страждаю.

Мені дуже цікаво як Ви оціните студію Лободовського про сучасну українську літературу¹.

Долучаю багато сердечності,
Єжи Гедройць

-40-

27.VI.[19]52

485 Springfield Ave
Summit, NY

Шановний і дорогий Пане редакторе!

З прикрістю повідомляю, що некролог до цього часу не готовий. На жаль, це так, бо такі є закони життя у цій країні. Зараз вмираю від спеки і вологості повітря (є дні, коли вологість буває 100%)... Про жодні «думки» немає мови, тим паче про писання. Але ½ статті вже маю. І пробую продовжувати.

---

¹ Йдеться про вибір віршів «Сучасні українські поети» у перекладі на польську Юзефа Лободовського, опублікований у номері 7–8 «Культури» за 1952 рік. Там було опубліковано три вірші Є. Маланюка.

Маю до Вас справи, і то справи п. М. Мухіна. Його праця лежить у «Культурі» вже рік. Чому так? Він дуже просив це пояснити. Він живе у досить диких умовах, «пасе німецьких корів», але це людина гігантської культури, ерудиції і – характеру. Отож, дуже прошу поцікавитися долею його статті і написати йому пару слів.

Michel Muchin

Ravensburg, Württ

Fr. Zone, Brielhänsle, 2. Allemagne.

Вітання Вам і Чапському

Є. Маланюк

P.S. Кілька днів тому зустрівся з Казімежем Вежинським (після трьох років перебування «в одному й тому самому місці»). Він добре виглядає, молодо і лише сильно посивів. Пише достатньо. Дуже американізувався. Захоплюється Лободовським – публіцистом і поетом (тут має певні застереження).

Хроніка «исгаініса» – неймовірна.

P.S. Мені здається, що світ неминуче зісковзує у якусь нірвану, нищість, безумство... Страшно! І молюся, аби не з'їхати із глузду!

-41-

9.VIII.[19]52

Шановний і дорогий Пане!

Відправляю нарешті некролог, який вийшов блідим і мало цікавим. Але – нічого із тим не поробиш. Якщо будуть якісь складнощі, то прошу друкувати тільки II частину, так звану Станіслав Стемповський.

На жаль, маю прохання. Постійно мені не щастить із «Відомостями», передплатив, але не отримую. Якщо Ваша

ласка, може Ви мені вишлете за червень-липень (якщо це можливо).

Сердечно вітаю,
Євг. Маланюк
Уклони для Чапських.

P.S. Від мого коханого кума Гостовця – нічого. Що це означає?

-42-

13 вересня [1952]

Дорогий Пане,

Дуже перепрошую, що так довго мовчав, але мав багато роботи, і окрім того вирішив в цьому році зробити собі невеликий відпочинок. Дуже дякую за чудовий спогад про Станіслава Стемповського. Послав його Лободовському на переклад, і маю надію, що він скоро перекладе. Надію – не впевненість, адже Лободовський, здається, закохався і є цілком непритомним. Підганяю його як можу.

Щодо Мухіна, то це дійсно моя вина. Найближчими місяцями я збираюся до Німеччини, тоді перепрошу у нього особисто і визначу термін друку.

Мене дуже непокоїть мовчання Єжи, від якого вже мабуть з півроку не маю ознак життя. Маю надію, що це лише скороминуща атака меланхолії.

Як розвивається «Збірник»? Чи з'явився уже другий номер?

Долучаю багато сердечності,
Єжи Гедройць

---

¹ «Літературно-науковий збірник» – еміграційний літературний часопис, який видавався стараннями Української вільної академії наук, яка тоді розташовувалася у Нью-Йорку. Вийшло тільки два номери часописа.

21.IX.[19]52

485 Springfield Ave
Summit, NY

Шановний і дорогий редакторе!

Дуже дякую за лист, особливо за згадку про Мухіна, який між тим знову писав мені про свою статтю.

Те, що Ви пишете про Єжи, занепокоїло мене ще більше, ніж до того. Між нами кажучи, боюся, щоби – борони Боже! – колись чогось не сталося, а ми не будемо навіть бачити (те, чого боюся у стосунку до себе самого).

З погляду на те, що «Київ»¹ «скінчився» (на жаль), значення «ЛН Збірника» дуже зростає. З усіх сил намагаюся допомогти редакторові (новий емігрант), який є дуже культурним чоловіком, але неврастенік (колишній засланець) і слабкий у стосунках із співробітниками, означає, що соромиться etc., etc.

Привітайте Лободовського. Що він дуже зайнятий, я бачу, бо навіть не відповідає на мій лист.

Тисну правицю,
Є. Маланюк

Вітання для Чапських. Бончковський пише, що постійно намагається виїхати до США, але марно.

1.X.[19]52

485 Springfield Ave
Summit, NY

Дорогий Пане редакторе!

---

¹ «Київ» – український літературний двомісячник, який видавався у Філадельфії з 1950 року.

Дуже радію, що переклад готовий – це мій «синівський» обов'язок перед покійним С. Степовським. І було б добре, якби це було опубліковано принаймні в грудні, тобто у рік смерті, а не пізніше.

Біографічна довідка є така:

Народжений 1897 року в Степовій Україні. Офіцер I світової війни, пізніше Української Армії (учасник кампанії 1920 р.). Емігрант (Прага і Варшава). Автор 6 книжок поезії: «Стилет і стилос» (1925), «Гербарій», «Земля й залізо», «Земна мадонна», «Перстень Полікрата» і «Влада» (1952). Велика кількість студій та есеїв, як «Гоголь», «Петербург – літературна тема», «Молодий Шевченко», «Толстоевський» (про російську повість) та ін. Кілька студій на теми геокультурні та культурософські («До проблеми типології культур», «Політичні та культурні кордони» та ін.). Перед останньою війною у Гебетнера¹ з'явилася книжка вибраних віршів у перекладі на польську Ястшембця-Козловського² під назвою «Степова Еллада». Спорадичні переклади віршів з'являлися французькою, німецькою, чеською і російською.

За освітою та професією – інженер.

Це було б, мабуть, усе. Ага, прошу не забути зазначити (у дужках) наприкінці некролога, що «оригінал з'явиться у нью-йоркському «Літературно-науковому збірнику»

---

¹ Йдеться про видавництво «Гебетнера і Вольфа», засноване Густавом Адольфом Гебетнером та Августом Робертом Вольфом у Варшаві в 1857 році.

² Чеслав Ястшембець-Козловський (1894, Кременець – 1956, Варшава) – польський поет, критик і перекладач. У 1897–1919 роках жив у Києві, після того у Польщі. Дебютував віршами та статтями на есперанто. Перекладав на польську Тараса Шевченка, Олесь Гончара, Євгена Маланюка.

т. П. Прошу про це через прискіпливого редактора того часопису.

Усім вітання.
Міцно тисну руку,
Є. Маланюк

-45-

29.IV./[19]56

Е. Małaniuk
68-01 Clyde JL
Forest Hills, JV, NY

Шановний Пане Єжи!

Перекажіть, будь ласка, особливу вдячність за майже академічну працю Мілоша про Аполло Коженювського¹ – якби мої земляки були би більш субтильні, мусили б одразу цю працю передрукувати. Збишевський (В.А.)² як завжди блискуче, відважно накреслив силуетку Стронського³, але тема – кризь *de mortus...* вимагала б глибшого обмірковування. Для учасників 1920 року ця особа залишилася огидною і злою постаттю (щоденно поливав брудом експедицію, яка стала пробним каменем «співжиття»). А його безпосередня роль у вбивстві Нарутовича⁴ (а то був

---

¹ Аполло Коженювський (1820, село Гоноратка, Вінницької області – 1869, Краків) – польський письменник і революційний діяч. Батько англійського письменника Джозефа Конрада.

² Вацлав Альфред Збишевський (1903, Бокиївка, Хмельницька область – 1985, Лондон) – польський журналіст та публіцист.

³ Станіслав Стронський (1882, Нисько, Польща – 1955, Лондон) – польський історик, філолог, публіцист, суспільно-політичний діяч. Противник політики Юзефа Пілсудського.

⁴ Габріель Нарутович (1865, Литва – 1922, Варшава) – перший президент Польщі, який пробув на посаді всього 5 днів, з 11 грудня (обраний 9) до вбивства 16 грудня 1922 року.

переломний історіософський пункт у діяннях відновленої Польщі!) – варта ширшого есею.

Мене дуже вразила (і це головна причина цього листа) термінологія п. Вайсберга-Цибульського¹. Дарма він глузує з Давида Дойчера², як «знавця Росії» – він є Дойчером номер 2, із тією різницею, що Дойчер номер 1 лишається у колі Марксистсько-троцькістського Талмуду, а Дойчер номер 2, спираючись на об'єктивізм, насправді пропагує «єдиноне-подільність» коханої «Росії». Вживаючи скрізь двозначний вираз «російський народ» (чому не «радянський?»), п. Вайсберг безапеляційно стверджує, що колективізація була «травмою» для «російського народу», або що сам «російський народ з моменту колективізації ніколи не їв досита». Звідки такі сенсаційні новини? Коли в 1933 році через запланований голод вмирили мільйони з України і козацьких станиць (Кубань), то на теренах РССР (наприклад, Московська область) не вірили, що в Україні голод... і т.д. То є речі загальновідомі. І того ж гатунку «російська» термінологічна інтеграція – на сторінках особливо «Культури» є для неї місце. Жодної «радянської аграрної революції» на теренах, де ніколи не було права селянської власності на землю – не було і бути не могло. Примітивно-комуністична форма сільського господарства була одвічною формою («община») на теренах історичної Московщини.

¹ Олександр Вайсберг-Цибульський (1901, Краків, – 1964, Париж) – польсько-австрійський фізик єврейського походження, інженер, письменник. Член комуністичної партії Австрії. У 1931–1937 роках працював у СРСР. Був заарештований, три роки перебував у радянських тюрмах, після чого виданий гестапо у 1940 році. Перебував у нацистських концтаборах і гетто. Емігрував до Великої Британії.

² Ісаак Дойчер (1907, Хшанув, Польща – 1967, Рим) – польський публіцист, історик, біограф. Член комуністичної партії Польщі. Від 1939 року мешкав у Лондоні.

Поза тим жадібно читаю кожен номер «Культури», заздрю, що у нас немає такого часопису і захоплююся енергією Вашою і любого Юзека!

Усім вітання, Є. Маланюк

P.S. Якщо цю «російську» термінологію використовують «Відомості», то це методика цього часопису і своєрідний стиль.

-46-

2.IV./19]58

Вельмишановний Друже!

Одночасно пересилаю мою брошуру «До проблем більшовизму» (можливо, що вона є в редакції). Дозволяю собі запропонувати – чи не могла б редакція у такий спосіб використати працю, яка, на жаль, має обмаль читачів серед земляків (моїх). А, будучи одначе чимось на кшталт АВС у тих справах, могла б ця праця стати корисною для ширшого кола людей.

Отож, чи є можливим подати: 1) повний польський переклад, або 2) ширший виклад на сторінках «Культури». Перш за все зазначаю, що про жоден гонорар чи «славу» – взагалі не йде мова.

Мова йде про те, що – як Ви добре знаєте – автори тих тем зазвичай «ходять довкола» і займаються софістикою (переважно марксистською або «ідеологічною»). Моя брошурка (лекція, проголошена 2 роки тому в тутешньому Народному університеті) дає спробу підходу *ab ovo*¹ і також *ad fontes*².

---

¹ *ab ovo* – від самого початку (у дослівному перекладі з лат. «з яйця»).

² *ad fontes* – до джерел.

Лободовський зміг би її добре перекласти (чи він ще співпрацює із «Культурою»?).

Думаю, що донесення думок, які містяться в брошурі, для польського читача (а може й французького) дало б об'єктивну користь.

Прошу привітати Юзека і пані Марію.

Сердечно тисну руку,
Євген Маланюк

-47-

1.V.[19]58

Е. Małaniuk
68-87 Clyde str
Forest Hills, 75, NY

Шановний Пане!

Дуже прошу повідомити мені, чи Ви отримали мій лист, висланий близько місяця тому авіапоштою.

Розумію, що могла статися авіакатастрофа, або щось на кшталт цього...

Із пошаною,
Є. Маланюк

До В. пана Є. Гедройця в Париж

-48-

6 червня [1958]

Дорогий Пане,

Не знаю, як перепросити за таке довге мовчання і відсутність відповіді на листи від 2.IV та 1.V. Перш за все зволивав із відповіддю, чекаючи на брошуру, яка прийшла із величезним запізненням, а потім я захворів, що скоро-

тило мою активність до необхідного мінімуму, який забезпечує вихід «Культури», Сподіваюся, що найближчими днями буду мати більше «свободи» і спокійно перечитаю Вашу лекцію. Одразу також дам відповідь. Боюся, що із технічних міркувань переклад цілого тексту буде неможливий. Це через обговорення з великими цитатами тексту. Безсумнівно Лободовський у цих справах є незрівняним і зараз я з ним домовлюся.

Ще раз прошу вибачення і долучаю багато сердечності.

Єжи Гедройць

-49-

10.VI.[19]58

E. Małaniuk
68-87 Clyde str
Forest Hills, 75, NY

Шановний Пане!

Дуже дякую за відповідь – я непокоївся: думав, що щось радикально змінилося у моїх стосунках із «Культурою»...

Я був би щасливим, якби вийшло принаймні обговорення тієї брошури на сторінках «Культури» – лишився б хоча б якийсь слід від того, що було результатом довгих років мого життя, хоча й коротко викладено.

Маю ще прохання:

Я прогавив вихід «Контри» Мацкевича. Якщо це можливо, дуже прошу надіслати мені ту книжку – подам більшу рецензію в українських часописах в Нью-Йорку або в Мюнхені.

Про Гласка¹ вже подав статтю до «Літературної газети» (Мюнхен).

---

¹ Марек Гласко (1934, Варшава – 1969, Вісбаден, Німеччина) – польський письменник та сценарист. Емігрував у 1958 році.

Вітання для Марії та Юзефа Чапських.

Тисну руку,
Є. Маланюк

-50-

27 червня [1959]

Дорогий Пане,

Поспішаю повідомити із великою приємністю, що в липневому номері, який з'явиться за кілька днів, є есей Лободовського про Вашу останню книжку. Есей видається мені дуже добрим, з прекрасними перекладами віршів. Врешті, цими днями вийде «Антологія» укладена Лавріненком¹, про яку Ви скоріше за все чули. Долучаю її проспект із великим прохання про оголошення, чи хоча б згадку в «Києві», або інших часописах, з якими Ви маєте контакт.

Прив'язую – мабуть слушно – вагу цієї книжки.

Буду дуже вдячний за допомогу.

Долучаю найкращі побажання,
Єжи Гедройць

-51-

25.VII.[19]59

Дорогий Пане редакторе!

Я зворушений увагою редакції до моєї занадто скромної (і мало відомої вже для земляків) особи.

За можливість дуже прошу переслати цей листок Ю. Лободовському – мені не щастить із його адресою.

---

¹ Йдеться про антологію «Розстріляне відродження», впорядковану українським літературознавцем Юрієм Лавріненком і видану в 1959 році у Парижі з ініціативи і коштом Єжи Гедройця.

Хотів крім того прислати Вам слова подиву (і заздрості!), щодо такого співробітника як Маріан Панковський¹: ECCE CRITIC², це значить людина, яка має неперевершений нюх, коли відрізняє поезію від непоезії. Цей тип критика в нашій спорожнілій добі майже вимер.

Вітання для Марії і Юзефа Чапських.

Тисну руку,
Є. Маланюк

-52-

25.VIII.[19]59

NY

Дорогий Пане,

Будьте ласкаві, передайте цей листок Янові Парандовському³ і Марії Домбровській⁴ через Казімежа Вежинського (отримав від них із Франкфурту).

---

¹ Маріан Панковський (1919, Сянік, Польща – 2011, Брюссель) – польський поет, прозаїк, драматург, літературний критик та перекладач. У 1953–1959 роках займався у «Культурі» поетичним відділом.

² Перефразований Маланюком вираз «Ессе Ното» – «Оце Людина!» – слова Понтія Пілата про Ісуса Христа.

³ Ян Парандовський (1895, Львів – 1978, Варшава) – польський письменник, есеїст і перекладач. Номінувався на Нобелівську премію (1968). В 1933–1978 роках був президентом Польського ПЕН-клубу.

⁴ Марія Домбровська (1889, с. Русово, Польща – 1965, Варшава) – польська письменниця, автор новел та романів, драматург, публіцист, літературний критик. Першим чоловіком Марії був Маріан Домбровський – публіцист та діяч польського соціалістичного руху, близький до Юзефа Пілсудського. Після смерті чоловіка у 1925 році супутником життя письменниці став Станіслав Стемповський.

Вітання для Юзефа Чапського і пані Анелі Мечиславської¹.

Тисну руку,
Є. Маланюк.

-53-

22.X.[19]61

67-11 Yellowstone Blvd
Apt. 1 – C
Forest Hills 75, NY

Дорогий Друже,

Дякую за новину про Єжи Стемповського і сподіваюся від нього щось отримати безпосередньо. Щодо справ моїх (і дружини), то з глибини серця дякую за все, що Ви мені написали. І додам: «ловлю Вас на слові», тобто, якби стала така потреба, не завагався б звернутися до Вас (і «Культури» in *concrete*²).

У цю мить ще не уявляю собі можливості і ситуації, але може бути і так, що дружина могла б з'явитися з того боку – і тоді...

Тисну, вітання для Юзефа і пані Марії.

Відданий
Є. Маланюк

---

¹ Анеля Мечиславська (1910, Варшава – 1998, Лондон) – польська громадська діячка в еміграції.

² in *concrete* – (з *лат.*) у сукупності. На початку шістдесятих Маланюк приїхав до Варшави, щоб зустрітися з родиною. Зважаючи на небезпеку, яка загрожувала Маланюку лише за сам приїзд до Європи, зустріч із колишньою дружиною була оповита таємничістю.

11 жовтня [1962]

Дорогий Пане,

Юзек Чапський читав мені Ваш лист. Ідея дуже добра, хоча маю враження, що треба краще подумати про двомовну книжку: текст українській і текст польський. Треба також замислитись над вибором Ваших творів. Це дуже важко, адже треба подумати і про польського читача (головне про того, який живе у Польщі), а також про читача з радянської України. Складність полягає в тому, що польський читач звиклий до суперсучасності, читач, і власне поети українські тільки потроху починають вибиратися з понурої сталінської доби.

Важко мені у цю мить відповісти Вам конкретно і позитивно. У будь-якому разі, ідея мене цікавить, і я прошу про виконання вибору своїх віршів. Скоріше за все, багато з них було перекладено. Із неперекладеними треба буде подумати над перекладачами. Лободовський видатний, але це не добре, якщо всі переклади вийдуть з-під єдиного пера. Тут може багато чого порадити, наприклад, Віттлін¹.

Тому чекаю на новини і долучаю багато сердечності.

Єжи Гедройць

23.X.[19]62

Шановний Друже,

Перепрошую, що переймався – через Юзека – подумав, не дуже щасливий. Я це собі уявляв просто – зібрати пе-

---

¹ Юзеф Віттлін (1896, Дмитрів, Львівська область – 1976, Нью-Йорк) – польський поет, прозаїк та перекладач. З 1939 року в еміграції, з 1941 року мешкав у Нью-Йорку.

реклади, надруковані в «Культурі», і склеїти книжечку.

Ваша концепція є більш широка і дійсно вимагає довшого обдумування.

Вітання для Чапських.

Тисну руку,
Є. Маланюк

P.S. За пару тижнів виходить великий том прози (есеїв) – буде надісланий.

-56-

13.III.[19]63

Дорогий Друже,

Якщо це технічно можливо, прошу мені – на 1–2 тижні – прислати «Перемогу провокації» Ю. Мацкевича.

Буду дуже вдячний – тут ніде не можу дістати.

Вітання для Чапських і «Культури» (до цього часу не отримав за березень – номер 3).

Тисну руку,
Є. Маланюк

Чи Редакція отримала мою книжку?

-57-

8 квітня [1963]

Дорогий Пане,

Дуже перепрошую, що так пізно відписую на Ваш лист від 13-го березня. У будь-якому разі, одразу після його отримання, вислав Вам книжку Мацкевича. Прошу її відіслати назад, коли буде Вам непотрібна.

Долучаю найкращі побажання,
Єжи Ґедройць

-58-

14.IV.[19]63

Веселих Свят!

Дякую за Мясоедова, але я його маю – натомість не маю «Перемоги провокації» – і про цю книжку просив і прошу надіслати.

Є. Маланюк

Вітання для «Культури» in corpore, Є. Маланюк

-59-

16 квітня [1963]

Дорогий Пане,

Мені дуже соромно за мою неухважність. Зараз же Вам висилаю «Перемогу провокації». Мясоедова прошу принагідно відіслати.

Долучаю найкращі побажання,
Єжи Гедройць

-60-

7.V.[19]63

Дорогий Друже,

Я дуже дякую за «Перемогу провокації». Постараюся повернути протягом 2–3–4 тижнів.

Одночасно відсилаю Вам Мясоедова – адже маю інший екземпляр під рукою. Якщо це можливо, може Ви захочете переслати той лист пану Ю. Мацкевичу (певне до Мюнхена): не маю його адреси, і взагалі не умію сам звертатися до незнайомих.

Вітання для цілої «Культури».

Тисну руку,
Є. Маланюк

Єжи Стемповський. СПОГАД ПРО ДРУГА¹

Євген Маланюк був одним з найвидатніших українських поетів та есеїстів ХХ віку. Проте даремно шукати його прізвище в радянських енциклопедіях і прихильних до російського світу західних виданнях; протягом 30 років його прізвище старанно замовчувалося. Ділило долю України, яка в очах Заходу була білою плямою на мапі Європи – такою собі *hic sunt leones*...²

Таке замовчування є новим явищем. Пишучи двісті років тому свою *Історію Карла XII*, Вольтер проявив прекрасне знайомство з українськими справами. Писав для всього світу і створювана ним інформація була універсального призначення. Сьогоднішні енциклопедисти мають менші амбіції; пишуть для вжитку в одній країні, дотримуються однієї упередженості, однієї установи і – у порівнянні з Вольтером – виглядають аж надто провінційно.

* * *

Коли 45 чи 46 років тому я познайомився з ним у Варшаві, Маланюк був високим, худорлявим, коротко обстриженим брүнетом; мав обличчя матроса, шкіра на якому немовби задубіла на морському вітрі; тримався прямо, голос його звучав з легким металічним відтінком, який відчувається і у його віршах; погляд його темних очей був уважним, доброзичливим і разом з тим скептичним. Все разом створювало образ молодого офіцера українських військ. Маланюк прибув до Польщі в 1920 з рештками петлюрівської армії.

¹ Paweł HOSTOWIEC. Wspomnienie o przyjacielu // KULTURA. – 1968 – № 4. – S. 130–132. Павел Гостовець – псевдонім Єжи Стемповського.

² *hic sunt leones* (з лат. – «тут проживають леви») – таким висловом на середньовічних картах позначали невідомі території («білі плями»). – Г.К.

Народжений у 1897 році, Маланюк був сином херсонщини, найбільш південної частини України. Вона простяглася на побережжі Чорного моря і, подібно до Криму, була сповнена грецьких спогадів, що збереглися у назвах таких міст як Нікополь, Мелітополь. Сама назва Гуляй Поле, мабуть, була місцем, присвяченим Діонісію (*campus orgius*). Грецьке походження вгадується у мотивах візерунків, якими на херсонщині розмальовували писанки. Там у мілких водах полюють на риб тризубом, що має форму скіпедра Посейдона і називається сандола.

Пам'ять про античні часи з'явилися у цій частині Європи на початку нинішнього століття, коли російські археологи вперше почали розкопувати грецькі міста на північному березі Чорного моря. Археологічні знахідки, що були зібрані в одеських музеях, створювали вражаючу картину безперервності історії. Відомий історик Ростовцев висловив думку про існування чотирьох грецьких республік, що процвітали на північних берегах Чорного моря до великого переселення народів. Цікава деталь: з народів, що колись заселяли ці місцевості, поляки вибрали собі за предків сарматів, росіяни бачили себе потомками скіфів (*Скіфи* О. Блока), українці, які обережніше висловлювалися про свою генеологію, говорили про «Степову Елладу». У Маланюка таке визначення його херсонської батьківщини повторюється багаторазово; говорячи про її трагічну долю, вдавався до вислову «чорна Еллада».

Тогочасна активізація грецьких асоціацій і відчуття тягlosti історії спричиняла, напевне, ознаки класицизму у Маланюка, Зерова та інших тогочасних українських поетів. Звернення до класичних поглядів викликало заперечення у більшовицької влади; Зеров заплатив за нього життям.

Маланюк за освітою був інженером, навчався у петербурзькій політехніці і в українській академії в Подєбра-

дах; зі школи в Єлисаветграді виніс, однак, певні знання латинської мови. Його зацікавленість минулим та спільне походження з країв, де овочеві насадження називалися персько-турецьким словом *баштани*, були тим чинником, що міцно здружило нас.

За короткий час Маланюк навчився вправно розмовляти і писати польською, проте я волів розмовляти з ним українською. Слухаючи його наддніпрянську вимову і дещо металічне звучання його голосу, мені вважалося, що бачу порізаний *балками* та блакитними стрічками лиманів простір «степової Еллади».

* * *

Євген Маланюк помер в Нью-Йорку, 16 лютого. Смерть прийшла до нього несподівано, бо роком раніше, коли бачив його востаннє, нічого не нагадувало про її наближення. Вийшовши з автобусу на ринку в Сарселі¹, здалека побачив знайому постать колишнього петлюрівського офіцера, що височіла над юрбою перехожих. Тримався прямо, як 46 років тому, як і тоді його волосся були коротко підстриженими, його не торкнулася сивина, шкіра обличчя виглядала так, немовби задубіла на морському вітрі, його погляд був таким же уважним. Пів віку еміграції не залишили на ньому помітних слідів. Лише коли заговорив, я помітив, що в його голосі вже не відчувається того давнього металевого відтінку. Слова промовляв без поспіху, якимось обережно. 50 років письменницької праці виробили у нього звичку критично вдивлятися у слово, перш ніж записати його на папері. Коли я заговорив про херсонщину, він усміхнувся і не підтримав розмову.

---

¹ Місто у Франції неподалік Парижу. В ньому знаходиться будинок Наукового Товариства ім. Шевченка в Європі. – Г.К.

У 1920 Польща ще не набула тих рис, які стануть притаманні їй в наступному двадцятилітті. З минулого вона зберегла спогади про часи королівські і про столітню боротьбу за свою свободу. Звідси бажання її народу бачити саморозпад російської імперії. Повернувшись до краю у 1919 році, я застав у Варшаві прибулих туди на розвідку представників козаків, татарів, українців... Не відлякували їх навіть територіальні амбіції нової Польщі. Черв'яков, тогочасний голова ревкому в Мінську, а в наступному – президент Білоруської республіки, що закінчив життя самогубством у 1936 році¹, коли зустрів його в Ризи на другий день після підписання перемир'я, що розмежовувало Білорусь між Росією та Польщею, так сформулював їх надії:

– Страшною є доля країни, поділеною між чужими державами. Поляки знають це найкраще. Та все ж ця ситуація зараз залишає певну надію. Багато залежить від того, що поляки робитимуть на своїй частині Білорусії, від їх національної політики. Москва не зможе нам відмовити у свободах, якими білоруси користуватимуться у Польщі.

У цих словах Черв'яков висловив не тільки надії білоруські, а й польські. Користуючись свободою хоча б у межах Радянського Союзу, Україна і Білорусь були б для Польщі кращою гарантією безпеки, ніж паперові пакти про ненапад. Яке зрештою майбутнє могла мати морально ізольована «Великодержавна Польща» між двома

---

¹ Йдеться про Черв'якова Олександра Григоровича (1892–1937), радянського і партійного діяча, який, очолюючи БРСР у 1920-х роках, багато зробив для «білорусизації» краю. Це викликало жорстку критику з боку ортодоксальних більшовиків. Закінчив життя самогубством у 1937 році (а не в 1936 – як помилково вказує Єжи Стемовский). – *Г.К.*

найпотужнішими мілітарними силами континенту? Глухі до голосу розуму, засліплені націоналізмом, поляки у те двадцятиліття не виправдали чужі і власні надії. Єдиною річчю, що залишилася нам з тих часів ілюзій та надій, було почуття дружньої прихильності. Болюча для його друзів смерть Маланюка кидає тінь на цілий простір справ, що залишилися лише в нашій пам'яті.

Павел Гостовець

Переклад з польської Григорія Клочека.

**«З НОТАТНИКА» ЄВГЕНА МАЛАНЮКА
НА СТОРІНКАХ «ВІСНИКА ООЧСУ» (Вибране)**

«Вісник ООЧСУ» – часопис, що видавався громадським об'єднанням «Організація Оборони Чотирьох Свобід України» (ООЧСУ), яке ставило перед собою мету максимально об'єднати українську діаспору на теренах США та діяти в інтересах України та українства у цілому світу.

Назва та ідеологія цієї організації базувалася на основі Декларації, проголошеної президентом Ф. Д. Рузвельтом, у якій віддзеркалювалися головні принципи американської демократії. «Чотири Свободи», проголошені в ній, це Свобода слова, Свобода совісті, Свобода від страху та Свобода від злиднів.

Перше число «Вісника ООЧСУ» з'явилося у 1950 році. На сторінках цього видання протягом десяти років (1953 – 1963) публікувалися дописи Євгена Маланюка під загальною назвою «З нотатника». Вони з'являлися досить часто: за нашими підрахунками матеріали, авторство яких позначене ініціалами «Е.М», розміщені в 47 числах цього часопису. У них він висловлював міркування про різні події, що стосувалися суспільно-політичного та культурного життя як діаспори, так і материкової України. Іноді поряд з нотатками публікував есеї, деякі з них (напр., «До Шевченкових роковин» (1954, №2–3), «Живий Шевченко» (1956, №2) та ін.) пізніше ввійшли у його двотомну «Книгу спостережень» (Торонто, 1962, 1966).

У публікаціях на сторінках «Вісника ООЧСУ» проявилася головна особливість прози Маланюка – його здатність глибоко проникати в суть суспільно-політичних та культурних явищ. Саме тому його спостереження навіть із погляду сьогодення є гостро актуальними – вони прямо перегукуються із сучасністю. Наприклад, його погляди на міжнародну політику, здійснювану керівництвом СРСР,

в інтерпретації Маланюка нагадують про «гібридні війни», які зараз здійснює путінська Росія. І взагалі зміст майже кожної його публікації тою чи тою мірою проєктується на сучасні проблеми нашої країни. Так завжди буває, коли автор наділений здатністю бачити суть речей та явищ, – згадаймо, бодай, Шевченкове «Послання...».

Вибрані нами нотатки та статті створюють уявлення про той масив Маланюкових дописів, який з'являється на сторінках «Вісник ООЧСУ» протягом зазначеного десятиліття. Підготовка до публікації цих матеріалів, які супроводжувалися б фаховими коментарями, є одним із актуальних завдань маланюкознавства. Бо «прозова» спадщина Маланюка має прийти до українського читача повністю – так як повернулася до нього його поезія. У складні часи формування та зміцнення як української політичної нації, так і української державності є велика потреба присутності Маланюкового Слова у нашому духовному житті.

Вибране «З нотатника» Євгена Маланюка подаємо за оригіналом – без лексичних, орфографічних та стилістичних коректив.

ВІСНИК ООЧСУ. – 1955. – № 03 (077)

Е. М. • З НОТАТНИКА

31.01.1955. Технік ніколи не може пояснити щось так, як інженер – дуже часто приходилося це спостерігати. І не тому, щоб технік «не знав» (він часто «технічно» то знає краще від інженера) або не мав педагогічних здібностей, – ні! Але лише тому, що технік не схоплює, сказати б, філософії даної проблеми.

Він (користаючись з влучного вислову І. Вовчука) знає «аритметику» даної речі, але йому недоступна її «алгебра». І коли в зв'язку з цим, згадуєш ще раз і ще раз наше,

таке, здається, болючо-недавнє минуле, то, кінець кінцем, приходиш до одного й того самого висновку, висновку нещадного: **ми не могли не програти.**

Нашу історію 1917–20 рр. в масі робив, властиво, «технік», «фельдшер», по-своєму дуже патріотичний, дуже відданий і, часом, аж героїчний. Але доба вимагала «інженерів» і «докторів». А їх – майже не було, або, коли й були, то «фельдшер» і «технік», з чисто «побутових причин» (плюс традиційна наша **зздність!**), – **відштовхував** їх. Це останнє, на жаль, незаперечний факт. Ми відштовхнули, напр. геніяльного і в душі своїм **наскрізь українського** геолога М. Вернадського. Якби не відважність Василя Тютюнника, що заангажував ген. Сінклера, ми не мали б одного з найплідніших наших мілітарних діячів і т.д. Ці приклади можна множити без кінця.

Для стислоти треба додати, що слова «фельдшер» чи «доктор» не береться тут в формальнім, «дипльомовім» значенні цих слів. Грушевський був незаперечним професором і великим **вченим** (так ліпше сказати, бо вже трудніше було б замінити це слово словом «історик»). Професором університету був напр. член Директорії В. Швець. Дипльомованими інженерами було кілька наших міністрів.

Тут не в дипломах і габілітаціях справа, а вчімсь істотнішим і глибшим. І тут ми щільно підходимо до проблеми відчуття й оцінки у нас **індивідуальности**, проблеми найактуальнішої й найпекучішої.

Але та проблема вимагає не розрізнених думок чи статей, але томів книжок. Нажаль, досі не написаних...

02.02.1955. Яке ірраціональне, досі незбагнене і, певно, незбагнене й на майбутнє поняття **творчости!**

Недарма геніяльний чеський критик Ф. Шальда називав її «тьмяним ядром» в психіці творця.

Цього «тьмяного ядра» не дає жаден «дипльом». Дип-

льом лише **дисциплінує** і **технічно** озброює ту таємничу містичну властивість видатної людини. Яка трагедія, коли суспільство (наслідком цілого ряду цілком «раціональних» причин) **втрачає** здібність відчувати і цінити видатність видатної людини. Ба, що гірше, починає кидати в неї камінням або згашати її чи звужувати її спроможності (згадаймо хоча б «житіє» І. Франка!). Це, може, найстрашніший гріх, бо гріх проти св. Духа. Наш – нас всіх – найголовніший гріх, за який так тяжко карає нас наша історія.

12.11.1955. Фіни й поляки знали – вже в день вибуху т. зв. російської революції (ц. т. в момент упадку імперії) – що саме вони мають **робити**.

Ми того не знали.

Коли пізніший сенатор нашої Держави – бл. п. С. Шелухин запропонував був на однім з перших засідань Центральної Ради **правним** актом **скасувати** т. зв. Переяславську Угоду, то це був, справді, **глас вопіючого в пустині**.

«Фельдшери» попросту **не могли** зрозуміти, чого хоче цей, мовляв, дивак. Покійний оповідав мені про це десь року 1926–27 і аж трясся від люті. А коли в тій же самій Центральній Раді депутат м. Одеси лікар Луценко голосно пригадав присутнім імена історичних ворогів, то якийсь фейлетоніст у рідній пресі назвав його за це «українським Пурішкевичом».

До речі, цей самий др. Луценко – старий сивий дідусь – пішов до Армії і впав на полі бою з рушницею в руці героїчного року 1919... У інших народів з того постають величні легенди, якими живуть покоління. У нас навіть ім'я доктора Луценка загубилося.

Літописці (якщо ви десь є), пригадайте!

18.02.1955. Гублячи **національне** своє обличчя, **національну** свою індивідуальність, людина одночасно тратить також і **людське** своє обличчя.

Це одна з найприродніших і найочевидніших правд націоналізму. І ця правда демаскує одну з найбільш діявольських брехонь всіляких «лібералів», що то ніби так потерпають за «права людини й громадянина», свідомо-хаотично мішаючи в одну «аритметичну», індивідуально-безобличну кучу **живих** людей, сегрегуючи їх за т. зв. соціальними чи «класовими» ознаками, але одночасно стираючи з них їх «образ Божий» (всі більш або менш соціалістично-шулерські теорії та ідеології).

Нація – то не аритметичне сумування, а, щонайменше вищоматематичне «інтегрування».

ВІСНИК ООЧСУ. – 1955. – № 06 (080)

Е. М. • З НОТАТНИКА

07.07.1955. Яким здійсненням, здавалося фантастичного, пророцтва звучать нині слова Достоевського:

Вищі здібности виганяють і витереблюють. Цицеронові відтинають язик, Коперникові виколоють очі, Шекспіра каменують – ось Шігальовщина! Раби мусять бути рівні.

(Ф. М. Достоевський – «Біси», глава VIII).

Сліпці, сноби й спекулянти без відпочинку пишуть і видають сотні томів про укохану «Росію» – се *grande inconnue*, з цитатами з Маркса й Герцена, Ласля й Леніна... Але нікому в голову не прийде ознайомитися з елементарним курсом **справжньої** історії «Росії» і звернутися до **властивих** джерел, не «дезінформації», а таки – інформації.

До речі, сучасні «знавці Росії» і «комунізму» виразно уникають саме «Бісів» Достоевського. Перекладається і пропагується «Карамазових», «Злочин і кару» – все, що хочете, лише «Біси» – так, якби їх цілком не було.

А шкода, бо Достоевський («Біси») і Салтиков-Шчедрін («Історія певного міста») дають значно більший (і то **джерельний**) матеріал, аніж напр. «Капітал» Маркса,

творчість Леніна й Троцького чи советська статистика.

Але й советознавство «організовано» так само, як всі інші галузі думки й знання, ц. т. герметично зачинене і для знання, і для думок.

Веселенька доба, що й казати!

09.06.1955. Від довгих тридцяти п'яти літ стоїть альтернатива, **або** большевизм, **або** «расчлененіє» – третього не дано. Якщо большевизм в свідомості урядів і держав є справді світовим злом, тоді розпад сов-імперії є **єдиним** рятунком. Так говорить нормальна логіка.

В дійсності ж ми бачимо на власні очі, що уряди й держави світу, за рідкими винятками, тільки те й роблять, що всіма засобами зміцнюють і репарують Москву, яка наочно тріщить від внутрішнього розкладу. Та ще й перфумують сморід її історичного гниття відповідними «ідеологічними» перфумами. Що більше, для продуктів цього поросійського розкладу й гниття (т. зв. комунізму) великодержави сучасності ласкаво достарчили Москві нових величезних просторів не лише в Азії (де простору багато), а й в насиченій культурою й історією західній Європі, яка була єдиним страшакон і обмежувачом історичної «Росії».

Все робиться навпаки логіці й найпростішому розуму. Чим же це пояснити? Кажуть, що то «помилка». Але ж коли помилка без перерви, протягом десятиліть, повторюється, тоді слово «помилка» тратить сенс. Помилатися можна раз, два або три. Коли ж ту саму помилку робиться протягом чверть століття, тоді треба для цього знайти принаймні іншу назву.

ВІСНИК ООЧСУ. – 1956. – № 01 (087)

Е. М. • З НОТАТНИКА

07.01.1956. От і ще один рік перейшов у вічність. Ну й, розуміється, приходять всякі відповідні настрої й думки.

В більшості думки ті є настільки непривабливі, що мусиш їх свідомо відганяти, як осінні мухи. І одна лише з тих мух в'ється навколо та все намагається вкусити...

Колись був купив невеличку брошуру «Відгуки минулого – О. Кошиць в листах до П. Маценка». Є то видана Др. П. Маценком частина останніх листів блаженної і ніколи невіджалованої пам'яті Олександра Кошиця. Читав ті листи двічі і тричі – і все мало. Навіть закрити ту брошуру і сховати її кудись в кут – несила. І от, ніби свята й треба б читати щось радісніше, але гіркі рядки людини виняткового таланту і людини взагалі (і перш за все) – непереможнo тягнуть до себе. І знову ось читаєш і перечитуєш. І знову куслива муха в'ється і бринить над головою... Не будемо вживати жалісних слів. Не треба згадувати про монографії, «студіювання спадщини» (?) і, не дай Боже, академії на честь... і т. д. Не будемо навіть в соте й тисячне повторювати про якусь аж органічну нездібність **цінити** особистість, бо це є наша, не перебільшуючи, **національна властивість**.

Ходить про щось значно більш реальне, практичне, намацальне. Ходить про той голий факт, що жив колись, жив і повсякчасно творив, мистець, майстер, чарівник нашої національної музичної культури. Він пройшов крізь світ – на чолі нашої пісні – як побідний переможець, як якийсь музичний Цезар... Пройшов і – ані сліду. Ані згадки. Ані нещасної грамофонові плити. Залишилися Карузо і Шаляпін. Залишиться Джелі... Залишаться навіть якісь «жаровці» з присвистами, присідками і навіть згвалтованою нашою «Закувала та сива зозуля». Залишаться десятки й сотні безграмотних плит різних «хорів» та «капель».

Але від незабутньої Капелі і незабутньої творчости її Батька й Майстра – ось не залишилося і **вже не залишиться** – нічого. Було, та й нема...

Ось в чім жах.

І даремно сам Олександр Кошиць – в останніх літах і місяцях його життя – в злиднях і забутті, в повній суспільній самотності, – поміж гарячковою нестримною працею над джерелами нашої пісні, над її страшною історією, над захованням її таємничого канону, – сам нагадував і турбувався про «зарекордування» тієї Пісні в Його неповторимо-єдиній інтерпретації... Даремно.

Нічого не допомогло.

Той Кошиць був. І того Кошиця – немає.

І безмежна дяка тим вірним друзям (друзям не так Кошиця, як нашої національної культури), що спромоглися видати хоч два томи Його «Спогадів».

Спасибі їм. Спасибі й Др-ові П. Маценкові за невеличку, але ваговиту й страшну своїм змістом, збілочку останнього листування Кошиця.

Хай вона буде memento. А, коли ні, то хоч тією осінньою мухою, що літатиме й кусатиме, не даючи спокою.

12.11. 1956.

ВІСНИК ООЧСУ. – 1956. – № 04 (090)

Е. М. • З НОТАТНИКА

10.03.1956. Незадовго перед останньою війною, культурний європейський книгар, на запитання, які книжки мають найбільший попит, з саркастичною усмішкою відповів: «Порнографія і комунізм». В теперішніх відносинах бібліографічні додатки до газет формулювали – ще недавно – трохи інакше: «Москва і секс». Різниця, у відповідях, як бачимо, лише стилістична – істота речі та сама.

25.03.1956. Московські сенсації починають набирати якогось дуже підозрілого характеру. «Таємна» промова Хрущова чомусь – раптом і винятково! – зробилася загаль-

но відомою на обох півкулях. Її обговорюють, резонують і цитують. Подають такі подробиці, як ту, що промовець мав чотирьократно – під час виголошування промови – плакати, що скаржився на Сталіна, який лаяв його «хахлом» і змушував танцювати гопака (це останнє, до речі, звучить, як плагіят з відповідної сцени в «Гайдамаках»). Словом, занадто те все виглядає, сказати б, «літературно», щоб було дійсністю. Але, коли й було дійсністю (чого лише не може статися в СРСР?), то як ті «строго-таємні» речі могли потрапити за залізну заслону?! Насувається єдине можливе припущення, що та московська «таємниця» перестала бути таємницею з відома і волі сучасного уряду СРСР. А це вказувало б на те, що для чергової московської commediadell'arte заангажовано акторів також з по-засоветських теренів. Видно, що власного ансамблю вже не вистарчає...

31.03.1956. Часом дивуєшся, з якою винахідливістю п. п. советологи намагаються здефініювати державний устрій СРСР. Тут тобі і «планова господарка», і «господарка керована», і «державний капіталізм», і «що не кажіть – соціалізм» і т. п. і т. п.

І немає того персонажу з байки Андерсена, що крикнув би: господарка паразитарна! Як паразитарною є сама советська державність, як паразитарною – на два континенти – є ціла московська імперія.

Чудово це показав недавно в своїх «Думках» М. Мироненко, плястично виявивши в паразитарнім апараті всякої «Росії» істотну роллю саме славнозвісної російської «інтелігенції».

Дійсно, правда про російський «сфінкс» – в своїй істоті – є аж надто проста. Як кожна справжня правда, оголена з блискотливих лахманів різних «мистецьких оформлень».

...Недавно хтось оповідав про певного естонця, якому пощастило втекти з советського концтраку. Він – маломовний (певно, обридли запити п. п. советознавців), нічого не говорить про «переживання». На запитання, що тепер робить, відповів, що переважно **миється**, без кінця бере ванни, і майже цілий час проводить **в лазничці**: хоче змити з себе советський **бруд**, але йому все здається, що він і досі брудний.

Так. Це ще один «асpekt» советосфери, про який п. п. советознавці не люблять згадувати. От напр. що Хрущов був на концерті в пам'ять Моцарта, або що Маленков оглядав місце народження Шекспіра – про це блискавично інформується увесь світ радіограмами власних кореспондентів. А що – не лише в советських концтраках, а й в усім підтерорнім советським житті – існує систематичний терор **броду**, тортура **брудом**, – про це кореспонденти й «знавці Росії» воліють мовчати.

Колись, надовго перед першою світовою війною, сноби й аматори «сильних відчужань» зачитувалися книжкою колись модного французького письменника Октава Мірбо під заголовком «Сад тортури». Гай-гай! Вигадуючи найстрашніші (як йому здавалося) і найрафінованіші тортури, О. Мірбо був немовлятком в порівнянні з такими майстрами, як Дзержинський, Менжінський, Ягода, Єжов, Берія, тепер Серов (якого прізвище, завдяки особливій транскрипції, майже всі англословні народи вимовляють: «Зеров»).

Що таке тортура брудом, калом, сечою, плюсквами, вошами, мікробами, тортура людини при допомозі натуральних фізіологічних потреб людського тіла (для заламання й знищення духу) – про це могли б розповісти численні справжні «знавці Росії», які зазнали цієї тортури на собі і яким пощастило врятуватися з СССР.

Вони написали про це десятки книг і статей, але ані книг тих, ані статей «корманичі світової опінії» не приймають до відома. Їм бо потрібна або «держава здійсненого соціалізму» (Маркс-Енгельс-Ленін-Хрущов), або «свята Росія» (Толстой-Достоевський-Еренбург).

Вони не люблять правди про советську дійсність. І навіть офіційної назви – ССРСР – старанно і пляново уникають.

Що ж дивного, що той мудрий естонець мовчить і... відмиває з себе советський бруд.

ВІСНИК ООЧСУ. – 1957. – № 03 (101)

Е. М. • З НОТАТНИКА

27.12.1955. Були величезні склади зброї. Був багатий людський матеріал. Була територія. Була слабкість обох сулід. Але ми програли Визвольну Війну. Ми її майже не «гнали» – ми не хотіли.

Бог нам дав єдину на землі країну. Немає ніде на світі такого підсоння, такої щедрости ґрунту, таких краєвидів, такого здоров'я раси. «Нема на світі України, немає другого Дніпра!»

Але ми **не захистили** цієї країни, бо ми її майже **не захищали**.

Не можна жити «на дурничку». Не можна довго існувати «в кредит». Не можна існувати **історично**, тобто посідати землю, не виконуючи обов'язків, що їх та земля покладає на насельників її. Обов'язків всіх: географічних, геополітичних, геокультурних і навіть історіософічних.

Але ми їх не виконали, бо не виконували.

Грушевський залишив біля десятка біблії, в яких оспівував улюблені «маси» і проповідував ненависть до власної влади. Драгоманов підвів під те все «ідеологію», а Винниченко скеровував енергію «інтелігенції» на полові

проблеми. І т. д. Якби тоді хтось щось бовкнув про військо – поза поминками Тараса (на яких «обрядово» дозволялося співати про гетьманів і деклямувати про козацьку шаблю), – то на такого земляка подивилися би як на психопата.

Ніхто з того покоління, за винятком єдиного Франка – не розповідав «масам», що таке Москва і майбутній соціалізм. Що таке Росія, Польща, Туреччина – знали лише кілька людей. Як стати нацією – вчили Дмитро Донцов і Леся Українка, але їх так само слухали, як Липинського, який вчив, що таке держава (під саркастично-рабське глузування винниченківців)...

...Ми програли Визвольну Війну. Підкреслюю: **ми**, хорунжі, поручники й сотники 1918–19 рр., бо це, власне, **ми** мусіли «пазурями й зубами» робити все, чого Визвольна Війна вимагала. Але ми, бачачи, **хто** були ті міністри й лідери, відчуваючи трупний запах «ідеологій», що просякав їх наскрізь, ми воліли вважати їх за нормальних «державних мужів» і виконувати їх отруєні рабством накази так, ніби час той був вповні «нормальний» і держава була вже осягненим фактом.

От в чім була **наша**, навіть тодішнього «молодого покоління», вина. І від неї не вільний ніхто, навіть справді великий Василь Тютюнник (як винен і «менший» Юрко).

Винен – і винен страшно! – Павло Скоропадський, якому стільки можливостей була дала Історія.

Винен – мазепинською спізнілістю своєю – Симон Петлюра.

Винна – вся генерація і винні в ній, саме, найліпші (бо що ж візьмеш з калік?).

Чому згадується все це? Пощо це самобичування? Тому, що – без усвідомлення всього цього – немає майбутнього.

Е. М. • ЕВГЕН ЧИКАЛЕНКО

(До 30-ліття смерті)

Є люде, що в їх смерть трудно повірити і свідомість не може погодитися з фактом, що вони померли, що їх вже фізично **немає**.

Давно відомо, що визначні митці, політики, філософи, учені – після своєї фізичної смерті – продовжують жити в своїх творах, чинах, думках, відкриттях і винаходах. Non omnis morian – не все умре – сказав Гораций, а за ним багато інших повторювали той його вірш. Євген Чикаленко не був «великим» в загально прийнятій значенні цього прикметника. Отже в цім випадку не ходить про «несмертельність», притаманну «великим». Мова лише мовиться про неможливість уявити й повірити в його **фізичну** смерть мимо того, що та фізична смерть була перед 30-ма роками лікарями констатована і тіло Е. Чикаленка було поховано. Думаю, що тут відіграє не малу роллю та внутрішня творча енергія, що якби наочно просякала постать Євгена Чикаленка, просякала і – променювала та збуджувала енергію в кожному, хто мав щастя пізнати Покійного. І тому, певно, так трудно уявити собі, що властителя і генератора тієї енергії – вже немає.

Завжди видається, що вистарчить опинитись на тій тихій подебрадській вуличці, дійти до гарненької віллі, пройти праворуч через фіртку, вийти на поверх, постукати і двері відчинить усміхнено-погідний, сократично-мудрий, милий і відночас поважний Євген Харлампович. Запросить до столу звичайного «студентського» однокімнатного помешкання. А за столом вже сидітиме Микола Карпович Садовський. А на столі буде оселедець, картопля в мундурах і – навіть – трохи горілки власного виробу. Євген

Харлампович лукаво гляне своїми херсонськими очима й, обираючи картоплину, скаже: «Жив-здоров, в Подебрадах рай знайшов».

Де ж пак не рай!

Він, що починав свою «українську кар'єру» від останніх, вже майже непомітних, слідів витеребленої до тла Кирило-методіївщини, від історичної пустелі й соціальної порожнечі, від мрій про дозвіл на початкову школу, – він тепер опинився на становищі дорадника – страшно подумати – української високої технічної школи, української політехніки!

Від його, з таким трудом виданої колись, книжечки «Розмови про чорний пар» – аж по катедру Агрохемії, аж по підручники з Інтегрального Рахування, аж по креслірки й лябораторії справжньої Господарської Академії з десятками професорів і сотнями студентів, – ось був той довгий шлях тієї дивної української людини, що якби власною постаттю сполучувала «оба полы сего времени», сполучувала, властиво, дві епохи: одну – до Державности і другу – після Неї. Неї – короткотривалої, майже блискавичної, але вже незатертої, бо Вона, з Військом, з Війною, з перемогами й поразками, з політикою й помилками, з урядами й отаманщиною, з відступом і чужиною – **була**. І цього історичного факту заперечити було не можна. І на цім історичнім факті, як на базі, саме й постала Національна Висока Технічна Школа. А в ній і навколо неї – земляки, не жменька колишніх «свідомих» з явних і тайних передплатників тієї Чикаленкової «Ради», не вбогі й залякані «інтелігенти» з народніх учителів та фельшерів, не епіго-ни українофілів» чи «обласників», а люди Державністю **випростовані** і Війною за Неї – опалені й **пропалені**, отже, загартовані, а, тим самим, вже для кожної «Росії» – пропачі, бо «непридатні».

Вони були громадянами **лише** України, навіть «уявної».

І тому ті слова Євгена Чикаленка – а він їх часто серед приятелів повторював – звучали, як парафраза молитви Симеона Богоприїмця: Нині отпущаєші раба Твого. Зрештою, Е. Чикаленко, хоч позитивіст і раціоналіст, саме цю молитву і саме в Подєбрадах – пригадав був.

* * *

Він не був політик. Відмовився від пропонованої – на початках – булави, та й відмахувався завжди від всякої політики – на еміграції. Але колись був видрукував на 21/2 сторінки «політичну» статейку у віденській «Волі» (р. 1922?), і тій статейці Вячеслав Липинський мусів присвятити аж цілий **розділ** в своїх «Листах».

Він не був «літерат», але його «Щоденник» і його «Спогади» залишаться зразками мемуаристики, отже будуть найліпшою лектурою для людей з найвибагливішими літературними смаками, а з другого боку – найціннішими матеріялами для майбутніх істориків і соціологів України.

Він не був «видавець» чи «редактор», але, якщо за царських часів в столиці України виходила щоденна газета «неіснуючою мовою», – то такий історичний факт без Е. Чикаленка, попросту, «не мав би місця», не існував би. Ім'я цього «поміщика» досить тісно в'яжеється також з іменем Івана Франка, Михайла Коцюбинського, «раннього» Винниченка. Бо цей «поміщик» мав особливий талан: зв'язувати чудесними перевеслами окремі стеблини в тугі суспільні снопи. Який активний українець міг оминати цей «фокус» українського життя, що називався Е. Чикаленко? Від Пильчикова, Антоновича, через Житецького, Михальчука, Грушевського, Грінченка, Єфремова й аж по Петлюру й Липинського.

Він не був з лідерів, з лицарів ідеології, з народніх

трибунів, з тих, що запалюють. Він був, як це не дивно, скептик (розуміється не з тих жовчних і «принципових»), але його якийсь по-селянському мудрий скептицизм був одночасно **творчий**, динамічний і побуджуючий, а не пригашуючий. Це був той скептицизм майстра, який не сподівається, що ось з цього дерева сам собою зробиться стіл, тільки **того** стола з **цього** дерева треба **зробити**.

Його (тепер не завжди до речі згадувана) сентенція, що «мало любити Україну до глибини душі, а треба любити її й до глибини кишені», – якраз дуже характеризує той чикаленківський скептицизм. Але який же він був, є і буде благословенний серед порожньої бомбастики стертих слів, що то підносять «святочний настрій», «витискають сльози з очей численних присутніх» ба й «ширять оптимізм» або «запалюють віру» (очевидно, на кілька хвилин для виконання оплесків.)! Він був людиною обов'язку, але той обов'язок він розумів не абстрактно, не по-інтелегентськи інтелектуально. Його почуття обов'язку виростало органічно з раси, з крові, з корінної сполуки, з землею – в матеріальнім і духовім, отже в суцільнім понятті цього слова. Тому цей «поміщик», хоч, властиво, дідич і шляхтич, володіючи обабіч Дніпра двома земельними маєтками на кілька тисяч гектарів обширом, не лише зразково ними господарював, а й свідомо обернув себе на **лише** керівника цього, перефразуючи советський термін, **нацгоспу**, бо цілий прибуток з тієї «приватної» власності йшов на «Раду», на Стару Громаду, на Наукове Т-во Шевченка, на Академічний Дім у Львові, на посади-степендії науковцям, інтелектуалістам та письменникам, словом, на Націю.

Євген Чикаленко був господарем, «хазяїном» в тім сенсі, як це слово споконвіку уживали наші селяни – з признанням, пошаною, подивом, часом, може, й не без заздрости, але, в ґрунті речі, заздрости благородної і побу-

джууючої. І даремно співробітники редакції «Ради» прозивали його «паном» – прізвиськом невлучним і либонь – для Чикаленка – майже образливим. Слово «пан» на Україні кінця XIX – початку XX ст. мало не зовсім приємний «визвук», бо то був синонім, якщо не «поміщика», що «жив з свого маєтку» – в ліпшій випадку, то, в гіршій – того, що свій маєток «проживав».

Ні, Євген Чикаленко був господар-творець, саме в стилі того господаря, про якого оповідає Євангельська притча. І у інших народів про таких Національних Господарів писали б монографії і романи. А у нас. Справді, цей мудрий знавець національної психіки свого народу, мав причини бути скептиком.

* * *

Бувало, десь над вечір, літнього часу, проходимо з Євгеном Харламповичом за містом, полевою доріжкою – він любив ходити. А побачивши, як селяни працюють в полі, він завжди здалека скидав капелюха і голосно гукав «romahaj Panbuh!» Це було перше чеське речення, яке він вивчив одразу. А потім, бувало, обернеться до мене й скаже:

«Ви не маєте поняття, яка є важка праця на полі. А, коли ще її **любиш**, то то зовсім каторга. Господи, який я щасливий що вже не маю тих своїх «маєтків»! Аж шкіра терпне під сорочкою, як згадаю: то спізнився з оранкою, то прогавив сівбу, то поспішив з жнивами, то бракує мажар на возовицю. А на небо – то так астроном пильно не дивиться, як наш селянин: або градова хмара, або суховій, або посуха, аж жито почорніє. О, дякую Тобі, Господи, що я вже не «пан». І що Ти дозволив мені решту життя жити серед тих, які **робитимуть** Україну».

Доля заощадила йому зустріти II світову війну («Громадянську війну Європи»), як влучно висловився недавно

один земляк-неукраїнець) і її еміграцію. І ті, що мали «робити Україну», або опинилися ще далі від неї, або пішли услід за Великим Робітником. Так, Євген Харлампович політиком не був і, може, саме тому «помилився». Недарма він був, схильний до «варязького», прискороного способу творення Деджавности: таку могутню жадобу і таку пекучу нетерплячість «робити», робити реально, не тратячи ані хвилини, – носив в собі цей незвичайний чоловік.

22.V.1959

ВІСНИК ООЧСУ. – 1961. – № 06 (152)

Е. М. • ПРО ГРЕЦЬКИЙ ПІДКЛАД УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Визначний історіософ, приятель Гете і учитель нашого Максимовича, Йоган Готфрід Гердер написав 1769 р.: Україна стане колись новою Елладою. Прекрасне підсоння цієї країни, погідна вдача народу, його музичний хист, плодюча земля – колись обудиться. Із малих племен, якими адже ж були колись греки, постане велика культурна нація, її межі простягнуться до Чорного моря, а відтіля ген у широкий світ... Так то комплекс Еллади в цілокупності наших культурних наверхствовань дуже могутній. Ні асиро-вавилонські «царі царів», ні перські падишахи, ні єгипетські фараони з їх пляновими господарками і «соціалістичним будівництвом» пірамід, як рівно ж, ні піски пустинь, ні орди кочовиків, ні монотонне виття азійського шамана – не лише не імпонували б грекові, але просто залишалися б поза кругом його розуміння.

Коли Еллада будувала (а вона будувала багато, і навіть), то це не був потворний пам'ятник калічених наганячами рабів, а надхнений гімн радісної своєю творчістю людської праці і людського генія – Партедон (зруйнований

допіру 1687 року!). Коли Еллада «різьбила з мармору своїх богів», то не були то вавилонські «ваали», циклопічні одоробла Азії чи обожувані песиголовці Єгипту, – то була глибоколюдська довершеність і краса, краса – перш за все.

В світлі людяної, антропоцентричної релігійності Еллади стає зрозумілою нам генетична лінія і нашої релігійної свідомости, в якій «Христос іде за плугом», а «Марія їсти носить». Що ж говорити про місце *краси* в нашій духовості, в нашій творчості, в нашій побуті? Це річ настільки очевидна, що не вимагає обговорення. Чи візьmemo наші вишивки, чи наші писанки, чи наш народній стрій, чи пісню, чи хату, чи цяцьковані у гуцулів речі – все це просякнене характеристичним панестецизмом. У якого іншого з сучасних нам народів вживається, напр., слово «гарний» не в значенні лише «красний», а в значенні внутрішньої якості, доброти, вартості (гарна людина)?

Думаю, отже, що комплекс Еллади це глибокий поклад в культурних наверствуваннях України. Думаю навіть, що той поклад без більшої помилки можна вважати за *підклад* нашої культури. Згадаймо хоча б своєрідний «гуманізм» чи то «Руської Правди» (де була кара за образу людської гідности), чи «Поученіє» Мономаха («винний, чи невинний – не убивайте!»), гуманізм, що на 3–4 століття випередив західноєвропейський. Антично-грецька генеза цього гуманізму (як, зрештою, пізнішого західноєвропейського – також) не підлягає сумніву. Наш старокіївський гуманізм з'явився лише безпосередніше, власне наслідком причин чисто геокультурних, – географічної приналежносте до світу Еллади.

Я полишаю на боці спробу оцінки антично-грецького складника нашої культури під державницьким кутом. Цей культурний складник в наших геополітичних умовах, в сусідстві з варварами і періодичними навалами зі

Сходу і Півночі не лише не озброював, але може навіть обеззброював. Цей з природи речі, культуроплідний, культуротворчий складник дуже трудно було б назвати державнотворчим. І власне, державнотворчим був Рим. Але стопа римського легіонера ніколи не ступила глибше на землю нашої Батьківщини. Своєрідним ерзацом Риму для нас були готи чи варяги. Потім на зміну Елладі прийшла Візантія, своєрідна синтеза Еллади і Риму. З упадком Царгороду культура нашої землі вже починає мати два вогнища – на сході і заході. І образ культурних та й політичних границь нашої землі вже з кола, з осередком у Києві, перетворюються на еліпсу.

ВІСНИК ООЧСУ. – 1962. – № 09 (167)

Е. М. • 1922–1962

I

Сорок літ тому, року 1922-го, коли ще догоряла наша Визвольна Війна, а в польських таборах інтернованих догасали рештки нашої Армії, – у Львові було відновлено видання «Літературно-Наукового Вістника».

Цим історичним актом – а він був історичний! – було не лише нав'язано перервану (Першою Світовою Війною й Війною за Державність) традицію, що, очевидно, мало своє значення, але, перш за все, відновлено було царину «франківської» національної мислі, урухомлено було апарат національного думання й національної творчости. Ця остання – в тих розмірах, які давали т. зв. об'єктивні обставини, отже – політична ситуація, що характеризувалася фактом програної нами Війни і, наслідком того, фатальним звууженням національного «робочого простору».

Втрати серед національного активу були немалі. «Робочих сил», хоч би в сенсі тільки «літературно-науковим»,

було обмаль. Багатьох з інтелектуальної верстви забрала й знищила «політика». Багато – просто згинуло – морально або фізично. Старше покоління хутко старілося, а молодше, хоч і намагалось в «таборових» умовинах виростати, не могло подолати часу.

А проте, майже кожен складник скаліченого подіями суспільства здавав собі справу з того найнеобхіднішого: кінцевої потреби 1) робити якісь підсумки й висновки з свіжовідбутої «історичної науки», 2) осмислювати сенс і напрямок подій біжучої історичної доби та 3) реагувати на ті події і усвідомлювати наше місце в них.

Таким чином, відновлений р. 1922 «Літературно-Науковий Вістник», ЛНВ 11-ий, з багатьох причин, не міг бути лише простим продовженням ЛНВ 1-го, простим відновленням, мовляв, традиції. Треба було, хоч-не-хоч, замикати один і відкривати другий періоди. Кажучи дещо патетично, треба було починати нову добу.

II

Розпад двох імперій і Визвольна Війна не лише помітно прорідили ряди нашого «активу», а й, що помітніше, покликали нові, часом несподівані сили, що вже не містилися в інерційних рямах верств, партій, груп і гуртків, хоч як уперто ці традиційні інерції (згадати хоча б фатальну живучість «партій», в більшості так чи інакше «лівих») продовжували своє, часом вже мертве чи й посмертне, існування.

Тому то згадана щуплість і збіднення старшого національного активу не перешкоджали гойному розплодженню «середовищ» (теж «традиція», що аж пістрякового характеру набрала в другій еміграції), виниканню то тут, то там нових груп і нових часописів. Більшість з них носила характер або короткотривалих метеорів, або мертвонароджених примар минулого. Але не треба забувати, що поча-

ток 20-их років застає такі вже скристалізовані середовища, як радянсько-соціалістичне (Шаповал-Винниченко), і – що було на бездоріжжях традиційної політичної ідеології явищем цілком новим – ідейно-міцне середовище гетьмансько-монархічне (В. Липинський). Згодом в Парижі сформується «Тризуб», як офіціоз б. уряду УНР.

Здавалося б, що в такій ситуації мусіла природньо виникнути постійна дискусія і прикре, хоч неунікненне, суперництво.

Згадуючи все це в ретроспективі сорока літ, зі здивуванням стверджуєш, що, хоч суперництво, в якимсь сенсі, було, то дискусії справжньої, отже плідної, так-таки й не вийшло. Причиною цього парадоксального явища був той безсумнівний факт, що поміж згаданими середовищами з їх часописами та відновленим ЛНВ, просто кажучи, не було спільної мови. Аж до термінології й словництва включно. Могли б собі полемізувати «Хліборобська Україна» (монархісти) з «Новою Україною» (радянсько-соціалісти), яко «праві» й «ліві». Дискутувати міг з ними обома «Тризуб», яко орган урядовий – «надпартійний» і «демократичний». Всі вони ту спільну мову й термінологію мали, навіть аж до дрібниць. Москва для всіх них була «комунізм». «Нова Україна» ненавиділа слово «державна»; «народ» для неї мав постійний епітет «трудова» і хоч ласкаво допускалося співіснування «інтелігенції», то одначе лише «трудова», ц. т., як виходило з сенсу публікації, то мали бути сільські учителі, фельдшери й кооператори. І хоч культурний і політичний рівень «Хліборобської України» був без порівняння вищий від «Нової України», однак, й монархісти наші проповідували саме «трудова» монархію, вкладаючи, мимоволі, в той епітет двозначність і якби тимчасовість. «Тризуб» же самим фактом своєї «офіційності!» й «урядовості», за все своє існування, живим

органом бути не спромігся (старші громадяни називали його «епархіальними відомостями», молодь звала дотепно й, либонь, влучно «беззуб»).

III

З ЛНВ майже ніхто не полемізував. ЛНВ майже з першого дня свого існування опинився в стані «офіційної» ізоляції і загально-неприхильного оточення. Згодом – во-рожости, що ставала чимдалі одвертішою. ЛНВ – почато просто цькувати, зосереджуючи вогонь на Донцову, як редакторові і особистості.

Інакше й не могло бути.

ЛНВ всім своїм змістом насмілився вимовити слово, що горіло на устах сучасників, але ніким тоді голосно не було вимовлене. Те слово було: нація.

І сталося так, як звичайно стається при початку доби: знайдено було слово, що охрестило почуття мільйонів, почуття вже зроджене, вже живе, але ще не назване. Щомісячні статті темпераментного редактора ЛНВ те магічне слово не лише повторяли, але й поглиблювали його відкривчий, електризуючий і формотворчий вплив.

А треба ж пам'ятати, що слово те автоматично мобілізувало всі сили зла, загострювало чуйність не лише ворогів, а й всюдисущих ворожих сил, що всією потужністю свого ерихонського апарату з місця наклали на нього вето і проголосили табу. І треба пам'ятати, що слово те, навіть як звичайне соціологічне поняття, було старанно викреслюване і оминюване в пресі і середовищах наших власних, так само «лівих», як і «правих». Для шаповалівської «Нової України» слово «нація» (як і «держава») було синонімом «контрреволюції», що навіть не дивує (до речі: за царя Миколи I слово «нація» було заборонене, як синонім «революції» – *tempora mutantur... але деякі речі не міняються*).

Більш ускладнена була ця справа у наших монархістів. Липинський в своїх монументальних «Листах» дав широко обґрунтовану теорію, в якій по-своєму переконливо доводив, що держава не є функцією нації, лише навпаки: нація є витвір держави... І це знаходило свій відгук навіть серед розбитих і обеззброєних рядів недавніх вояків саме за націю, як синонім держави.

Ні, суперництва не було, а просто ЛНВ з моменту своєї появи одразу ж вийшов, як то кажуть, на перше місце і став неоспорюваним репрезентантом не «трудящого народу» й не «трудої монархії», а саме живої Нації. І то Нації – «обох сторін Дніпра». І то репрезентантом також в очах чужинського світу, історичних сусід і всього заходу Європи. Догоряли – фінансово значно міцніші – «суперники». Провінціалізувався паризький офіціоз. Спалахували й гасли – не завше самостійні – видавничі ініціативи. А ЛНВ, як добре проваджений воєнний корабель, розрізав гострим дзьобом несприятливі хвилі доби. І йшов все далі у раз визначенім напрямку.

Така аж маєстатична певність ходу не могла не денервувати й дратувати. Дратувала вона «дальніх», але й денервувала «ближніх». Тому плавба, розуміється, не була ідилічною. Були бурі. Були «рідні» мілізни. Були – що гірше – підводні скелі. Капітанові не вільно було ані години відпочивати. День і ніч – напружений зір і насторожена чуйність. Але це – окрема тема, що входить в біографію Дмитра Донцова і займе не малий розділ у майбутніх монографіях, йому присвячених.

Тут можна лише пригадати, що ті чинники, яким ЛНВ не давав спокою і які розпоряджали засобами «на державну скалю», не тільки пильно обсервували, а й діяли. Консул *ranstwa osciennego* періодично запрошував на чай з кав'яром, роздавав стипендії «під умовою», вреш-

ті організовано було «Нові Шляхи» та інші «Вікна». Але «синхронізовано» не дрімали й відповідні департаменти у західного сусіди (варшавський журнал «Ми», брошури «Скоропадщина» й «Донцовщина», інсценізація «бунту» Ю. Липи і інші ще делікатніші потягнення). В межичасі знаною методою було зорганізовано т. зв. громадську опінію, і ЛНВ під загрозою смерти мусів змінитися р. 1933 на просто «Вістник». Отже «смертельний удар» обернувся на звичайну зміну зовнішніх шат при захованні (й навіть загостренні) внутрішньої суті – занадто широку й органічну базу журнал уже мав.

Між іншим, зорганізована р. 1932 «громадська опінія» закидала ЛНВ «збідніння змісту», «ані науки, ані літератури», ну й, розуміється, «диктатуру редактора». Під диктатурою Донцова у відділі науки в ЛНВ фігурували такі імена, як Степан Смаль-Стоцький, Василь Біднов, Вадим Щербаківський і – навіть – Михайло Грушевський, а у відділі літератури – друковано було вершинні досягнення Василя Стефаника, Марка Черемшини, Володимира Самійленка... Додаймо до цього систематичні передруки з Києва й Харкова, що творили якби постійний діалог поміж нашими «заходом» і «сходом», свіжий і чуйний відділ перекладів з світової літератури, систематичну бібліографію і справжню критику, якої від часів «Вістника» вже не маємо...

IV

Відновлений Літературно-Науковий Вістник (1922–1932) і його безперервне продовження Вістник (1933–1939), то був журнал, що мав не лише загальноєвропейський рівень (він мав його вже за часів Франка), але – в періоді між двома світовими війнами – був спроможний успішно суперничати з подібного типу виданнями вже в загальноєвропейським

мірили. В певнім сенсі «Вістник» ішов в авангарді загальноєвропейської мислі і, поза всяким сумнівом, направляв і стимулював національну мисль загальноукраїнську. Без постійного променювання «Вістника» на Харків і Київ (а там його читали чергами і розповсюджували у виписах) – не можна собі уявити ані культурно-політичного процесу 1923–1933 років, ані центральних подій того процесу: т. зв. літературної дискусії 20-их років і всього того, що, так чи інакше, зв'язане було з іменами Миколи Зерова й Миколи Хвильового, які насмілювалися не тільки цитувати авторів «Вістника», а й – що «найстрашніше» – резонувати статті його «страшного» редактора.

По розгromі Батьківщини р. 1933 і наступних років та ампутації національно-інтелектуальних центрів – «Вістник» становив на всеукраїнським фронті смертельної боротьби за націю залог останнього бастиону.

Той вістниківський бастион був підірваний аж вибухом Другої Світової Війни (цієї європейсько-самозгубної Пеллепонеської війни XX століття) і ув'язненням, властиво полоном, редактора в концтраку, в моменті, коли великим концтраком ставала ціла Європа...

Та велике слово Нація – крізь пожежі і дими, над трупами й згарищами, не переставало сяяти. І не перестає.

Навчальний посібник

Григорій Клочек

Євген Маланюк:

«Проза» поета

Редактор В. Шовкошитний
Обкладинка, дизайн та верстка С. Козицька

Підписано до друку 25.12.2019 р.
Формат 84x108/32.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Фіз. друк. арк. 8,25. Ум. друк. арк. 13,86.
Замовлення № .....

ТОВ Видавниче підприємство
«Український пріоритет»
01033, м. Київ-33, вул. Саксаганського, 43-б
Тел. (044) 564-34-97

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
та розповсюджувачів видавничої продукції № 4107 від 08.07.2011 р.

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом
в друкарні ТОВ «Друкарня «Рута»»
(свід. Серія ДК № 4060 від 29.04.2011 р.)
м. Кам'янець-Подільський, вул. Пархоменка, 1
тел. (038) 494-22-55, drukruta@ukr.net